

20 χρόνια μετά:

**εφτά συνεντεύξεις αξιολόγησης της επίδρασης παρεμβάσεων Υποστήριξης,
Συμβουλευτικής και Επαγγελματικού Προσανατολισμού που παρασχέθηκαν σε
νέους και νέες που "διαβιούσαν σε κίνδυνο" και απειλούνταν από "κοινωνικό
αποκλεισμό" κατά την περίοδο 1995-2000**

Διπλωματική Εργασία

Λάγιου Πηνελόπη

Επιβλέπουσα Καθηγήτρια: Φωτεινή Κατσαμπούρη

Αθήνα 2017

I. ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Αντικείμενο της παρούσας ερευνητικής εργασίας αποτελεί η *αξιολόγηση της αποτελεσματικότητας παρεμβάσεων υποστήριξης, συμβουλευτικής και επαγγελματικού προσανατολισμού που παρασχέθηκαν σε νέες και νέους που διαβιούσαν σε κίνδυνο και απειλούνταν από κοινωνικό αποκλεισμό κατά την περίοδο 1995-2000*. Πρόκειται για μια μικρής κλίμακας ποιοτική μελέτη μέσω ημι-δομημένων συνεντεύξεων με επτά νέους και νέες που είχαν λάβει μέρος σε μια σειρά από προγράμματα και υπηρεσίες εκείνης της περιόδου. Εξετάζεται η εξέλιξη των υποκειμένων από την εποχή της παρέμβασης μέχρι σήμερα και αξιολογείται η εμπειρία της συμμετοχής τους στα εν λόγω προγράμματα και η επίδραση που αυτή είχε στη μετέπειτα πορεία της ζωής τους. Η συμβίωση με τον/τη σύντροφο τους, η έστω και μερική αποκατάσταση της σχέσης με τη γονεϊκή οικογένεια, η ύπαρξη υποστηρικτικού περιβάλλοντος και ενίοτε ιδιόκτητης κατοικίας επηρεάζουν θετικά την εξέλιξη των υποκειμένων. Σχολικές δομές όπως τα νυχτερινά Γυμνάσια και Λύκεια και τα Σχολεία Δεύτερης Ευκαιρίας, διευκολύνουν την επανένταξη στην εκπαιδευτική διαδικασία ενώ η συμμετοχή σε προγράμματα επαγγελματικής κατάρτισης αξιολογείται ως μια σημαντική εμπειρία, που βοηθά στην έναρξη της επαγγελματικής δραστηριότητας. Οι δυσμενείς μεταβολές των τελευταίων χρόνων στο εργασιακό και οικονομικό περιβάλλον φαίνεται ότι δυσχεραίνουν τη σημερινή επαγγελματική και οικονομική κατάσταση των υποκειμένων παρά το γεγονός ότι μετά την παρέμβαση, τα περισσότερα από αυτά τοποθετήθηκαν σε θέσεις εργασίας, τις οποίες και διατήρησαν για μεγάλο χρονικό διάστημα. Σημαντικά οφέλη από τη συμμετοχή στα εν λόγω προγράμματα αποτελούν η γνώση και η εμπειρία, το γεγονός ότι κάποιος πήρε τα υποκείμενα από το δρόμο και γέμισε τον ελεύθερο χρόνο τους, η ευκαιρία να βρουν ή/και να παραμείνουν ο εαυτός τους, η δυνατότητα να μάθουν να επικοινωνούν με τους άλλους και να λειτουργούν σε ομάδα. Σημαντικός είναι ο ρόλος αποδίδεται στα πρόσωπα που στελέχωσαν τις εν λόγω παρεμβάσεις, στην ιδιαίτερη σχέση που τα υποκείμενα είχαν μαζί τους και στην εμπιστοσύνη που απόλαυσαν. Ζητούμενο αποτελεί η εξασφάλιση της συνέχειας των παρεμβάσεων. Τα αντιφατικά συναισθήματα των υποκειμένων όταν ανακαλούν στη μνήμη τους την εν λόγω εμπειρία αποτυπώνουν τη δυσκολία εκείνης της περιόδου, ενώ η θέση που αυτή κατέχει εντέλει στη ζωή τους αναδεικνύει την ιδιαίτερη αξία που της αποδίδουν.

Λέξεις κλειδιά: αξιολόγηση, υποστήριξη, συμβουλευτική και επαγγελματικός προσανατολισμός, νέοι σε κίνδυνο, νέοι που απειλούνται από κοινωνικό αποκλεισμό.

II. ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ

Στην διάρκεια όλης αυτής της προσπάθειας ήταν καταλυτική η εμπιστοσύνη που μου έδειξαν οι άνθρωποι της Άρσις, τους οποίους και θα ήθελα θερμά να ευχαριστήσω. Η δική τους φιλοξενία αποτέλεσε τη βάση για να μπορέσει να υλοποιηθεί η παρούσα εργασία. Ιδιαίτερα, θα ήθελα να ευχαριστήσω τη Κατερίνα Πούτου, ιδρυτικό μέλος της Άρσις και επιστημονικά υπεύθυνη της οργάνωσης στην πόλη της Αθήνας. Οι συζητήσεις μαζί της αποτελούν πάντοτε πηγή έμπνευσης και έναυσμα κριτικής αναζήτησης για εμένα. Ένα μεγάλο ευχαριστώ οφείλω σε όλες και όλους όσους πήραν μέρος στις συνεντεύξεις, όχι μόνο για την πολύτιμη συμμετοχή τους, αλλά και για την ειλικρίνεια και την εμπιστοσύνη με την οποία περιέβαλλαν τις συζητήσεις μας. Είναι ιδιαίτερη τιμή για εμένα η συνεργασία τους μαζί μου. Η εποχή στην οποία αναφέρεται η παρούσα εργασία αποτελεί σημαντικό σταθμό και στη δική μου προσωπική, επαγγελματική και επιστημονική ανάπτυξη και οι άνθρωποι με τους οποίους τότε είχα συνεργαστεί αποτελούν πρόσωπα σημαντικά και για τη δική μου ζωή. Από αυτή την άποψη, η παρούσα μελέτη είναι ένας τρόπος να πω και εγώ το δικό μου ευχαριστώ στην Άρσις και σε όλους όσους τότε δουλέψαμε μαζί, συνεργάτες, εθελοντές, νέους και νέες. Ευχαριστώ θα ήθελα να πω και στους ανθρώπους του ΠΕΣΥΠ. Στη γραμματεία για τη καλή συνεργασία και τη βοήθειά της και στο εκπαιδευτικό προσωπικό για την ευκαιρία που μου έδωσε να ξαναδώ σημαντικά κομμάτια της δουλειάς μου και να εμπλουτίσω κριτικά τις γνώσεις και τη σκέψη μου. Τέλος, ένα μεγάλο ευχαριστώ οφείλω στην επόπτριά μου, κα Κατσαμπούρη, για την υπομονή της στην ασυνέπιά μου, το χρόνο που μου αφιέρωσε, την υποστήριξη και τη καθοδήγησή της.

Η φωτογραφία στο εξώφυλλο είναι από δράση της ομάδας Graffiti της Άρσις στην Αθήνα.

III. Πίνακας Περιεχομένων

I. Περίληψη	1
II. Ευχαριστίες	2
III. Πίνακας Περιεχομένων	3
IV. Πρόλογος	5
V. Βιβλιογραφική Ανασκόπηση. Αξιολόγηση Προγραμμάτων Υποστήριξης, Συμβουλευτικής και Επαγγελματικού Προσανατολισμού: υπάρχουσες θεωρίες και ερευνητικά δεδομένα στην Ελλάδα και το εξωτερικό	7
Κεφάλαιο 1^ο: ΤΟ ΘΕΩΡΗΤΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ ΤΗΣ ΈΡΕΥΝΑΣ	
1.1. Η «αξιολόγηση» ως έννοια και ως ερευνητική διαδικασία	11
1.2. Παρεμβάσεις Υποστήριξης, Συμβουλευτικής και Επαγγελματικού Προσανατολισμού	
1.2α. Βασικοί Ορισμοί και Εννοιολογικές Αποσαφηνίσεις	13
1.2β. Παρεχόμενες Υπηρεσίες της Άρσις- Κοινωνικής Οργάνωσης	
Υποστήριξης Νέων: Βασικές Αρχές και Μεθοδολογία Παρέμβασης	15
1.3. Νέοι και νέες που <i>διαβιούν σε κίνδυνο</i> και απειλούνται από <i>κοινωνικό αποκλεισμό</i> : συζητώντας για τη νεότητα, τις ευάλωτες κοινωνικά ομάδες και τις πολιτικές που απευθύνονται σε αυτές	17
Κεφάλαιο 2^ο: ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ	
2.1. Σκοπός και Ερευνητικά Ερωτήματα	22
2.2. Θεωρητική Μεθοδολογική Προσέγγιση	23
2.3. Δειγματοληπτική Στρατηγική	25
2.4. Ερευνητικά Εργαλεία	26
2.5. Διαδικασία Προσέγγισης των Υποκειμένων και Διεξαγωγή των Συνεντεύξεων...	28
2.6. Μέθοδος Οργάνωσης και Ανάλυσης των Ερευνητικών Δεδομένων	30
Κεφάλαιο 3^ο: ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΗ ΚΑΙ ΑΝΑΛΥΣΗ ΤΩΝ ΕΥΡΗΜΑΤΩΝ ΤΗΣ ΈΡΕΥΝΑΣ	
3Α. ΜΕΡΟΣ Ι	
3 ^Α 1. Βασικά Δημογραφικά Στοιχεία των Ερευνητικών Υποκειμένων Σήμερα	33
3 ^Α 2. Βασικά Δημογραφικά Στοιχεία των Ερευνητικών Υποκειμένων στην Έναρξη της Παρέμβασης	35
3 ^Α 3. Στοιχεία για τη Πρώτη Προσέγγιση, το Αίτημα και την Εξέλιξη της Συνεργασίας των Ερευνητικών Υποκειμένων με την Οργάνωση.....	37

3B. ΜΕΡΟΣ II	
3 ^B 1. Συνθήκες ζωής και κατάσταση των υποκειμένων την περίοδο που πήραν μέρος στα εν λόγω προγράμματα	40
3 ^B 2. Διαδρομές από Τότε μέχρι Σήμερα	
3 ^B 2α. Προσωπική και Οικογενειακή Διαδρομή των Υποκειμένων.....	43
3 ^B 2β. Εκπαιδευτική Πορεία των Υποκειμένων	50
3 ^B 2γ. Επαγγελματική και Οικονομική Εξέλιξη των Υποκειμένων	52
3 ^B 2δ. Προβλήματα, ανάγκες και σχέδια για το μέλλον	59
3 ^B 3. Αξιολόγηση των προγραμμάτων και των υπηρεσιών	
3 ^B 3α. Σημαντικότερες αναμνήσεις από τα προγράμματα και τις υπηρεσίες τις οποίες είχαν λάβει	61
3 ^B 3β. Θετικές επιδράσεις από τη συμμετοχή	63
3 ^B 3γ. Σημεία τα οποία θα ήθελαν να ήταν διαφορετικά	67
3 ^B 3δ. Πράγματα που δεν θα είχαν καταφέρει εάν δεν είχαν λάβει την εν λόγω υποστήριξη	73
3 ^B 3ε. Το ποιο σημαντικό πράγμα που κέρδισαν	76
3 ^B 3στ. Συναισθήματα όταν σκέφτονται την πορεία μέχρι σήμερα	78
3 ^B 3ζ. Με ποιον τρόπο εντάσσουν στη ζωή τους την εμπειρία της συμμετοχής στα εν λόγω προγράμματα και τις υπηρεσίες	79
Κεφάλαιο 4^ο : ΣΥΖΗΤΗΣΗ – ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ	
4.1. Αξιολόγηση των Ευρημάτων της Έρευνας	81
4.2. Περιορισμοί της Έρευνας και Μελλοντικές Ερευνητικές Προτάσεις	87
5. Βιβλιογραφία	
5.1. Ελληνική Βιβλιογραφία	89
5.2. Ξενόγλωσση Βιβλιογραφία	94
5.3. Σχετικές Ιστοσελίδες	95
6. Παράρτημα	
6.1. Στοιχεία Βάσης Δεδομένων	96
6.2. Οδηγός Συνέντευξης	97
6.3. Συγκριτικοί Πίνακες Διαδρομών	98

IV. ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Η παρούσα έρευνα αποτελεί μια προσπάθεια αξιολόγησης της επίδρασης που είχε η εμπειρία της συμμετοχής σε παρεμβάσεις υποστήριξης, συμβουλευτικής και επαγγελματικού προσανατολισμού που παρασχέθηκαν σε νέες και νέους που «διαβιούσαν σε κίνδυνο» και απειλούνταν από «κοινωνικό αποκλεισμό» κατά την περίοδο 1995-2000. Οι παρεμβάσεις αυτές υλοποιήθηκαν από την «Άρσις: Κοινωνική Οργάνωση Υποστήριξης Νέων» και αφορούσαν ένα σύνολο δράσεων όπως προγράμματα προετοιμασίας για την εργασία, επαγγελματικές καταρτίσεις, υπηρεσίες συμβουλευτικής, δραστηριότητες ελεύθερου χρόνου, προγράμματα ανταλλαγής εθελοντικής εργασίας στο εξωτερικό και, για κάποιους από τους εφήβους, παροχή φιλοξενίας στον ξενώνα εφήβων που λειτουργούσε τότε με τη συνεργασία της Άρσις και του Συλλόγου Μερίμνης Ανηλίκων.

Την περίοδο εκείνη ήμουν εργαζόμενη στην εν λόγω οργάνωση και είχα ενεργή συμμετοχή σε πολλές από αυτές τις παρεμβάσεις. Στο πλαίσιο της φοίτησής μου στο Πρόγραμμα Ειδίκευσης στη Συμβουλευτική και τον Προσανατολισμό (Π.Ε.Σ.Υ.Π.) της Α.Σ.ΠΑΙ.Τ.Ε., επέστρεψα στην Άρσις για να κάνω την πρακτική μου άσκηση. Παρόλο που είχαν περάσει σχεδόν είκοσι χρόνια από την εποχή που υλοποιήθηκαν οι συγκεκριμένες παρεμβάσεις και πάνω από δέκα χρόνια που δεν είχα πλέον κάποια επαγγελματική σχέση με την εν λόγω οργάνωση, θεώρησα ότι ήταν μια καλή ευκαιρία να αναζητήσω τους εφήβους με τους οποίους τότε είχαμε δουλέψει και αφού *καταγράψω* τη κατάσταση στην οποία σήμερα βρίσκονται, να *διερευνήσω* σε συνεργασία μαζί τους τη *γνώμη* τους για την επίδραση που είχε η τότε παρέμβαση στη μετέπειτα πορεία της ζωής τους.

Βασικό κίνητρο για την υλοποίηση της εν λόγω ιδέας αποτέλεσε το ενδιαφέρον να αναζητηθούν απαντήσεις σχετικά με την εξέλιξη αυτών των νέων ανθρώπων και τη *σημασία* που είχε για εκείνους η συνεργασία τους μαζί μας. Στόχος της έρευνας είναι *η αξιολόγηση της αποτελεσματικότητας των εν λόγω παρεμβάσεων μέσα από τη καταγραφή της εξέλιξης των υποκειμένων από τότε μέχρι σήμερα, αλλά και την αποτίμηση της εμπειρίας από τη συμμετοχή τους στα εν λόγω προγράμματα.*

Σημαντική θέση στο όλο εγχείρημα είχε η πεποίθηση ότι οι απόψεις, που θα εκφράσουν αυτοί οι νέοι άνθρωποι, μπορεί να εμπλουτίσουν το διάλογο σε σχέση με τα χαρακτηριστικά των εν λόγω υπηρεσιών και να αναδείξουν στοιχεία τα οποία, εάν

λαμβάνονται υπόψη στο σχεδιασμό και την υλοποίηση αντίστοιχων παρεμβάσεων, μπορούν δυνητικά να οδηγήσουν στη βελτίωσή τους στο μέλλον.

Καθώς η αρχική ιδέα ήταν αρκετά φιλόδοξη, χρειάστηκε να γίνουν οι επιλογές εκείνες, θεωρητικές και μεθοδολογικές, οι οποίες θα καθιστούσαν εφικτή την ολοκλήρωσή της, στις δεδομένες τουλάχιστον συνθήκες. Επιλέχθηκε να γίνει μιας μικρής κλίμακας ποιοτική μελέτη μέσω ημι-δομημένων συνεντεύξεων με επτά νέους και νέες που είχαν λάβει μέρος σε μια σειρά από προγράμματα και υπηρεσίες εκείνης της περιόδου, επιλογή που σαφώς περιορίζει τη δυνατότητα διενέργειας συγκρίσεων και γενίκευσης των ερευνητικών αποτελεσμάτων. Εντούτοις, θα ήθελα να ελπίζω ότι η συζήτηση που θα ακολουθήσει τη παρουσίαση των ερευνητικών ευρημάτων της παρούσας μελέτης μπορεί να αποτελέσει *αφορμή και πρόκληση* για περαιτέρω διερεύνηση των εν λόγω θεμάτων.

Η παρούσα εργασία ξεκινά με τη βιβλιογραφική ανασκόπηση. Αναφέρεται σε παραδείγματα ερευνών από τη διεθνή και την ελληνική βιβλιογραφία καθώς και σε ζητήματα σχετικά με τη *μεθοδολογία αξιολόγησης* αντίστοιχων παρεμβάσεων. Στο πρώτο κεφάλαιο παρουσιάζεται το θεωρητικό πλαίσιο της έρευνας. Γίνεται προσπάθεια να αποσαφηνιστούν εννοιολογικά οι όροι *Αξιολόγηση*, *Συμβουλευτική* και *Επαγγελματικός Προσανατολισμός* και να διευκρινιστούν οι φράσεις *Νέοι σε Κίνδυνο* και *Νέοι που απειλούνται από Κοινωνικό Αποκλεισμό*. Στο δεύτερο κεφάλαιο παρουσιάζεται η μεθοδολογία της έρευνας: ο σκοπός, τα ερευνητικά ερωτήματα, η μεθοδολογική προσέγγιση, η δειγματοληπτική στρατηγική, τα ερευνητικά εργαλεία, η διαδικασία προσέγγισης των υποκειμένων και η μέθοδος ανάλυσης των ερευνητικών δεδομένων. Το τρίτο κεφάλαιο αφορά τη *παρουσίαση και ανάλυση των ερευνητικών δεδομένων*. Αποτελείται από δύο μέρη: στο πρώτο μέρος παρουσιάζονται τα *δημογραφικά στοιχεία* των ερευνητικών υποκειμένων τότε και σήμερα και στο δεύτερο παρουσιάζονται τα *ευρήματα* τα οποία προέκυψαν από την ανάλυση των συνεντεύξεων. Το τέταρτο κεφάλαιο αφορά την *αξιολόγηση των ευρημάτων της έρευνας*, τα *συμπεράσματα*, τους *περιορισμούς* και τις *μελλοντικές ερευνητικές προτάσεις*. Στο τέλος παρατίθεται η βιβλιογραφία και το παράρτημα.

V. ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΗ ΑΝΑΣΚΟΠΗΣΗ

ΑΞΙΟΛΟΓΗΣΗ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΩΝ ΥΠΟΣΤΗΡΙΞΗΣ, ΣΥΜΒΟΥΛΕΥΤΙΚΗΣ ΚΑΙ ΕΠΑΓΓΕΛΜΑΤΙΚΟΥ ΠΡΟΣΑΝΑΤΟΛΙΣΜΟΥ: *υπάρχουσες θεωρίες και ερευνητικά δεδομένα στην Ελλάδα και το εξωτερικό.*

Η μελέτη της αποτελεσματικότητας και η αξιολόγηση των παρεμβάσεων υποστήριξης, συμβουλευτικής και επαγγελματικού προσανατολισμού αποτελεί ζήτημα που απασχολεί την επιστημονική κοινότητα, τους φορείς που παρέχουν αυτές τις υπηρεσίες αλλά και όλους όσους εμπλέκονται στο σχεδιασμό, τη χρηματοδότηση και την υλοποίηση ανάλογων δράσεων. Ταυτόχρονα, ανακινεί ιδιαίτερα ενδιαφέρουσες συζητήσεις σε σχέση με το θεωρητικό και το μεθοδολογικό πλαίσιο μέσα στο οποίο μπορεί να υλοποιείται.

Σύμφωνα με τον Robson (2007), οι μελέτες που έχουν σκοπό να εκτιμήσουν τις επιδράσεις και την αποτελεσματικότητα κάποιου προγράμματος ή μιας υπηρεσίας, οι οποίες συχνά περιλαμβάνουν και τη προσπάθεια να υποστηριχθεί κάποιας μορφής βελτίωση αυτού του προγράμματος ή της υπηρεσίας, ονομάζονται «*έρευνες αξιολόγησης*». Για την υλοποίησή τους μπορούν να χρησιμοποιηθούν προκαθορισμένα ή *ευέλικτα ερευνητικά σχέδια*, με *ποιοτικές ή ποσοτικές μεθόδους*, ή με κάποιο συνδυασμό και των δύο τύπων. Οι μελέτες αυτού του είδους, αποτελούν ένα πεδίο που αναπτύχθηκε τη δεκαετία του 1960, όταν η κυβέρνηση των ΗΠΑ επιμέρισε ένα ποσοστό του προϋπολογισμού πολλών κοινωνικών προγραμμάτων που ξεκίνησαν εκείνη την εποχή για την αξιολόγησή τους. Όπως ο ίδιος υποστηρίζει, αν και οι αξιολογήσεις τέτοιας μεγάλης κλίμακας προγραμμάτων δεν κατέληξαν σε ιδιαίτερα συμπεράσματα καθώς *συνήθως έδειχναν ότι δεν πετύχαιναν τους στόχους τους*, και παρά τη κριτική που έχει ασκηθεί για την ποιότητα πολλών τέτοιων αξιολογήσεων, η χρήση τους *σε εύχρηστες μικρής κλίμακας μελέτες* έχει αναδείξει σημαντικά ζητήματα (Robson, 2010).

Στο χώρο της συμβουλευτικής σταδιοδρομίας, οι συγκρίσεις αποτελεσματικότητας εμφανίζονται από τη δεκαετία του 1980. Ωστόσο, μέχρι σήμερα η μεθοδολογία αξιολόγησης της αποτελεσματικότητας δεν έχει φτάσει σε σημεία καθολικής αποδοχής (Στογιαννίδου, 2011). Σύμφωνα με τους Mackay, Barkham, Rees & Stiles (2003) η πλειονότητα των ανασκοπήσεων για την αποτελεσματικότητα της ψυχοθεραπείας και της συμβουλευτικής στη δεκαετία του 1990 φαίνεται ότι *δεν πληρούσε ποιοτικά κριτήρια*, όπως ο έλεγχος αξιοπιστίας μεταξύ

των κριτών ή η δυνατότητα αναπαραγωγής των αποτελεσμάτων. Ο Kazdin (2006) υποστηρίζει ότι πολλές από τις μετρήσεις στο χώρο της αποτελεσματικότητας μπορούν να θεωρηθούν *αυθαίρετες* καθώς τις περισσότερες φορές η «σημαντικότητα» ορίζεται από τους ερευνητές και όχι από τα ίδια τα υποκείμενα και το αποτέλεσμα δεν πληροφορεί για τον αληθινό αντίκτυπο της παρέμβασης στη καθημερινή τους ζωή.

Η Στογιαννίδου (2011) αναφέρει δύο έρευνες αξιολόγησης (follow-up) των αποτελεσμάτων δυο μεγάλης κλίμακας προγραμμάτων, οι οποίες είναι σχετικές με το θέμα της παρούσας εργασίας. Η πρώτη, αφορά μια μελέτη της McCord (1978), η οποία αποτελούσε αξιολόγηση μεταπαρακολούθησης του προγράμματος Cambridge-Somerville Youth Study, που ολοκληρώθηκε το 1939 και αποτελούσε ένα ολοκληρωμένο πρόγραμμα στήριξης για παιδιά με στόχο τη μείωση της παραβατικότητας. Αν και όλοι σχεδόν οι δείκτες σύγκρισης δείχνουν μια τάση της ομάδας ελέγχου να είναι περισσότερο προσαρμοσμένη και λιγότερο παραβατική από την ομάδα παρέμβασης, τα άτομα που πήραν μέρος στο πρόγραμμα δήλωσαν απόλυτα ικανοποιημένα και θεώρησαν ότι η συμμετοχή τους σε αυτό είχε βελτιώσει τη ζωή τους. Η δεύτερη μελέτη προέρχεται από τον Bickman (1996) ο οποίος αποτίμησε τα αποτελέσματα του προγράμματος Ford Bragg, το οποίο αφορούσε τη σύγκριση σε μια συγκεκριμένη περιοχή ολοκληρωμένων παρεμβάσεων ψυχικής υγείας για παιδιά και εφήβους με πιο κλασικές ή παραδοσιακά παρεχόμενες υπηρεσίες. Ο συγγραφέας διαπίστωσε ότι αν και η συγκριτική μελέτη για τη βελτίωση των δεικτών ψυχικής υγείας δεν έδειξε διαφορά μεταξύ των παραδοσιακά παρεχόμενων υπηρεσιών και του νέου μοντέλου του προγράμματος, γονείς και έφηβοι έδειξαν πολύ υψηλά επίπεδα ικανοποίησης, ιδιαίτερα για χαρακτηριστικά που ήταν καινοτόμα στο πρόγραμμα. Όπως σχολιάζει η Στογιαννίδου (2011), χαρακτηριστικό και των δύο μελετών είναι ότι αυτό που αποκαλείται *αντικειμενικά οριζόμενη σημαντικότητα της παρέμβασης* δεν ταυτίζεται πάντα με τις *υποκειμενικές αντιλήψεις των ατόμων στα οποία αυτή απευθύνεται*, γεγονός που κατά την εκτίμησή της παραπέμπει στην *ανάγκη αξιολόγησης των παρεμβάσεων μέσω κριτηρίων τα οποία εκτείνονται πέραν των μετρήσεων της υποκειμενικής ικανοποίησης των ατόμων που έλαβαν μέρος σε αυτές*.

Στην Ελλάδα, οι παρεμβάσεις οι οποίες υλοποιούνται με τη μορφή χρηματοδοτούμενων προγραμμάτων, όπως για παράδειγμα τα προγράμματα επαγγελματικής κατάρτισης τα οποία απευθύνονται σε ειδικές ομάδες πληθυσμού, συχνά προβλέπουν στο πλαίσιο της εφαρμογής τους και την ύπαρξη αξιολόγησης. Η

αξιολόγηση αυτή, τις περισσότερες φορές, αναφέρεται τόσο στη διαδικασία υλοποίησης των εν λόγω προγραμμάτων, όσο και στα αποτελέσματα που υπάρχουν στη λήξη ή/και στο άμεσο χρονικό διάστημα μετά.

Από τη βιβλιογραφική επισκόπηση εντοπίστηκε μια σχετική μελέτη, η οποία αφορά την εκπαιδευτική και επαγγελματική πορεία αποφυλακισμένων και ανήλικων παραβατών που συμμετείχαν το 1996 ως καταρτιζόμενοι στα προγράμματα κατάρτισης της Γενικής Γραμματείας Λαϊκής Επιμόρφωσης στην Αθήνα (Θανοπούλου & Μοσχόβου, 1998). Η εν λόγω μελέτη περιλαμβάνει την αποτύπωση των κοινωνικών χαρακτηριστικών των υποκειμένων, τη διερεύνηση της εκπαιδευτικής και επαγγελματικής πορείας τους μέχρι την στιγμή της έρευνας (*πριν τη φυλάκιση, εντός της φυλακής και μετά την αποφυλάκιση για τους αποφυλακισμένους*), τη διερεύνηση των προσδοκιών τους για το μέλλον. Τα συμπεράσματα της εν λόγω μελέτης είναι εξαιρετικά ενδιαφέροντα καθώς καταλήγουν σε προτάσεις για το σχεδιασμό των προγραμμάτων (*διάκριση των προγραμμάτων όπου η κατάρτιση έχει ως άμεσο στόχο την εξεύρεση εργασίας και αυτών που χρειάζεται να συνδυαστούν με προγράμματα απεξάρτησης, ανάγκη να λαμβάνονται υπόψη οι διαφορετικές προτιμήσεις, οι ανάγκες και οι δυνατότητες των καταρτιζόμενων είτε μέσα από τη δυνατότητα προκατάρτισης, είτε μέσα από ειδικά προγράμματα που απευθύνονται στο γενικό πληθυσμό*), τη «συνέχεια» και όχι την αποσπασματικότητα των υπηρεσιών, τη σύνδεση με την αγορά εργασίας, τη δυνατότητα επιστροφής στην εκπαίδευση (*ειδικότερα για τους ανήλικους παραβάτες*) ή τη δημιουργία δομών που να μπορούν να καλύπτουν τυπικά τη βασική εκπαίδευση καθώς και την αξία του τίτλου σπουδών που αποκτάται μέσω κάθε προγράμματος.

Εντοπίστηκαν ακόμη δύο σχετικές μελέτες. Η πρώτη, αποτελεί διδακτορική διατριβή (Γουργιώτου, 2012) και εστιάζει στις «πολιτικές ένταξης στην αγορά εργασίας των πρώην χρηστών», και η δεύτερη έχει εκπονηθεί από τους Χατζηβαρνάβα και την ΕΚΠΟΣΠΟ ΝΟΣΤΟΣ (2001) και αφορά στοιχεία αξιολόγησης και συμπεράσματα από την εφαρμογή των Συνοδευτικών Υποστηρικτικών ενεργειών σε προγράμματα κατάρτισης παλιννοστούντων-ομογενών από την πρώην ΕΣΣΔ. Ενδιαφέρουσα είναι ακόμη μια μελέτη με τίτλο «Συμβολή στην ανάλυση της διαμόρφωσης ενός Συστήματος Ποιότητας των Υπηρεσιών Συμβουλευτικής, Στήριξης και Απασχόλησης» η οποία εκπονήθηκε από τους Παναγιωτόπουλο και Βιδάλη (ΕΕΤΑΑ, χ.χ.) και προσεγγίζει κριτικά τον τρόπο με τον οποίο έχει οργανωθεί το σύστημα παροχής Συμβουλευτικών Υποστηρικτικών Υπηρεσιών στη χώρα.

Η σύνδεση της επαγγελματικής κατάρτισης με την απασχόληση διερευνάται και στη μελέτη του Κέντρου Ανάπτυξης Εκπαιδευτικής Πολιτικής της ΓΣΕΕ (2013), με τίτλο *«Κατάρτιση, Απασχόληση και Εκπαιδευτική Πολιτική»*. Τα βασικά ευρήματα επισημαίνουν τη πολύ χαμηλή σύνδεση των συστημάτων επαγγελματικής κατάρτισης με την απασχόληση, το χαμηλό βαθμό συγκράτησης της απασχόλησης, τη χαμηλή συνάφεια του αντικειμένου κατάρτισης με το επάγγελμα/ειδικότητα εργασίας αυτών που τελικά κατάφεραν να βρουν δουλειά, το χαμηλό ποσοστό αυτών που δηλώνουν πως κατάφεραν να αποκτήσουν πιστοποίηση των σπουδών στα ΙΕΚ, τη γενική απογοήτευση των καταρτιζόμενων από την αδυναμία του συστήματος να προσδώσει στέρεα πρόσβαση στην εργασία καθώς και τη χαμηλή αξιοποίηση των γνώσεων που λήφθηκαν από την κατάρτιση προς την εργασία τους. Παρόλα αυτά, οι καταρτιζόμενοι (ΙΕΚ–ΚΕΚ) εμφανίζονται ικανοποιημένοι από τη συμμετοχή τους στα προγράμματα, δείχνοντας ότι εμπιστεύονται αλλά και προσδοκούν πολύ περισσότερα πράγματα από το πεδίο της μη τυπικής εκπαίδευσης.

Από την μέχρι τώρα βιβλιογραφική επισκόπηση, δεν έχουν εντοπιστεί άλλες έρευνες οι οποίες να αναφέρονται σε μακροχρόνια αξιολόγηση αντίστοιχων παρεμβάσεων ή/και υπηρεσιών στον Ελλαδικό χώρο. Εξάιρεση αποτελεί μια μελέτη σε βάθος τριετίας, για την αποτελεσματικότητα προγράμματος απεξάρτησης αλκοολικών εσωτερικής παραμονής στο ΨΝΑ, τα έτη 1997-2010 (Σεργέδου, et all, 2014). Αναδεικνύεται έτσι, η ανάγκη ύπαρξης μελετών μακροπρόθεσμης αξιολόγησης της επίδρασης που έχουν παρεμβάσεις υποστήριξης και συμβουλευτικής. Στη κάλυψη μέρους αυτής της ανάγκης προσδοκά να συμβάλλει και η παρούσα μελέτη, γνωρίζοντας σαφώς ότι το εν λόγω εγχείρημα είναι πρακτικά δύσκολο και μεθοδολογικά πολύπλοκο.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1^ο: ΤΟ ΘΕΩΡΗΤΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ ΤΗΣ ΈΡΕΥΝΑΣ

1.1. Η «ΑΞΙΟΛΟΓΗΣΗ» ΩΣ ΈΝΝΟΙΑ ΚΑΙ ΩΣ ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΗ ΔΙΑΔΙΚΑΣΙΑ

Ο όρος **αξιολόγηση** χρησιμοποιείται σε ένα πλήθος διαφορετικών πλαισίων και συνθηκών. Σύμφωνα με την ετυμολογία του όρου, η αξιολόγηση αποτελεί *«την ενέργεια ή το αποτέλεσμα του ρήματος αξιολογώ»* και σημαίνει το *«προσδιορισμό της αξίας, της σημασίας και της ποιότητας ενός πράγματος με καθορισμένα κριτήρια»* (Ι.Ν.Σ. Λεξικό της Κοινής Νεοελληνικής, 2013:153). Η αξιολόγηση είναι άμεσα συνυφασμένη με την αποτίμηση της αξίας ενός γεγονότος, φαινομένου, έργου, προσώπου, αντικειμένου ή/και ευρύτερα του προϊόντος ενός προγράμματος ή μιας διαδικασίας (Μαγγόπουλος, 2011). Συνδέεται με την πολυδιάστατη έννοια της **αξίας**, η οποία αφορά *«το σύνολο των θετικών ιδιοτήτων που συνιστούν τη σημαντικότητα, τη σπουδαιότητα, τη χρησιμότητα και την ωφέλεια από ηθική, πνευματική ή υλική άποψη κάποιου προσώπου ή πράγματος»* (Ι.Ν.Σ. Λεξικό της Κοινής Νεοελληνικής, 2013:152).

Η αξιολόγηση αποτελεί μια **συστηματική διερεύνηση**, έχει δηλαδή οργανωμένο, συστηματικό και επιστημονικό χαρακτήρα. Σύμφωνα με τον Κασσωτάκη (2003) *«η αξιολόγηση είναι η απόδοση μιας αξίας σε κάποιο πρόσωπο, αντικείμενο ή πράγμα με βάση συγκεκριμένα, σαφή και προκαθορισμένα κριτήρια και μέθοδο εκτίμησης και πρέπει να συντελείται με τρόπο που να συνάδει με την ερευνητική δεοντολογία, διασφαλίζοντας την εγκυρότητα, την αξιοπιστία και την αντικειμενικότητα των δεδομένων και των συμπερασμάτων της»*.

Αν και παρουσιάζουν κοινούς τόπους, η αξιολόγηση και η έρευνα στις κοινωνικές επιστήμες, δεν ταυτίζονται: *η αξιολόγηση δεν είναι απαραίτητα έρευνα*. Η άτυπη αξιολόγηση που επιχειρεί την αποτίμηση της αξίας και η απλή συλλογή κρίσεων δεν εκλαμβάνεται ως *ερευνητική διαδικασία*. Αντίθετα, η τυπική αξιολόγηση συμφωνεί σε σημαντικό βαθμό με τη κοινωνική έρευνα όταν επιδιώκει με τη χρήση συστηματικών διαδικασιών, μεθόδων και τεχνικών να ανακαλύψει την αξία, το νόημα και τις δράσεις του αντικειμένου αξιολόγησης (Gall et al 1996, Clarke 1999). Η αξιολόγηση αυτού του είδους συχνά ονομάζεται **αξιολογική έρευνα** ή **έρευνα αξιολόγησης** και αποτελεί *εφαρμοσμένη κοινωνική έρευνα*. Η επιτυχία της προσδιορίζεται από την επίδραση που ασκεί στη βελτίωση των παρεχόμενων υπηρεσιών (Kelly 2006, Alkin & Christie 2004).

Η αξιολόγηση γίνεται αντιληπτή τόσο ως *διαδικασία* όσο και ως *αποτέλεσμα*: *είναι η έκφραση του αποτελέσματος της σύγκρισης των μετρήσεων μεταξύ τους ή προς*

κάποιο καθορισμένο υπόδειγμα (Κασσωτάκης, 2003). Εμπεριέχει όχι μόνο *τη μέτρηση*, ή/και άλλους όρους με παρόμοιο σημασιολογικό περιεχόμενο όπως *εκτίμηση*, *βαθμολόγηση* και *εξέταση*, αλλά και *την ερμηνεία της μέτρησης*, εγχείρημα που είναι σύνθετο και συχνά αμφισβητούμενο, καθώς εξαρτάται από το ποιος θα την αποδώσει και ποιες διαδικασίες θα χρησιμοποιήσει (Μαγγόπουλος, 2011).

Αν και η αξιολόγηση συχνά γίνεται αντιληπτή ως μια επιστημονική διαδικασία κυρίως ποσοτικής προσέγγισης, αρκετοί μελετητές αναφέρονται στην **ποιοτική διάσταση της αξιολόγησης**. Ο Demunter (2001) θεωρεί ότι στην αξιολόγηση είναι βασική η διερεύνηση του νοήματος και υποστηρίζει ότι «*η αξιολόγηση επαληθεύει εάν ο στόχος ο οποίος είχε τεθεί επιτεύχθηκε γνωρίζοντας ότι η ίδια η υλοποίηση μπορεί να τον εξελίξει: διατυπώνεται μια κρίση ως προς τα αποτελέσματα που συγκεντρώθηκαν και επιχειρείται να τους δοθεί νόημα, εξηγώντας όλα όσα συνέβησαν*». Οι Parlett & Hamilton (στο Clarke, 1999) θεωρούν ότι η αξιολόγηση αποτελεί την περιγραφή των απόψεων και των εμπειριών των ατόμων που συμμετέχουν σε ένα πρόγραμμα ενώ η Marby (2003) υποστηρίζει ότι αποτελεί την εξέταση των υποκειμενικών απόψεων των συμμετεχόντων που στόχο έχει να τους οδηγήσει στη δημιουργία των δικών τους υποκειμενικών ερμηνειών για την ποιότητα του υπό μελέτη προγράμματος. Οι Kuipers & Richardson (1999) προτάσσουν την κατανόηση της εσωτερικής αξίας του αντικειμένου αξιολόγησης, κάνοντας προφανές, πως η αξιολόγηση δεν ενδιαφέρεται μόνο για την αποτίμηση της αξίας αλλά και για τη σημαντικότητα και το νόημα των υπό μελέτη φαινομένων (Smith, 2006).

Οι Bonniol Jean-Jacques και Michel Vial (2007), συνοψίζοντας, υποστηρίζουν ότι υπάρχουν τρεις τρόποι αντίληψης του πεδίου της αξιολόγησης. Ο πρώτος αναφέρεται στην *αξιολόγηση ως μέτρηση*, δίνει προτεραιότητα στο προϊόν και αφορά στην περίοδο των ιστορικών μοντέλων όπου αξιολογώ σημαίνει *μετρώ, ιεραρχώ, ταξινομώ*. Ο δεύτερος αναφέρεται στην *αξιολόγηση ως διαχείριση*, εστιάζει στη διαδικασία και αναφέρεται στη σύγχρονη περίοδο όπου αξιολογώ σημαίνει *ελέγχω τις καταστάσεις, πετυχαίνω τους στόχους, γίνομαι επαρκής*. Και τέλος, ο τρίτος εκλαμβάνει την *αξιολόγηση ως προβληματική του νοήματος* και κατευθύνει την προσοχή στις ενέργειες διεξαγωγής της, τις διεργασίες και το νόημα που τους αποδίδεται.

1.2. ΠΑΡΕΜΒΑΣΕΙΣ ΥΠΟΣΤΗΡΙΞΗΣ, ΣΥΜΒΟΥΛΕΥΤΙΚΗΣ ΚΑΙ ΕΠΑΓΓΕΛΜΑΤΙΚΟΥ

ΠΡΟΣΑΝΑΤΟΛΙΣΜΟΥ

1.2α. ΒΑΣΙΚΟΙ ΟΡΙΣΜΟΙ ΚΑΙ ΕΝΝΟΙΟΛΟΓΙΚΕΣ ΑΠΟΣΑΦΗΝΙΣΕΙΣ

Η *υποστήριξη*, η *συμβουλευτική* και ο *επαγγελματικός προσανατολισμός* αποτελούν πεδίο εφαρμογής πολλών επιστημών και προσεγγίζονται από διαφορετικές οπτικές γωνίες ανάλογα με το πλαίσιο στο οποίο αναφέρονται (Κασσωτάκης, 2004). Σύμφωνα με την ετυμολογία των όρων, η *υποστήριξη* αποτελεί την ενέργεια του ρήματος υποστηρίζω που κυριολεκτικά σημαίνει *τοποθετώ στήριγμα κάτω από κάτι*, ενώ μεταφορικά *βοηθώ ηθικά ή υλικά κάποιον που έχει την ανάγκη μου, υπερασπίζομαι* (Ι.Ν.Σ. Λεξικό της Κοινής Νεοελληνικής, 2013:1403). Αντίστοιχα, ο όρος *συμβουλευτική* προέρχεται από την πρόθεση *συν* και το ουσιαστικό *βουλή* ή το ρήμα *βουλεύομαι* που σημαίνει *σκέφτομαι, κάνω σχέδια ή αποφασίζω μετά από σύσκεψη με κάποιο άλλο πρόσωπο* και χρησιμοποιείται για να περιγράψει οποιαδήποτε διαδικασία κατά την οποία ένα άτομο βοηθιέται μέσα από τη συζήτηση να ξεκαθαρίσει σκέψεις και συναισθήματα, να ξεπεράσει δυσκολίες και να μάθει περισσότερα για τον εαυτό του (Μαλικιώση-Λοΐζου, 2011).

Ως εξειδικευμένη υπηρεσία η Συμβουλευτική εμφανίστηκε στην Ελλάδα τη δεκαετία του 1950. Συνδέθηκε με την εισαγωγή από το Υπουργείο Παιδείας του *επαγγελματικού προσανατολισμού* στην κατάρτιση των εκπαιδευτικών και παράλληλα με τη προσπάθεια του Υπουργείου Εργασίας, μέσω του ΟΑΕΔ, να στηθούν τα πρώτα *γραφεία ευρέσεως εργασίας* που παρείχαν υπηρεσίες *επαγγελματικού προσανατολισμού και συμβουλευτική σταδιοδρομίας* σε άνεργους νέους (Μαλικιώση-Λοΐζου, 2011). Σήμερα αποτελεί διεπιστημονικό γνωστικό αντικείμενο το οποίο για κάποιους θεωρητικούς εντάσσεται στο χώρο των Επιστημών της Αγωγής, ιδιαίτερα ο κλάδος της που ασχολείται με την επαγγελματική ανάπτυξη και καθοδήγηση, ενώ για άλλους στο χώρο της Εφαρμοσμένης Ψυχολογίας (Κασσωτάκης, 2004).

Στη πάροδο των χρόνων η Συμβουλευτική, έχει οριστεί άλλοτε ως η *σχέση* και άλλοτε ως η *διαδικασία* εκείνη κατά την οποία ένας ειδικός, ο *Σύμβουλος*, συνεξετάζει με ένα άτομο θέματα που το απασχολούν και είτε διευκολύνει τη λύση τους είτε λειτουργεί προληπτικά στην εμφάνιση κάποιου νέου προβλήματος. Σύμφωνα με τον Rogers (1942), *«η συμβουλευτική είναι η οργανωμένη και επιτρεπτική σχέση που δίνει τη δυνατότητα στο συμβουλευόμενο να αποκτήσει αυτογνωσία στο βαθμό που να μπορεί να κάνει θετικά βήματα προς μια νέα κατεύθυνση που ο ίδιος έχει επιλέξει»*. Για τον Tyler (1961), είναι *«μια βοηθητική διαδικασία που στοχεύει όχι στο*

να αλλάξει τον άνθρωπο, αλλά να τον βοηθήσει να χρησιμοποιήσει τα προσόντα που διαθέτει για να αντιμετωπίσει με επιτυχία τη ζωή. Είναι η διαδικασία που έχει σχεδιαστεί για να βοηθήσει το άτομο να απαντήσει στο ερώτημα "Τι θα κάνω;"».

Η συμβουλευτική αναγνωρίζει ότι όλοι οι άνθρωποι είναι πιθανό να χρειαστούν βοήθεια στη διάρκεια της ζωής τους και θεωρείται αποτελεσματική όταν λειτουργεί προληπτικά. Μπορεί να είναι ατομική ή/και ομαδική και ανάλογα τα θέματα στα οποία εστιάζει και το πλαίσιο που ασκείται, μπορεί να είναι επαγγελματική, οικογενειακή, συμβουλευτική αποκατάστασης, συμβουλευτική της τρίτης ηλικίας και άλλα.

Ως **Επαγγελματική Συμβουλευτική**, ειδικότερα, ορίζεται η διαδικασία εκείνη που στοχεύει στη βελτίωση των δεξιοτήτων του ανθρώπου για τη λήψη αποφάσεων σχετικών με την επιλογή επαγγέλματος, στην ανάπτυξη της επαγγελματικής του ωριμότητας, στη βελτίωση των δεξιοτήτων αναζήτησης, εύρεσης και διατήρησης μιας θέσης εργασίας καθώς και στην αύξηση της ικανοποίησης που μπορεί να αντλεί από αυτήν. Αποτελεί ουσιαστικά "μια πολυδιάστατη προσπάθεια στήριξης των ανθρώπων στην αντιμετώπιση των δυσκολιών που σχετίζονται με το σύνολο των επαγγελματικών τους επιλογών" (Μαλικιώση-Λοϊζου, 2004). Ενίοτε, ο όρος Επαγγελματική Συμβουλευτική αντικαθίσταται από τον όρο **Συμβουλευτική Σταδιοδρομίας**, ο οποίος περιλαμβάνει όχι μόνο τη προετοιμασία για την επαγγελματική ζωή αλλά και την επαγγελματική εξέλιξη. Η επαγγελματική σταδιοδρομία δεν μπορεί να έχει μονοσήμαντο χαρακτήρα, καθώς μελλοντικά πολλοί εργαζόμενοι, τόσο στις ΗΠΑ όσο και στις χώρες της Ευρώπης, θα αναγκαστούν να αλλάξουν επαγγελματική δραστηριότητα στη ζωή τους αρκετές φορές ασκώντας είτε συναφή επαγγέλματα προς το αρχικό είτε και εντελώς διαφορετικά (ΕΚΠΑ et al, 2008).

Αντί του όρου *Επαγγελματική Συμβουλευτική*, συχνά χρησιμοποιείται ο όρος **Επαγγελματικός Προσανατολισμός**, ο οποίος αναφέρεται σε μια διαδικασία ενημέρωσης, διερεύνησης και προετοιμασίας που βοηθά το άτομο να επιλέξει την εκπαιδευτική του διαδρομή και το επάγγελμά του, σύμφωνα με τα ιδιαίτερα ενδιαφέροντα και τις ικανότητές του. Θεωρείται ως «μια διαδικασία υποβοήθησης της επαγγελματικής ανάπτυξης του ατόμου ώστε αυτό να γίνει ικανό να μπορεί να επιλέξει μόνο του, με πλήρη επίγνωση των συνεπειών της απόφασής του, την εκπαιδευτική και επαγγελματική κατεύθυνση που θα ακολουθήσει και να διευκολυνθεί στην εύρεση εργασίας και στην ομαλή προσαρμογή σε αυτή» (Σιδηροπούλου-Δημακάκου, 2004). Σύμφωνα με τον Κασσωτάκη (2004), «η Επαγγελματική Συμβουλευτική έχει

περισσότερο ψυχολογική χροιά και αναφέρεται στις διαδικασίες υποβοήθησης του ατόμου και της λήψης αποφάσεων ενώ στο πεδίο του Επαγγελματικού Προσανατολισμού υπεισέρχονται ζητήματα που αφορούν και στον τομέα της Οικονομίας και της Απασχόλησης». Στον ελλαδικό χώρο τείνει να επικρατήσει ο όρος «**Συμβουλευτική και Επαγγελματικός Προσανατολισμός**», ο οποίος υποδηλώνει την αξιοποίηση της μεθοδολογίας της συμβουλευτικής για τη διευκόλυνση της επαγγελματικής ανάπτυξης του ατόμου (Σιδηροπούλου-Δημακάκου, 2004).

1.2β. ΠΑΡΕΧΟΜΕΝΕΣ ΥΠΗΡΕΣΙΕΣ ΤΗΣ ΆΡΣΙΣ- ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΟΡΓΑΝΩΣΗΣ

ΥΠΟΣΤΗΡΙΞΗ ΝΕΩΝ: Βασικές Αρχές και Μεθοδολογία Παρέμβασης

Το περιεχόμενο των παρεμβάσεων υποστήριξης, συμβουλευτικής και επαγγελματικού προσανατολισμού διαφοροποιείται κάθε φορά ανάλογα με το πλαίσιο στο οποίο υλοποιούνται, τη μεθοδολογία που ακολουθείται, τις ομάδες στις οποίες απευθύνονται και τους στόχους τους οποίους καλούνται κάθε φορά να εκπληρώσουν. Όπως ήδη έχει αναφερθεί, η παρούσα μελέτη αποτελεί μια προσπάθεια αξιολόγησης της επίδρασης που είχε η εμπειρία της συμμετοχής σε παρεμβάσεις υποστήριξης, συμβουλευτικής και επαγγελματικού προσανατολισμού που παρασχέθηκαν από την «Άρσις: Κοινωνική Οργάνωση Υποστήριξης Νέων» κατά την περίοδο 1995-2000.

Η Άρσις είναι μη κυβερνητική οργάνωση, εξειδικευμένη στη κοινωνική υποστήριξη των νέων και στη προάσπιση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Ιδρύθηκε τον Οκτώβριο του 1992 στην Αθήνα και έκτοτε δραστηριοποιείται σε πολλές άλλες πόλεις της Ελλάδας. Όραμα της αποτελεί μία κοινωνία με ίσες ευκαιρίες για όλους τους νέους και σεβασμό στα δικαιώματά τους. Αποστολή της είναι η ανάληψη δράσεων για τη πρόληψη του κοινωνικού αποκλεισμού των νέων. Στο πλαίσιο αυτό, αναπτύσσει μεθοδολογίες και εργαλεία για την υποστήριξη των νέων, οργανώνει και συμμετέχει σε δίκτυα, συνεργάζεται με άλλους φορείς και υπηρεσίες και διατυπώνει προτάσεις στο πεδίο της κοινωνικής πολιτικής για τα παιδιά και τους νέους.

Με τη θέση ότι οι κοινωνικές συνθήκες είναι κυρίως εκείνες που διαμορφώνουν τις ανθρώπινες συμπεριφορές και επιλογές, όλες οι παρεμβάσεις, τα προγράμματα, οι δράσεις και οι δομές της Άρσις, έχουν σχεδιαστεί με βάση την πολυ-επίπεδη και διατομεακή προσέγγιση στο ζήτημα του νεανικού αποκλεισμού, τη διεπιστημονική προσέγγιση, την έμφαση στην εμπύχωση και στην ενδυνάμωση των υποκειμένων, τη συνεργατική υποστήριξη, τη προσωπική και κοινωνική εκπαίδευση στη

γνώση, τη διεκδίκηση και άσκηση των δικαιωμάτων και τη βιωματική εμπειρία συμμετοχής και αλλαγής.

Η Άρσις δουλεύει κυρίως με νέους και νέες ηλικίας 15 έως 21 χρονών, και κατά περίπτωση με μικρότερα ή μεγαλύτερα πρόσωπα που βιώνουν συνθήκες ζωής επιβαρυντικές για την ομαλή προσωπική τους ανάπτυξη και την πρόσβαση τους στα κοινωνικά αγαθά. Συνθήκες, όπως η ανεπαρκής υποστήριξη από την οικογένεια, η παραμέληση, η κακοποίηση, η εκμετάλλευση, η απόρριψη από το εκπαιδευτικό σύστημα, η μετανάστευση, η προσφυγιά, η έλλειψη στέγης, η ανεργία, η σύγκρουση με το νόμο, η διαβίωση σε ιδρύματα ή σωφρονιστικά καταστήματα. Στο πλαίσιο των υπηρεσιών της, οι νέοι αντιμετωπίζονταν ως **ενιαία ομάδα** με βάση τα κοινά χαρακτηριστικά τους, που εξειδικεύονται ανάλογα με τις ιδιαίτερες ανάγκες κάποιων υπο-ομάδων, και τα κοινά τους προβλήματα όπως είναι η ανεπαρκής κινητοποίηση, η απουσία προσόντων, η χαμηλή αυτοεκτίμηση, η ελλιπής προσωπική οργάνωση, η άγνοια και η αδυναμία πρόσβασης σε υπηρεσίες, η έλλειψη εμπιστοσύνης προς τους ενήλικες και τους κυρίαρχους θεσμούς.

Την εποχή στην οποία αναφέρεται η παρούσα εργασία, η Άρσις λειτουργούσε στην Αθήνα το **Κέντρο Υποστήριξης Νέων** όπου παρέχονταν υπηρεσίες *ψυχοκοινωνικής συμβουλευτικής, νομικής συμβουλευτικής, γραφείο εργασίας, εργαστήρια και δραστηριότητες ελεύθερου χρόνου*. Παράλληλα λειτουργούσε ως πιστοποιημένο ΚΕΚ παρέχοντας ολοκληρωμένα προγράμματα κατάρτισης για ανήλικους παραβάτες και νέους που απειλούνται από κοινωνικό αποκλεισμό και στη συνέχεια ως πιστοποιημένο ΚΕΣΥΥ.

Η *συμβουλευτική* στην Άρσις αποτελεί *κεντρικό άξονα* υποστήριξης των νέων που συμμετέχουν στις δραστηριότητες της. Επικεντρώνεται στην **ενδυνάμωση** τους ώστε να μπορέσουν να βελτιώσουν τις γνώσεις, τις δεξιότητες και τα προσόντα τους, να αποκτήσουν αυτογνωσία και αυτοπεποίθηση, να εξοικειωθούν καλύτερα με τα κοινωνικά περιβάλλοντα που τους αφορούν (*εκπαίδευσης, εργασίας, κοινωνικής συμμετοχής, πολιτισμού*), και να οργανώσουν καλύτερα τις επιλογές τους και τις κοινωνικές τους σχέσεις. Είναι αυτή που διευκολύνει τις κατευθύνσεις και τις επιλογές, συμβάλλει στην αξιοποίηση των βιωμάτων, τη συνειδητοποίηση προτεραιοτήτων, τη προσωπική συγκρότηση και τη λήψη σημαντικών αποφάσεων για ζητήματα που απασχολούν ένα νέο. *Βασικές αρχές* της είναι η *ελεύθερη επιλογή* και η *συναπόφαση* της συνεργασίας στη βάση συμφωνούμενου *συμβολαίου*, η *πολυεπίπεδη ανταπόκριση* στις ανάγκες και τα αιτήματα που διατυπώνονται από τους

νέους με αξιοποίηση των διαθέσιμων ευκαιριών μέσα και έξω από το σύστημα της Άρσις, ο σεβασμός της προσωπικότητας και του προσωπικού απορρήτου, η διαμόρφωση σχέσεων αμοιβαίας εμπιστοσύνης μεταξύ στελεχών και νέων, η ανάληψη και τήρηση ευθυνών και δεσμεύσεων.

Η κατεύθυνση και η στόχευση της συμβουλευτικής στην Άρσις δεν είναι θεραπευτική, έστω και αν η συνολική εμπειρία συμμετοχής σε αυτή λειτουργεί για πολλούς νέους θεραπευτικά. Οι στόχοι που τίθενται σε κάθε συνεργασία διαφέρουν ανάλογα με τις ανάγκες και τις προτεραιότητες που ο κάθε νέος διαπιστώνει. Ως επί το πλείστον αφορούν την *επιδίωξη αλλαγών* και συνδέονται με την μεγιστοποίηση της ικανότητας των νέων για την αντιμετώπιση δυσκολιών, τον καλύτερο χειρισμό του εαυτού και των σχέσεων με το περιβάλλον, την πραγματοποίηση σχεδίων και τη λήψη κρίσιμων αποφάσεων. Τελική στόχευση της συμβουλευτικής όπως και όλης της υποστηρικτικής παρέμβασης της Άρσις είναι *η ενίσχυση της προσωπικής και κοινωνικής αυτονομίας των εξυπηρετούμενων νέων*.

1.3. ΝΕΟΙ ΚΑΙ ΝΕΕΣ ΠΟΥ «ΔΙΑΒΙΟΥΝ ΣΕ ΚΙΝΔΥΝΟ» ΚΑΙ «ΑΠΕΙΛΟΥΝΤΑΙ ΑΠΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟ ΑΠΟΚΛΕΙΣΜΟ»: συζητώντας για τη νεότητα, τις ευάλωτες κοινωνικά ομάδες και τις πολιτικές που απευθύνονται σε αυτές

Τις τελευταίες δεκαετίες κεντρικό ρόλο στο σχεδιασμό, τη χρηματοδότηση και την υλοποίηση της κοινωνικής και εκπαιδευτικής πολιτικής της χώρας έχει διαδραματίσει μια σειρά Ευρωπαϊκών Προγραμμάτων, στα πλαίσια των οποίων εντάχθηκε η χρηματοδότηση υπηρεσιών και η υλοποίηση δράσεων *εκπαίδευσης, επαγγελματικής κατάρτισης και υποστήριξης* ομάδων του πληθυσμού. Στόχος των προγραμμάτων αυτών ήταν η καταπολέμηση της ανεργίας και ο περιορισμός των πολιτικών κοινωνικής προστασίας των ανέργων μέσω των *ενεργητικών πολιτικών απασχόλησης*¹. Μέρος των προγραμμάτων αυτών είχε ως στόχο τη *καταπολέμηση του κοινωνικού αποκλεισμού ευάλωτων κοινωνικά ομάδων*, όπως είναι οι φυλακισμένοι, οι αποφυλακισμένοι, οι ανήλικοι παραβάτες, οι μετανάστες, οι παλιννοστούντες και άλλοι.

¹ Ως *παθητικές πολιτικές απασχόλησης* νοούνται όσες έχουν τη μορφή παροχών προς τους ανέργους (*επιδόματα ανεργίας*). Ως *ενεργητικές πολιτικές απασχόλησης* νοούνται μέτρα που έχουν στόχο την επιστροφή ή/και τη συγκράτηση στην εργασία (*επαγγελματική κατάρτιση ανέργων και εργαζομένων, επιδότηση εργοδοτών για την απασχόληση ανέργων, επιδότηση ανέργων για τη δημιουργία της δικής τους ατομικής επιχείρησης*) (Δημουλάς & Μιχαλοπούλου, 2008).

Για τον **κοινωνικό αποκλεισμό** ως έννοια, έχουν διατυπωθεί διαφορετικοί ορισμοί οι οποίοι και αντανακλούν τις διαφορετικές θεωρητικές προσεγγίσεις σε σχέση με το ζήτημα της κοινωνικής ανισότητας και του κοινωνικού γίνεσθαι, αλλά και "υποκρύπτουν" πολιτικές προθέσεις καθώς *«ο ορισμός προκαθορίζει και τη στρατηγική που θα ακολουθηθεί για τις κοινωνικά αποκλεισμένες ομάδες του πληθυσμού και τα μέσα που θα επιλεγθούν για την εξυπηρέτηση των σκοπών που κάθε φορά τίθενται για αυτές»* (Γεωργούλα, 2011).

Η κλασσική φιλελεύθερη προσέγγιση αντιλαμβάνεται τον κοινωνικό αποκλεισμό ως μια "εθελοντική" επιλογή των αποκλεισμένων. Η διάθεση πόρων και κοινωνικών παροχών του κράτους θεωρείται ότι προωθεί μια εξαρτώμενη από την κρατική πρόνοια "κουλτούρα της φτώχειας". Κατά συνέπεια τα προγράμματα παρέμβασης που επιλέγονται έχουν ως στόχο τη δημιουργία κινήτρων που καθιστούν την εργασία προτιμότερη σε σχέση με την εξάρτηση από την κρατική πρόνοια. Η προσέγγιση της κοινωνικής συνοχής, θεωρεί ότι ο κοινωνικός αποκλεισμός εμφανίζεται όταν ο κοινωνικός δεσμός ανάμεσα στο άτομο και την κοινωνία διαρρηγνύεται. Δίνει έμφαση κυρίως στον αποκλεισμό από την μισθωτή εργασία με αποτέλεσμα συχνά ο κοινωνικός αποκλεισμός να εξισώνεται με την ανεργία. Ως πολιτικός στόχος τίθεται η μεταβολή των *χαρακτηριστικών* που παρεμποδίζουν την ένταξη των αποκλεισμένων και η προώθηση της ένταξής τους στην οικονομική και κοινωνική ζωή μέσω της εκπαίδευσης και της κατάρτισης. Η *μαρξιστική προσέγγιση*, υπογραμμίζει το ρόλο της μεταβιομηχανικής κυριαρχίας του κεφαλαίου στη δημιουργία του σύγχρονου κοινωνικού αποκλεισμού και εντοπίζει τις αιτίες κυρίως στη μεγάλη εισοδηματική ανισότητα, στο διαχωρισμό που προκαλείται από τις απαιτήσεις μιας ευέλικτης αγοράς εργασίας και στην καθυπόταξη της πολιτικής στα επιχειρηματικά συμφέροντα. Εστιάζει στην κοινωνική δομή και τις ανισότητες που αυτή δημιουργεί, υπογραμμίζει το ρόλο των παραγόντων που δημιουργούν τον αποκλεισμό και αμφισβητεί την ιδέα ότι η λύση βρίσκεται στην *αλλαγή και βελτίωση των ατομικών δεξιοτήτων των αποκλεισμένων*.

Ο κοινωνικός αποκλεισμός συνδέεται στενά, ενίοτε και ταυτίζεται, με τη **φτώχεια**. Στο πλαίσιο του *Εθνικού Στρατηγικού Πλαισίου για την Κοινωνική Ένταξη*, το Υπουργείο Εργασίας (2014) προσεγγίζει τον **κοινωνικό αποκλεισμό** ως *«σώρευση ποικίλων μορφών στέρησης, οι οποίες περιλαμβάνουν το χαμηλό μορφωτικό επίπεδο, τις άσχημες συνθήκες υγείας, την έλλειψη στέγης, την απουσία οικογενειακής στήριξης, την αδυναμία συμμετοχής στον κοινωνικό και πολιτιστικό ιστό και την έλλειψη*

απασχόλησης» και τη **φτώχεια** ως «μια κατάσταση αποστέρησης αγαθών και υπηρεσιών», η οποία διακρίνεται σε **απόλυτη φτώχεια** (αδυναμία κάλυψης βασικών αναγκών, όπως διατροφή, στέγαση, ρουχισμός, συνθήκες υγιεινής) και σε **σχετική φτώχεια** (εισοδηματική ανισότητα).

Με βάση τις εκτιμήσεις της EuroStat τα τελευταία χρόνια σε κίνδυνο φτώχειας ή/και αποκλεισμού στην Ελλάδα βρίσκεται πάνω από το 1/3 του πληθυσμού. Τα ποσοστά σχετικής φτώχειας κυμαίνονται σε υψηλά επίπεδα, πλήττοντας κυρίως άτομα που κατοικούν στην ύπαιθρο, μονογονεϊκές ή/και πολύτεκνες οικογένειες, άτομα με αναπηρίες, ζευγάρια ηλικιωμένων, άνεργους και συνταξιούχους. Η παραδοσιακή φτώχεια η οποία μεταφέρεται από γενιά σε γενιά και συνδέεται με οικονομικούς, κοινωνικούς και πολιτισμικούς παράγοντες, περιπλέκεται με τις νέες αστικές μορφές φτώχειας που καθορίζονται από μια σειρά αρνητικών παραγόντων όπως η απώλεια εργασίας, η απώλεια εισοδήματος ή κατοικίας, η υπερχρέωση, η κρίση στην οικογένεια και άλλοι, οι οποίοι αλληλοεπηρεάζονται και αλληλοενισχύονται δημιουργώντας ένα φαύλο κύκλο, μια παγίδα φτώχειας. Στην οικονομική κρίση κάποιες ομάδες πληθυσμού είναι ιδιαίτερα ευάλωτες και υπάρχει αυξημένος κίνδυνος ανάπτυξης μιας προσωπικής διαδρομής στη φτώχεια. Οι νέοι ηλικίας 16-24 ετών, εκείνοι με χαμηλά εκπαιδευτικά προσόντα, οι άνεργοι, όσοι εργάζονται με καθεστώς μερικής απασχόλησης, τα μονογονεϊκά νοικοκυριά και οι ηλικιωμένοι επηρεάζονται δυσανάλογα από τις δυσμενείς οικονομικό-κοινωνικές εξελίξεις (Μπαλούρδος 2012, Συνήγορος του πολίτη 2015).

Στο πέρασμα των χρόνων και σε άμεση εξάρτηση με τις αλλαγές στο οικονομικό και κοινωνικό τοπίο, έχουν διαφοροποιηθεί και οι ομάδες του πληθυσμού που εντάσσονται στις **Ευάλωτες Κοινωνικά Ομάδες**. Με το Νόμο 4019/2011 (ΦΕΚ 216 Α') για την Κοινωνική Οικονομία και την Κοινωνική Επιχειρηματικότητα, η πολιτεία διακρίνει τις **Ευπαθείς Ομάδες** σε δύο κατηγορίες: στις **Ευάλωτες Ομάδες Πληθυσμού** όπου ανήκουν όσοι η ένταξή τους στην κοινωνική και οικονομική ζωή εμποδίζεται από σωματικά και ψυχικά αίτια ή λόγω παραβατικής συμπεριφοράς (άτομα με αναπηρίες, εξαρτημένοι ή απεξαρτημένοι, οροθετικοί, φυλακισμένοι ή αποφυλακισμένοι, ανήλικοι παραβάτες) και στις **Ειδικές Ομάδες Πληθυσμού**, όπου εντάσσονται όσοι βρίσκονται σε μειονεκτική θέση από οικονομικά, κοινωνικά και πολιτισμικά αίτια (άνεργοι νέοι, άνεργες γυναίκες, άνεργοι άνω των 50 ετών, μακροχρόνια άνεργοι, αρχηγοί μονογονεϊκών οικογενειών, μέλη πολύτεκνων οικογενειών, γυναίκες θύματα κακοποίησης, αναλφάβητοι, κάτοικοι απομακρυσμένων

ορεινών και νησιωτικών περιοχών, άτομα με πολιτισμικές ιδιαιτερότητες, μετανάστες, πρόσφυγες).

Σε σχετικό ενημερωτικό δελτίο, ο Συνήγορος του Πολίτη (2015), αναφέρει ότι *ευάλωτες ή ευπαθής κοινωνικά ομάδες* ονομάζονται εκείνες οι ομάδες του πληθυσμού που έχουν περιορισμένη ή καθόλου πρόσβαση σε κοινωνικά και δημόσια αγαθά και δυσκολεύονται ή αδυνατούν σε πολλά επίπεδα και σε διάφορους τομείς να έχουν ποιότητα ζωής (π.χ. στέγη, εργασία, εισόδημα, εκπαίδευση, ιατρική περίθαλψη, κοινωνική ασφάλιση). Πρόκειται κυρίως για αστέγους², ανέργους ή/και μακροχρόνια ανέργους, άτομα με αναπηρία, πάσχοντες (με σοβαρά παθολογικά προβλήματα ή/και ψυχικές ασθένειες), αποφυλακισμένους, χρήστες και πρώην χρήστες εξαρτησιογόνων ουσιών, οροθετικούς, άτομα από θρησκευτικές ή πολιτισμικές μειονότητες, ρομά-τσιγγάνους, μονογονεϊκές οικογένειες, ανήλικους παραβάτες, κακοποιημένες γυναίκες, θύματα εμπορίας (trafficking), πρόσφυγες, μετανάστες, παλιννοστούντες, πληγέντες από θεομηνίες και φυσικές καταστροφές (πυρόπληκτοι, σεισμοπαθείς, πλημμυροπαθείς).

Η παιδική ηλικία και η νεότητα φαίνεται ότι αποτελούν σταθερή συνθήκη ευαλωτότητας, ανεξαρτήτως του χρόνου και των αλλαγών που έχουν συντελεστεί. Σήμερα, ένας στους τρεις νέους 16-24 ετών βρίσκεται κάτω από το όριο της φτώχειας, τα ποσοστά ανεργίας στους νέους αυξάνονται την ίδια στιγμή που οι απολαβές όσων εργάζονται δεν μπορούν να καλύψουν τις βασικές τους ανάγκες ενώ οι νέοι άνθρωποι που βρίσκονται εκτός εκπαίδευσης, κατάρτισης και απασχόλησης στην Ελλάδα αγγίζουν το 16,9%. Από αυτούς, το 31,7% βιώνει αισθήματα απελπισίας, το 28,4% δηλώνει ότι δεν έχει καμία στήριξη από πουθενά και το 15,9% δηλώνει ότι είναι κοινωνικά αποκλεισμένο και μάλιστα σε απόλυτο βαθμό (Παπαδάκης, 2013).

Ως *νέοι σε κίνδυνο* ή *νέοι που απειλούνται από κοινωνικό αποκλεισμό* θεωρούνται νέοι άνθρωποι οι οποίοι μπορεί να προέρχονται από εντελώς ανομοιογενείς πληθυσμιακά και κοινωνικά ομάδες (παραβάτες, έγκλειστοι,

² Οι **άστεγοι** αναγνωρίστηκαν ως ευπαθής κοινωνική ομάδα για πρώτη φορά με το Νόμο 4052/2012 (ΦΕΚ 41, Α', άρ. 29, π.1). Ως άστεγοι ορίζονται όλα τα άτομα που διαμένουν νόμιμα στη χώρα, τα οποία στερούνται πρόσβασης ή έχουν επισφαλή πρόσβαση σε επαρκή ιδιόκτητη, ενοικιαζόμενη ή παραχωρημένη κατοικία που πληροί τις αναγκαίες τεχνικές προδιαγραφές και διαθέτει τις βασικές υπηρεσίες ύδρευσης και ηλεκτροδότησης (Συνήγορος του Πολίτη, 2015).

πολιτισμικές μειονότητες, μετανάστες, πρόσφυγες, νέοι που έχουν αποχωρήσει πρόωρα από την εκπαίδευση, νέοι με ελλιπή οικογενειακή στήριξη, νέοι που ζουν σε ιδρύματα) και οι οποίοι παρά τις σημαντικές διαφορές που μπορεί να έχουν μεταξύ τους ανάλογα με την υπο-ομάδα στην οποία εντάσσονται, έχουν επιπλέον κάποια κοινά χαρακτηριστικά που τους καθιστούν περισσότερο ευάλωτους στον αποκλεισμό από την αγορά εργασίας και από το κοινωνικό γίγνεσθαι εν γένει. Τα κοινά αυτά χαρακτηριστικά είναι η εξαιρετικά χαμηλή κοινωνικο-οικονομική κατάσταση, το πολύ χαμηλό ή/και ανύπαρκτο μορφωτικό-εκπαιδευτικό επίπεδο, η έλλειψη βασικής εκπαίδευσης και κατάρτισης, η ύπαρξη προκαταλήψεων και διακρίσεων σε βάρος τους (*στίγμα και κοινωνικά στερεότυπα*), η απομάκρυνση από την αγορά εργασίας για μικρά ή/και μεγάλα χρονικά διαστήματα, οι ανεπαρκείς κοινωνικές δεξιότητες (*συνεργατικότητα, λήψη αποφάσεων, διαχείριση χρόνου κ.ά.*), η έλλειψη πρόσβασης στην πληροφόρηση σχετικά με υπηρεσίες, θέσεις εργασίας, εργασιακά δικαιώματα και υποχρεώσεις καθώς και η έλλειψη καθοδήγησης, συμβουλευτικής και επαγγελματικού προσανατολισμού (Άρσις, 2008). Οι νέοι αυτοί συχνά δεν έχουν πρόσβαση στην αγορά εργασίας γιατί δεν διαθέτουν τα τυπικά ή άτυπα προσόντα και τις δεξιότητες που απαιτούνται αλλά και γιατί τα προσόντα τους μειώνονται εξαιτίας άλλων αρνητικών παραγόντων, όπως προβλήματα υγείας, στέγης ή διαπροσωπικών συγκρούσεων στην οικογένεια. Οι περισσότεροι από αυτούς συνήθως καταλαμβάνουν υποδεέστερες θέσεις στην ιεραρχία των επαγγελμάτων, στη πλειονότητά τους ασκούν επαγγέλματα της άτυπης αγοράς εργασίας και είναι *οι πρώτοι που χάνουν την εργασία τους σε περίοδο οικονομικής κρίσης* (Άρσις 2008, Θανοπούλου & Μοσχόβου, 1998).

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2^ο: ΤΟ ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ ΤΗΣ ΈΡΕΥΝΑΣ

2.1. ΣΚΟΠΟΣ ΚΑΙ ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΑ ΕΡΩΤΗΜΑΤΑ

Στόχος της παρούσας έρευνας είναι η *αξιολόγηση της αποτελεσματικότητας παρεμβάσεων και υπηρεσιών υποστήριξης, συμβουλευτικής και επαγγελματικού προσανατολισμού που παρασχέθηκαν σε νέες και νέους που «διαβιούσαν σε κίνδυνο» και απειλούνταν από «κοινωνικό αποκλεισμό» κατά την περίοδο 1995-2000. Όπως ήδη έχει αναφερθεί, οι παρεμβάσεις αυτές υλοποιήθηκαν από την Άρσις: Κοινωνική Οργάνωση Υποστήριξης Νέων και αφορούσαν ένα σύνολο δράσεων όπως προγράμματα προετοιμασίας για την εργασία, επαγγελματικές καταρτίσεις, υπηρεσίες συμβουλευτικής, δραστηριότητες ελεύθερου χρόνου, προγράμματα ανταλλαγής εθελοντικής εργασίας στο εξωτερικό και, για κάποιους από τους εφήβους, παροχή φιλοξενίας στον ξενώνα εφήβων που λειτουργούσε τότε με τη συνεργασία της Άρσις και του Συλλόγου Μερίμνης Ανηλίκων.*

Επιμέρους στόχοι της έρευνας είναι η *καταγραφή της εξέλιξης των υποκειμένων από τότε μέχρι σήμερα, αλλά και η αποτίμηση της εμπειρίας από τη συμμετοχή τους στα εν λόγω προγράμματα, η διερεύνηση της γνώμης τους για την επίδραση που είχε η τότε παρέμβαση στη μετέπειτα πορεία της ζωής τους. Απώτερος στόχος και προσδοκία* αυτής της προσπάθειας, είναι η *ανάδειξη των στοιχείων εκείνων που τα υποκείμενα αξιολογούν ως σημαντικά και τα οποία, εάν λαμβάνονται υπόψη στο σχεδιασμό και την υλοποίηση αντίστοιχων παρεμβάσεων, μπορούν δυνητικά να οδηγήσουν στη βελτίωσή τους στο μέλλον.*

Ο βασικός στόχος πλαισιώθηκε από δύο **ερευνητικά ερωτήματα**. Το πρώτο αφορά στον τρόπο με τον οποίο τα υποκείμενα *περιγράφουν τις συνθήκες ζωής τους* την περίοδο που πήραν μέρος στα εν λόγω προγράμματα καθώς και *την εξέλιξή τους* από τότε μέχρι σήμερα. Το δεύτερο αφορά *στην αξιολόγηση των προγραμμάτων και στην αποτίμηση της επίδρασης που είχε η συμμετοχή τους σε αυτά στη μετέπειτα πορεία της ζωής τους*. Ερευνώνται τα οφέλη που θεωρούν ότι αποκόμισαν, πράγματα που θα ήθελαν να ήταν διαφορετικά έτσι ώστε η εν λόγω παρέμβαση να είχε δυνητικά καλύτερα αποτελέσματα, ο τρόπος με τον οποίο εντάσσουν στη ζωή τους την εν λόγω εμπειρία (*πίνακας 1*).

Πίνακας 1: Ερευνητικά ερωτήματα

1^ο Ερευνητικό Ερώτημα: Πως περιγράφεται η εξέλιξη των υποκειμένων από την περίοδο της παρέμβασης μέχρι σήμερα; Ποια είναι η εκπαιδευτική και επαγγελματική τους πορεία, η οικονομική και η οικογενειακή τους κατάσταση;
1α. Ποιες ήταν οι συνθήκες ζωής και η κατάσταση των υποκειμένων την περίοδο που πήραν μέρος στα εν λόγω προγράμματα; 1β. Πως περιγράφουν τα υποκείμενα τη διαδρομή της ζωής τους από τότε μέχρι και σήμερα; Ποια είναι η εκπαιδευτική τους πορεία, η επαγγελματική τους εξέλιξη, η οικονομική τους κατάσταση, οι προσωπικές και οικογενειακές τους σχέσεις, οι ανάγκες και τα σχέδια τους για το μέλλον;
2^ο Ερευνητικό Ερώτημα: Πως τα υποκείμενα αξιολογούν τα προγράμματα και τις υπηρεσίες στις οποίες πήραν μέρος και πως αποτιμούν σήμερα την επίδραση που είχε η τότε παρέμβαση στη μετέπειτα πορεία της ζωής τους;
2α. Ποιες είναι οι σημαντικότερες αναμνήσεις από τα προγράμματα και τις υπηρεσίες τις οποίες είχαν λάβει; 2β. Πως αξιολογούν σήμερα τα υποκείμενα τα προγράμματα και τις υπηρεσίες που τότε έλαβαν; Ποια ήταν τα οφέλη από τη συμμετοχή τους και τι θα ήθελαν να ήταν διαφορετικό; 2γ. Υπάρχουν πράγματα που θεωρούν ότι δεν θα είχαν καταφέρει αν δεν είχαν την εν λόγω εμπειρία; Ποιο είναι το πιο σημαντικό πράγμα που κέρδισαν; 2δ. Με ποιον τρόπο τα υποκείμενα εντάσσουν στη ζωή τους την εμπειρία της συμμετοχής στα εν λόγω προγράμματα; Ποια είναι τα συναισθήματα όταν την ανακαλούν στη μνήμη τους και τι θέση της δίνουν στη ζωή τους;

2.2. ΘΕΩΡΗΤΙΚΗ ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ

Για το σχεδιασμό και την υλοποίηση της παρούσας έρευνας υιοθετήθηκε η **ποιοτική μεθοδολογική προσέγγιση**, στο πλαίσιο ενός **ευέλικτου ερευνητικού σχεδίου**, το οποίο επιτρέπει την ύπαρξη μίας συνεχούς *διαλεκτικής σχέσης* ανάμεσα στους σκοπούς, τα ερευνητικά ερωτήματα, τη θεωρία και τα δεδομένα που παράγονται στη διάρκεια της ερευνητικής διαδικασίας (Robson, 2007).

Η ποιοτική προσέγγιση επιλέχθηκε γιατί στη παρούσα έρευνα μας απασχολεί κυρίως ο τρόπος με τον οποίο *τα ίδια τα υποκείμενα κατανοούν, ερμηνεύουν και αξιολογούν την εμπειρία* από την συμμετοχή τους στα εν λόγω προγράμματα. Όπως αναφέρει η Mason (2009), η ποιοτική προσέγγιση *«θεμελιώνεται σε μια φιλοσοφική θέση που είναι γενικότερα ερμηνευτική: την απασχολεί ο τρόπος με τον οποίο ερμηνεύεται, γίνεται κατανοητός, βιώνεται και παράγεται ο κοινωνικός κόσμος»*. Στη

ποιοτική κοινωνική έρευνα, οι ερευνητές επιδιώκουν να εξετάζουν τα ερευνώμενα φαινόμενα *«εκ των έσω: από την οπτική, τις εμπειρίες και τις ιστορίες των υποκειμένων που συμμετέχουν σε αυτά»* (Τσιώλης, 2011). Η όλη ερευνητική διαδικασία κατανοείται ως μια *«εντατική κοινωνική σχέση»*, η οποία βασίζεται στην ουσιαστική επικοινωνία του ερευνητή με τα υποκείμενα της έρευνας τα οποία *«γίνονται αντιληπτά ως ερευνητικοί συνεργάτες»* (Mason, Mishler στο: Ιωσηφίδης 2009).

Ως μέθοδος παραγωγής ποιοτικών δεδομένων, επιλέχθηκε η **ημι-δομημένη ποιοτική συνέντευξη**. Η συνέντευξη αποτελεί ένα δυναμικό και ευέλικτο *εργαλείο*, που δίνει τη δυνατότητα στην ερευνήτρια για *ουσιαστική επικοινωνία* με τα ερευνητικά υποκείμενα, της επιτρέπει να δει τον *κοινωνικό κόσμο* μέσα από τα δικά τους μάτια, να αντλήσει πληροφορίες σε βάθος, ιδιαίτερα όσον αφορά πολύπλοκα κοινωνικά ζητήματα και να διερευνήσει θέματα μη καθορισμένα από πριν και μη αναμενόμενα (Ιωσηφίδης, 2008). Η ημι-δομημένη ποιοτική συνέντευξη, επιτρέπει ευελιξία και δυνατότητα αλλαγών ενώ ταυτόχρονα παρέχει ως *ασφαλιστική δικλείδα* έναν **οδηγό** πάνω στον οποίο μπορεί να στηριχθεί η συζήτηση: η ερευνήτρια προκαθορίζει ένα πλαίσιο ερωτήσεων σύμφωνα με το θέμα και τους στόχους της έρευνας, είναι όμως ελεύθερη να αποφασίσει τον τρόπο με τον οποίο θα θέσει αυτές τις ερωτήσεις, να προσθέσει ή να αφαιρέσει κάποιες από αυτές και να ενθαρρύνει την ανάπτυξη μη προγραμματισμένων θεμάτων που παρουσιάζουν ενδιαφέρον για το θέμα και συμβαδίζουν με τα ενδιαφέροντα που εκφράζει το υποκείμενο (Grawitz 2006, Αβραμίδης & Καλύβα 2006).

Η επιλογή της ποιοτικής μεθοδολογικής προσέγγισης, συνεπάγεται σαφής **περιορισμούς** όσον αφορά τον αριθμό των συμμετεχόντων και εξάρτηση σε μεγάλο βαθμό της έκβασης του όλου ερευνητικού εγχειρήματος από τα επικοινωνιακά προσόντα, τις δεξιότητες και τις αντιλήψεις της ίδιας της ερευνήτριας, γεγονός που **περιορίζει τη δυνατότητα διενέργειας συγκρίσεων και γενίκευσης των όποιων ερευνητικών αποτελεσμάτων παραχθούν** (Ιωσηφίδης, 2008). Επιπλέον, η συνέντευξη αποτελεί μια δυναμική αλληλεπίδραση ανάμεσα σε δύο ανθρώπους, η οποία δεν μπορεί να επαναληφθεί με ακρίβεια. Οι πληροφορίες που καταγράφονται έχουν υποστεί την εκούσια ή ακούσια γνωστική επεξεργασία και της ερευνήτριας και των υποκειμένων, ενώ πολλές φορές μεγάλο μέρος από αυτές δεν γίνονται τελικά αντικείμενο ανάλυσης. Για να αντιπαρέρθει τις παραπάνω δυσκολίες, η ερευνήτρια είναι σημαντικό να κάνει τα υποκείμενα να αισθάνονται άνετα και να νιώθουν ότι

μπορούν να την εμπιστευθούν, να δημιουργεί ένα θετικό κλίμα με εισαγωγικές ερωτήσεις που λειτουργούν ως εφελκυστικό για τη συνέχεια, να χρησιμοποιεί συγκεκριμένες ερωτήσεις προς αποφυγή παρανοήσεων, τακτική ανακεφαλαίωση των όσων λέγονται για να επιβεβαιώνεται η κατανόηση των απόψεων των υποκειμένων, παύσεις, νεύματα, επανάληψη λέξεων των υποκειμένων και ερωτήσεις παρακίνησης για την συνέχεια της αφήγησης χωρίς υπόδειξη, επίμονη περιέργεια και κριτική απέναντι στα υποκείμενα και σε ότι αυτά εκφράζουν. Η μαγνητοφώνηση και η ηλεκτρονική καταγραφή των δεδομένων παρέχει τέλος, μεγαλύτερη ευχέρεια επεξεργασίας του υλικού και εξασφαλίζει τη δυνατότητα ελέγχου και επανελέγχου της ακρίβειάς των στοιχείων και της πιθανής μεροληψίας από την πλευρά της ερευνήτριας (Αβραμίδης & Καλύβα 2006).

2.3. ΔΕΙΓΜΑΤΟΛΗΠΤΙΚΗ ΣΤΡΑΤΗΓΙΚΗ

Για τη διεξαγωγή της παρούσας έρευνας επιλέχθηκε η στρατηγική της **σκόπιμης και θεωρητικής δειγματοληψίας**. Στη σκόπιμη δειγματοληψία αξιοποιείται η πρότερη γνώση της ερευνήτριας και οι συμμετέχοντες επιλέγονται έτσι ώστε να εξυπηρετούν τους σκοπούς της ερευνητικής διαδικασίας. Στη θεωρητική δειγματοληψία οι συμμετέχοντες επιλέγονται κατά τη διάρκεια της ανάλυσης των ποιοτικών δεδομένων με στόχο τη βελτίωση των θεωρητικών κατασκευών και την ενδυνάμωση των ερμηνευτικών δυνατοτήτων της ερευνήτριας (Ιωσηφίδης, 2008). Στη θεωρητική ή/και τη σκόπιμη δειγματοληψία ορίζονται κάποιες αρχικές δειγματοληπτικές αναλογίες και στόχοι και στη συνέχεια γίνεται συστηματική αναθεώρησή τους. Η επιλογή των μονάδων του δείγματος γίνεται με κριτήριο τη σχετικότητά τους με τα ερευνητικά ερωτήματα, τους στόχους και τη συνολική μεθοδολογική προσέγγιση που υιοθετείται, έτσι ώστε να αποτελούν *«μια ομάδα σημαντικών για το σκοπό της έρευνας μονάδων, που σχετίζονται με το ευρύτερο σύνολο, χωρίς να το αντιπροσωπεύουν άμεσα»* και χωρίς να επιτρέπουν τη διενέργεια συγκρίσεων, τον έλεγχο και την ανάπτυξη θεωρητικών προτάσεων (Ιωσηφίδης 2008, Mason 2009).

Ο **πληθυσμός** στον οποίο αναφέρεται η παρούσα έρευνα αποτελείται από όλους τους νέους και τις νέες που είχαν πάρει μέρος στις υπηρεσίες και τα προγράμματα της Άρσης από το 1995 έως και το 2000. Σε έναν αρχικό και πολύ φιλόδοξο πρώτο σχεδιασμό, το επιθυμητό **δείγμα**, θα μπορούσε να αποτελείται από όλα εκείνα τα άτομα που θα βρίσκονταν σήμερα και θα συμφωνούσαν να

συμμετέχουν στην ερευνητική διαδικασία. Η αρχική αυτή ιδέα χρειάστηκε στην πορεία να προσαρμοστεί στα δεδομένα που προέκυψαν κατά τη διαδικασία αναζήτησης των ερευνητικών υποκειμένων καθώς και στις χρονικές και πρακτικές δυνατότητες της ερευνήτριας.

Πρώτο βήμα για την επιλογή των μονάδων του δείγματος, αποτέλεσε η διερεύνηση των σχετικών αρχείων της οργάνωσης και η δημιουργία μιας βάσης δεδομένων με τα στοιχεία των ωφελουμένων την εν λόγω περίοδο. Στο στάδιο αυτό έγιναν εμφανείς δυσκολίες όπως ο μεγάλος αριθμός των νέων που είχαν απευθυνθεί εκείνη την περίοδο στην οργάνωση, το ιδιαίτερα μεγάλο εύρος των παρεχόμενων υπηρεσιών και η διαφοροποίηση της παρέμβασης από άτομο σε άτομο, και κυρίως η συχνή απουσία στοιχείων επικοινωνίας (*διεύθυνση και τηλέφωνο*) των ωφελουμένων, καθώς πολλοί από αυτούς διέμεναν σε ιδρύματα ή/και ξενώνες φιλοξενίας ή δεν είχαν σταθερή κατοικία. **Δεύτερο βήμα** αποτέλεσε η προσπάθεια αναζήτησης των νέων εκείνων των οποίων υπήρχαν στοιχεία επικοινωνίας. Κατά την προσπάθεια αυτή επιβεβαιώθηκε η δυσκολία της εύρεσης των ερευνητικών υποκειμένων καθώς τόσα χρόνια μετά την παρέμβαση, ακόμη και στις περιπτώσεις που υπήρχαν στοιχεία, σήμερα πλέον πολλά από αυτά δεν ίσχυαν.

Οι παραπάνω δυσκολίες σε συνδυασμό με τον περιορισμένο χρόνο, τις υπόλοιπες δεσμεύσεις αλλά και τις μεθοδολογικές επιλογές της ερευνήτριας οδήγησαν στην απόφαση να γίνει *μιας μικρής κλίμακας ποιοτική έρευνα μέσω ημι-δομημένων συνεντεύξεων με όσους νέους και νέες μπορούσαν να βρεθούν και δέχονταν να συνεργαστούν*. Ο αριθμός των συνεντεύξεων που θα χρειαζόταν για να ολοκληρωθεί η έρευνα δεν ορίστηκε με ακρίβεια από την αρχή: επιλέχθηκε να είναι συνάρτηση του αριθμού των νέων που αφού γινόταν εφικτή η επικοινωνία μαζί τους, θα δέχονταν να συμμετέχουν στην έρευνα και της συνολικής πορείας της ερευνητικής διαδικασίας, έως το σημείο δηλαδή εκείνο που θα βοηθούσε την ερευνήτρια να αποκτήσει μια εικόνα της *εξέλιξης των υποκειμένων* από την περίοδο κατά την οποία ελάμβαναν υπηρεσίες μέχρι σήμερα και του τρόπου με τον οποίο *αποτιμούν την επίδραση που είχε η εν λόγω εμπειρία στη μετέπειτα ζωή τους* (Mason 2009).

2.4. ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΑ ΕΡΓΑΛΕΙΑ

Στο πρώτο στάδιο της ερευνητικής διαδικασίας δημιουργήθηκε μια **βάση δεδομένων** με τα στοιχεία των ωφελουμένων την περίοδο που εξετάζουμε. Στη βάση αυτή καταχωρήθηκαν χρήσιμες πληροφορίες για τη διεξαγωγή της έρευνας: τα

στοιχεία επικοινωνίας των νέων (όνομα, διεύθυνση, τηλέφωνο), κάποια βασικά δημογραφικά στοιχεία (φύλο, ημερομηνία γέννησης, ηλικία στην έναρξη της παρέμβασης, οικογενειακή κατάσταση, κατοικία και συνθήκες διαμονής, εκπαιδευτικό επίπεδο, εκπαιδευτική και επαγγελματική κατάσταση στην έναρξη της παρέμβασης), στοιχεία για τις συνθήκες παραπομπής τους (φορέας ή πρόσωπο παραπομπής, αιτία παραπομπής, αίτημα, παραβατικότητα, χρήση ή/και άλλα προβλήματα στην έναρξη της παρέμβασης), καθώς και στοιχεία για την πορεία της συνεργασίας τους με την οργάνωση (υπηρεσίες ή/και προγράμματα στα οποία συμμετείχαν, ολοκλήρωση ή διακοπή της παρέμβασης, μετα-παρακολούθηση). Από τη βάση αυτή αντλήθηκαν τα στοιχεία των ερευνητικών υποκειμένων τα οποία συμμετείχαν τελικά στην έρευνα (βλ. παράρτημα).

Στη συνέχεια κατασκευάστηκε ο **οδηγός συνέντευξης**. Ο οδηγός αποτελεί ένα προκαθορισμένο, αλλά όχι περιοριστικό, πλαίσιο ερωτήσεων πάνω στο οποίο μπορεί να στηριχθεί η συζήτηση. Περιλαμβάνει τις θεματικές περιοχές που χρειάζεται να καλυφθούν κατά τη διάρκεια της συνέντευξης και βοηθά την ερευνήτρια να αντλήσει τις πληροφορίες που χρειάζεται, χωρίς να παραλείψει στοιχεία σημαντικά για την διερεύνηση του θέματος ή να διολισθήσει σε θέματα άλλα από αυτά που αφορούν την συγκεκριμένη έρευνα (Ιωσηφίδης 2008, Grawitz 2009).

Ο οδηγός συνέντευξης, έτσι όπως τελικά διαμορφώθηκε (βλ. παράρτημα), αποτελείται από μια σειρά ανοιχτών κυρίως ερωτήσεων που οργανώνονται γύρω από δύο θεματικές ενότητες. Η πρώτη ενότητα αντιστοιχεί στο πρώτο ερευνητικό ερώτημα και αφορά τον τρόπο με τον οποίο τα υποκείμενα περιγράφουν τις συνθήκες ζωής τους την περίοδο που πήραν μέρος στα εν λόγω προγράμματα καθώς και τη διαδρομή της ζωής τους από τότε μέχρι σήμερα. Συγκεντρώθηκαν πληροφορίες για την κατάσταση στην οποία βρίσκονταν τότε (διαμονή, αν πήγαιναν σχολείο ή αν εργαζόνταν, τους λόγους που τους οδήγησαν στην Άρσις), καθώς και για την εκπαιδευτική τους πορεία, την επαγγελματική τους εξέλιξη, την οικονομική τους κατάσταση, τις προσωπικές και οικογενειακές τους σχέσεις, τις σημερινές τους ανάγκες και τα σχέδια τους για το μέλλον. Η δεύτερη ενότητα αντιστοιχεί στο δεύτερο ερευνητικό ερώτημα και αναφέρεται στον τρόπο με τον οποίο τα υποκείμενα αξιολογούν την εμπειρία από τη συμμετοχή τους στην εν λόγω παρέμβαση και αποτιμούν την επίδραση που αυτή είχε στη μετέπειτα πορεία της ζωής τους. Συγκεντρώθηκαν πληροφορίες για τις σημαντικότερες αναμνήσεις τους από τα προγράμματα και τις υπηρεσίες τις οποίες τότε είχαν λάβει, τα σημεία στα οποία

νιώθουν ότι βοηθήθηκαν, αυτά που θεωρούν ότι κέρδισαν ή/και αυτά που θα ήθελαν να ήταν διαφορετικά, πράγματα που θεωρούν ότι δεν θα είχαν καταφέρει εάν δεν είχαν λάβει την εν λόγω βοήθεια, τα συναισθήματά τους όταν ανακαλούν στη μνήμη τους αυτή την εμπειρία και το ρόλο που θεωρούν ότι έπαιξε στη ζωή τους.

Στον οδηγό συνέντευξης προηγείται των θεματικών ενοτήτων η συλλογή των δημογραφικών στοιχείων των ερευνητικών υποκειμένων (*φύλο, ηλικία, οικογενειακή κατάσταση, περιοχή κατοικίας, συνθήκες κατοίκησης, εκπαιδευτικό επίπεδο και επαγγελματική κατάσταση*) όπως επίσης και κάποια βασικά στοιχεία τα οποία καταγράφουν την κατάσταση στην οποία σήμερα βρίσκονται (*πρόσωπα που φροντίζουν, προβλήματα που σήμερα αντιμετωπίζουν, υπηρεσίες και προγράμματα στα οποία σήμερα συμμετέχουν*).

2.5. ΔΙΑΔΙΚΑΣΙΑ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗΣ ΤΩΝ ΥΠΟΚΕΙΜΕΝΩΝ ΚΑΙ ΔΙΕΞΑΓΩΓΗ ΤΩΝ ΣΥΝΕΝΤΕΥΞΕΩΝ

Η προσέγγιση των υποκειμένων με στόχο αφενός την άντληση του δείγματος και αφετέρου τη διεξαγωγή των συνεντεύξεων, έγινε μέσα από τα στοιχεία της βάσης δεδομένων που φτιάχτηκε στο πρώτο στάδιο της ερευνητικής διαδικασίας. Συνολικά έγιναν **εφτά συνεντεύξεις με τρεις νέους και τέσσερις νέες**, οι οποίοι δέχτηκαν να συμμετέχουν στην έρευνα. Οι συνεντεύξεις έγιναν το διάστημα από 30 Ιουνίου έως και 25 Οκτωβρίου 2016.

Δύο από τα υποκείμενα προσεγγίστηκαν μέσω τηλεφωνικής επικοινωνίας: ο πρώτος συνέχιζε να μένει στο πατρικό του σπίτι χωρίς να έχει αλλάξει το σταθερό τηλέφωνο που είχε από την εποχή της παρέμβασης και η δεύτερη είχε αφήσει το καινούργιο της κινητό τηλέφωνο σε παλαιότερο στέλεχος της οργάνωσης το οποίο *τυχαία* είχε συναντήσει. Η προσέγγιση των πέντε υπόλοιπων συμμετεχόντων έγινε μέσω facebook. Η ερευνήτρια γνώριζε ότι μία από τις συμμετέχουσες είχε επικοινωνία με στελέχη της οργάνωσης και την προσέγγισε μέσω αυτής της οδού. Η εν λόγω επικοινωνία αποτέλεσε το έναυσμα της αναζήτησης και άλλων συμμετεχόντων με τον ίδιο τρόπο, ο οποίος στη πορεία φάνηκε περισσότερο αποτελεσματικός από ότι οι τηλεφωνικές επικοινωνίες. Αρχικά, η ερευνήτρια εντόπιζε τη σελίδα του συγκεκριμένου υποκειμένου, έστελνε ένα σύντομο μήνυμα όπου περιέγραφε το λόγο που αναζητούσε το υποκείμενο και άφηνε τα στοιχεία της για να επικοινωνήσει εκείνο αν θέλει μαζί της. Όλα τα υποκείμενα στα οποία στάλθηκε μήνυμα ανταποκρίθηκαν θετικά και έτσι σε τηλεφωνική επικοινωνία πλέον,

η ερευνήτρια διατύπωνε εκ νέου το αίτημα για την συμμετοχή τους στην έρευνα, έδινε πληροφορίες για το θέμα, τους στόχους, τη διαδικασία διεξαγωγής της συνέντευξης και δεσμευόταν για την τήρηση του απόρρητου και τη διαφύλαξη της ταυτότητας των συμμετεχόντων. Το χρονικό διάστημα το οποίο μεσολάβησε από την αποστολή του πρώτου μηνύματος μέχρι την ανταπόκριση από τα υποκείμενα ποίκιλε: τρία από τα υποκείμενα απάντησαν άμεσα και δύο μετά από διάστημα ενός περίπου μήνα για τεχνικούς λόγους. Επιπλέον, καθώς δύο από τα υποκείμενα βρίσκονταν εκτός Αθήνας και ένα ακόμη υποκείμενο εκτός Ελλάδας, η πρώτη αυτή επαφή μαζί τους συνοδεύτηκε από τη συμφωνία ανανέωσης της συνομιλίας και συνάντησης όταν θα έρθουν στην Αθήνα για δικούς τους πλέον λόγους, όπως και τελικά έγινε.

Οι τέσσερις συνεντεύξεις έγιναν στο Κέντρο Υποστήριξης Νέων της Άρσις, ένα χώρο καινούργιο τον οποίο οι τρεις από τους τέσσερις συμμετέχοντες δεν είχαν ξανά επισκεφτεί. Δύο συνεντεύξεις έγιναν στο σπίτι των ερευνητικών υποκειμένων και μία στο σπίτι της ερευνήτριας. Στη μια από τις συνεντεύξεις που έγινε στο σπίτι των ερευνητικών υποκειμένων ήταν παρόντες ο γιος και ο σύζυγος της συμμετέχουσας και στην άλλη βρίσκονταν στο σπίτι τα τέσσερα ανήλικα παιδιά της δεύτερης συμμετέχουσας. Στη τελευταία αυτή συνθήκη χρειάστηκε να γίνουν αρκετά διαλείμματα μέχρι και την ολοκλήρωση της όλης διαδικασίας. Όλες οι συνεντεύξεις μαγνητοφωνήθηκαν.

Μέσος χρόνος διάρκειας των συνεντεύξεων είναι μία ώρα. Ο χρόνος ωστόσο που διήρκεσε κάθε συνάντηση ήταν πολύ περισσότερος, καθώς αποτελούσε ουσιαστικά την πρώτη *συνάντηση* των υποκειμένων με την ερευνήτρια μετά από πολλά χρόνια, για κάποια από τα υποκείμενα και μετά από 15-16 χρόνια. Στην αρχή κάθε συνάντησης υπήρχε ένα κλίμα αρκετά συγκινητικό και μια ανάγκη να ειπωθούν νέα για να καλυφθεί το κενό του προηγούμενου διαστήματος. Η ανάγκη αυτή χρειάστηκε να συνδεθεί με τη συζήτηση που θα ακολουθούσε στο πλαίσιο της ερευνητικής διαδικασίας. Η ερευνήτρια, αφού ευχαριστούσε για την αποδοχή του αιτήματος, έκανε εκ νέου μια σύντομη ενημέρωση για τους στόχους και το πλαίσιο μέσα στο οποίο διεξάγεται η έρευνα και έδινε τις απαραίτητες διευκρινήσεις για τη διαδικασία της συνέντευξης: μαγνητοφώνηση, δυνατότητα διαλείμματος, δυνατότητα διευκρινήσεων ή/και άρνησης απαντήσεων, συνήθης διάρκεια, δέσμευση για την διασφάλιση της εμπιστευτικότητας και την τήρηση του απόρρητου.

Η συνέντευξη ξεκινούσε με μια αναφορά στην εποχή που τα υποκείμενα είχαν έρθει στην Άρσις, τη φάση ζωής στην οποία βρίσκονταν τότε και τις αναμνήσεις τους

από τα προγράμματα και τις υπηρεσίες που είχαν λάβει. Στη συνέχεια τα υποκείμενα περιέγραφαν τη ζωή τους από τότε μέχρι σήμερα και η συζήτηση έκλεινε με την αξιολόγηση της επίδρασης που είχε η εμπειρία τους αυτή, ακολουθώντας τον οδηγό συνέντευξης άλλοτε περισσότερο και άλλοτε λιγότερο πιστά, ανάλογα κάθε φορά με την ροή του λόγου των υποκειμένων και το ιδιαίτερο κλίμα της κάθε συνέντευξης. Στη διάρκεια των συνεντεύξεων η ερευνήτρια προσπαθούσε να δίνει στα υποκείμενα τις απαραίτητες διευκρινήσεις για να μπορούν να απαντούν έχοντας κατανοήσει την ερώτηση, να μην τα διακόπτει, να τα ενθαρρύνει να λένε την άποψή τους και να ολοκληρώνουν τη σκέψη τους, χωρίς να τα καθοδηγεί και χωρίς να φοβούνται ότι υπάρχει λάθος ή σωστή απάντηση.

Οι συνεντεύξεις κύλησαν χωρίς εμπόδια, μέσα σε κλίμα εμπιστοσύνης και ειλικρίνειας, κάποιες φορές και ιδιαίτερης συγκίνησης. Μετά την ολοκλήρωση των συνεντεύξεων, η ερευνήτρια ευχαριστούσε τα ερευνητικά υποκείμενα και ανάλογα και με το δικό τους ενδιαφέρον δεσμευόταν για την ανακοίνωση και στα ίδια των συμπερασμάτων της έρευνας.

2.6. ΜΕΘΟΔΟΣ ΟΡΓΑΝΩΣΗΣ ΚΑΙ ΑΝΑΛΥΣΗΣ ΤΩΝ ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΩΝ ΔΕΔΟΜΕΝΩΝ

Στη ποιοτική έρευνα στόχος της αναλυτικής διαδικασίας είναι η παραγωγή νοήματος και ερμηνείας: *«η ανάλυση των ποιοτικών δεδομένων περιλαμβάνει όλες εκείνες τις διαδικασίες νοηματοδότησης, κατηγοριοποίησης και θεωρητικοποίησης του ποιοτικού υλικού, που έχουν ως στόχο την απάντηση στα ερευνητικά ερωτήματα, τον έλεγχο των ερευνητικών υποθέσεων ή την ερμηνεία και κατανόηση φαινομένων, διαδικασιών και δράσεων»* (Ιωσηφίδης, 2008). Προϋπόθεση της ανάλυσης, ποσοτικής ή/και ποιοτικής, αποτελεί η αποτελεσματική διαχείριση των ερευνητικών δεδομένων, η συλλογή, η αποθήκευση και η ανάκτησή τους (Ιωσηφίδης, 2008).

Στην παρούσα έρευνα, η μαγνητοφώνηση των συνεντεύξεων ακολουθήθηκε από την απομαγνητοφώνηση τους, τη μετατροπή δηλαδή των δεδομένων από προφορικό λόγο σε γραπτό υλικό. Κατά την απομαγνητοφώνηση, καταγράφηκαν επιπλέον κάποια σύντομα σχόλια της ερευνήτριας για το ιστορικό της επικοινωνίας, το κλίμα της συνέντευξης καθώς και σημαντικές πληροφορίες που ειπώθηκαν στα περιθώρια της συνάντησης χωρίς να έχουν μαγνητοφωνηθεί. Η ολοκλήρωση της απομαγνητοφώνησής αποτελεί την πρώτη καταγραφή του ερευνητικού υλικού.

Επόμενο βήμα αποτέλεσε η *επιλογή των κατάλληλων μορφών οργάνωσης του υλικού και της στρατηγικής ανάλυσης των δεδομένων*. Με βάση το συνολικό

ερευνητικό σχεδιασμό και σε συνάρτηση με το είδος των ερευνητικών ερωτημάτων και την πολλαπλότητα του υλικού που είχε παραχθεί, κρίθηκε σκόπιμο η επεξεργασία των δεδομένων, να γίνει με τη μέθοδο της **θεματικής ανάλυσης περιεχομένου**. Στη θεματική ανάλυση περιεχομένου, το ερευνητικό υλικό μελετάται σε σχέση με τα θέματα, τις ιδέες, τις έννοιες και τις λέξεις τις οποίες περιέχει και οι οποίες επιλέγονται σε συνάρτηση με τον επιδιωκόμενο στόχο, καταγράφονται και κατηγοριοποιούνται. *«Τα στοιχεία που φαίνονται σημαντικά θα υποβάλουν την έννοια της κατηγορίας στην οποία και θα ομαδοποιηθούν»* (Grawitz, 2006). Η επιλογή των κατηγοριών αντιπροσωπεύει την ουσιαστική διαδικασία της ανάλυσης καθώς αυτές αποτελούν τον δεσμό ανάμεσα στο στόχο της έρευνας και τα αποτελέσματα. Ειδικότερα, στη διερευνητική μελέτη, όπου απουσιάζει η υπόθεση στην αρχή της ανάλυσης και οι κατηγορίες δεν έχουν προβλεφθεί εκ των προτέρων, η επιλογή τους θα πρέπει να προκύψει από το περιεχόμενο: το κείμενο θα πρέπει να διαβαστεί πολλές φορές και να αναλυθεί για να βρεθεί αυτό που είναι ουσιαστικό σε σχέση με το στόχο της έρευνας (Grawitz, 2006).

Πρώτο βήμα οργάνωσης του υλικού, αποτέλεσε η μεταγραφή των δεδομένων κάθε συνέντευξης σε έναν πίνακα, οι κατηγορίες του οποίου διαμορφώθηκαν με βάση το περιεχόμενο των απαντήσεων των υποκειμένων στις *θεματικές ενότητες* του οδηγού συνέντευξης. Στοιχεία σημαντικά σε σχέση με τον στόχο της έρευνας, τα οποία δεν εντάσσονταν στις κατηγορίες αυτές, σημειώθηκαν ως επιπλέον κατηγορίες. Στη συνέχεια, το υλικό κάθε συνέντευξης, συγκεντρώθηκε σε έναν ενιαίο πίνακα, ο οποίος αποτέλεσε και μια πρώτη συστηματική ανασκόπηση των δεδομένων όλων των συνεντεύξεων, δίνοντας μια σαφή ιδέα του τι καλύπτει συνολικά το ερευνητικό υλικό και σε ποια έκταση. Κατά την διαδικασία αυτή έγινε περαιτέρω επεξεργασία των πρώτων θεματικών κατηγοριών: οι θεματικές ενότητες που χρησιμοποιήθηκαν για τη σύνταξη του οδηγού συνέντευξης και οι πρώτες κατηγορίες που αντιστοιχούσαν σε αυτές συνόψιζαν κοινά θεματικά πεδία που ανέκυπταν από τις συνεντεύξεις και έτσι έγιναν αντικείμενο κωδικοποίησης. Στα θεματικά πεδία εντάχθηκαν οι επιμέρους ερωτήσεις που περιελάμβαναν και οι απαντήσεις αναζητήθηκαν εκ νέου στα μεταγραμμένα κείμενα αλλά και στα κείμενα των συνεντεύξεων. Έτσι κατατμήθηκε όλο το υλικό. Στην φάση αυτή χρειάστηκε να γίνουν συγχωνεύσεις κάποιων κατηγοριών και διάσπαση κάποιων άλλων. Οι κατηγορίες που προέκυψαν από αυτό το πρώτο επίπεδο ανάλυσης, είναι «περιγραφικές» και αποτελούν «ταξινόμηση» του ερευνητικού υλικού σε σχέση με τους θεματικούς άξονες του οδηγού συνέντευξης.

Επόμενο βήμα αποτέλεσε η περαιτέρω επεξεργασία του υλικού και των κατηγοριών που ήδη είχαν διαμορφωθεί. Η διαδικασία αυτή υπόδειξε νέες κατηγορίες, οι πληροφορίες των οποίων συσχετίστηκαν στο εσωτερικό κάθε κατηγορίας και μεταξύ των διαφορετικών κατηγοριών, μέσω μιας σειράς *στρατηγικών απόδοσης νοήματος* όπως η ανεύρεση σχέσεων ανάμεσα στα δεδομένα και τις διαφορετικές κατηγορίες, ο σχηματισμός ομάδων δεδομένων με κοινά χαρακτηριστικά, η εξαγωγή εύλογων συμπερασμάτων που τεκμηριώνονται από τα δεδομένα και η διατύπωση κάποιων γενικεύσεων μέσα από την υπαγωγή του μερικού στο γενικό (Ιωσηφίδης 2008). Ως κεντρικές κατηγορίες αναδείχθηκαν οι εξής: **Συνθήκες ζωής και κατάσταση των υποκειμένων την περίοδο που πήραν μέρος στα εν λόγω προγράμματα** (*Λόγοι για τους οποίους είχαν απευθυνθεί στην Άρσις, περιγραφή της φάσης ζωής στην οποία ήταν τότε, στοιχεία ιστορικού*), **Διαδρομές από τότε μέχρι σήμερα** (*προσωπικές και οικογενειακές· εκπαιδευτικές· επαγγελματικές και οικονομικές· προβλήματα, ανάγκες και σχέδια για το μέλλον*), **Αξιολόγηση των προγραμμάτων και των υπηρεσιών** (*Σημαντικότερες αναμνήσεις από τα προγράμματα και τις υπηρεσίες τις οποίες είχαν λάβει· Θετικές επιδράσεις από τη συμμετοχή· Σημεία τα οποία θα ήθελαν να ήταν διαφορετικά· Πράγματα που δεν θα είχαν καταφέρει εάν δεν είχαν λάβει την εν λόγω υποστήριξη· Το ποιο σημαντικό πράγμα που κέρδισαν· Συναισθήματα όταν σκέφτονται την πορεία μέχρι σήμερα· Θέση που κατέχει στη ζωή τους η εμπειρία της συμμετοχής στα εν λόγω προγράμματα και τις υπηρεσίες*).

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3^ο: ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΗ ΚΑΙ ΑΝΑΛΥΣΗ ΤΩΝ ΕΥΡΗΜΑΤΩΝ ΤΗΣ ΈΡΕΥΝΑΣ

Στο πρώτο μέρος του 3^{ου} κεφαλαίου παρουσιάζονται τα δημογραφικά στοιχεία των ερευνητικών υποκειμένων τη περίοδο της παρέμβασης και σήμερα, καθώς και κάποια βασικά στοιχεία για τη συνεργασία τους με την οργάνωση. Στο δεύτερο μέρος γίνεται η παρουσίαση και η ανάλυση των ευρημάτων της έρευνας έτσι όπως προέκυψαν από την επεξεργασία των ερευνητικών δεδομένων και αφορούν τον τρόπο με τον οποίο τα ίδια τα υποκείμενα περιγράφουν τις συνθήκες της ζωής τους την περίοδο που πήραν μέρος στα εν λόγω προγράμματα, τη διαδρομή τους μέχρι σήμερα και την επίδραση που είχε η εν λόγω εμπειρία στη ζωή τους.

3Α. ΜΕΡΟΣ Ι

3Α1. ΒΑΣΙΚΑ ΔΗΜΟΓΡΑΦΙΚΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΤΩΝ ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΩΝ ΥΠΟΚΕΙΜΕΝΩΝ

ΣΗΜΕΡΑ

Στην παρούσα έρευνα, πήραν μέρος επτά υποκείμενα: τέσσερις γυναίκες και τρεις άντρες. Η **ηλικία** τους κυμαίνεται από 33 χρόνων που είναι η μικρότερη συμμετέχουσα, έως και 39 χρόνων και 4 μηνών που είναι η μεγαλύτερη. Ο μέσος όρος των ηλικιών είναι περίπου 36 χρόνων και 8 μηνών. Τα βασικά δημογραφικά τους στοιχεία φαίνονται συγκεντρωτικά στον πίνακα που ακολουθεί (πίνακας 2).

Πίνακας 2: Βασικά Δημογραφικά Στοιχεία των Ερευνητικών Υποκειμένων Σήμερα

A/A	ΦΥΛΟ	ΗΛΙΚΙΑ	ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑΚΗ ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ	ΠΕΡΙΟΧΗ ΚΑΤΟΙΚΙΑΣ	ΣΥΝΘΗΚΕΣ ΚΑΤΟΙΚΗΣΗΣ	ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟ ΕΠΙΠΕΔΟ	ΕΠΑΓΓΕΛΜΑΤΙΚΗ ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ
1	A	37 & 4/12	Δεν έχει δημιουργήσει δική του οικογένεια	Κυψέλη	Στο ιδιόκτητο γονεϊκό σπίτι μαζί με την μεγαλύτερη αδερφή του	Απόφοιτος Γυμνασίου (ΣΔΕ)	Άνεργος - ανασφάλιστη εργασία
2	Θ	37 & 5/12	Ανύπαντρη μητέρα μιας κόρης 12 χρονών	Σεπόλια	Σε ενοικιαζόμενο διαμέρισμα μαζί με την μητέρα και την έφηβη κόρη της	Απόφοιτη Γυμνασίου	Ιδ. Υπάλληλος σε ταχυφαγείο (πλήρης απασχόληση με ασφάλιση μερικής)
3	Θ	36 & 9/12	Ανύπαντρη μητέρα τεσσάρων παιδιών ηλικίας 13, 10, 9 & 8 χρονών	Κερασίνοι	Σε ενοικιαζόμενη κατοικία μαζί με τα τέσσερα ανήλικα παιδιά της	Απόφοιτη Α' ΓΕΛ (νυχτερινό)	μακροχρόνια άνεργη - περιστασιακά μεροκάματα (παλιότερα ασφαλισμένη στο ΙΚΑ)
4	Θ	39 & 4/12	Έγγαμη με ένα γιό 6 χρονών	Αγία Παρασκευή	Σε ιδιόκτητη κατοικία με το σύζυγο και το γιό της	Απόφοιτη Α' ΕΠΑΛ (& Α' ΓΕΛ)	Οικιακά (παλιότερα διάφορες εργασίες και βοήθεια στην οικογενειακή επιχείρηση)
5	A	38 & 1/12	Έγγαμος σε αναμονή για την γέννηση του 1ου παιδιού (γεννήθηκε λίγο μετά τη συνέντευξη)	άλλη ευρωπαϊκή πρωτεύουσα	Σε ιδιόκτητο σπίτι της γυναίκας του με το νεογέννητο μωρό τους	Απόφοιτος ΓΕΛ (νυχτερινό)	διάφορες εργασίες συνήθως με ένσημα
6	Θ	33	Δεν έχει δημιουργήσει δική της οικογένεια	άλλη ελληνική πόλη	Σε ενοικιαζόμενο διαμέρισμα μόνη της	Απόφοιτη ΓΕΛ (νυχτερινό)	Φαίνεται ως ελ. επαγγελματίας. Έχει το 5% μιας επιχείρησης στην οποία όμως είναι μισθωτή
7	A	36	Δεν έχει δημιουργήσει δική του οικογένεια	Νίκαια	Σε ιδιόκτητο σπίτι με την μητέρα του, το σύντροφό της και τον μικρότερο αδερφό του	Απόφοιτος Γυμνασίου (νυχτερινό)	Ναυτικό φυλλάδιο (παλιότερα διάφορες εργασίες πάντα με ένσημα)

Όσον αφορά στην **οικογενειακή κατάσταση** και τις **συνθήκες κατοίκησης** σήμερα, τρία από τα υποκείμενα δεν έχουν δημιουργήσει οικογένεια (*2 άντρες και μία γυναίκα*) και ζούνε ο πρώτος στο ιδιόκτητο γονεϊκό σπίτι, όπου συγκατοικεί με τη μεγαλύτερη αδερφή του και ο δεύτερος στο ιδιόκτητο σπίτι της μητέρας του, με εκείνη, το σύντροφό της και τον αδερφό του. Η τρίτη συμμετέχουσα ζει μόνη της σε ενοικιαζόμενο διαμέρισμα σε άλλη πόλη της Ελλάδας στην οποία έχει μετακομίσει για λόγους εργασίας. Δύο συμμετέχουσες είναι αρχηγοί μονογονεϊκών οικογενειών, ανύπαντρες μητέρες, η πρώτη μιας κόρης 12 χρόνων και η δεύτερη τεσσάρων παιδιών (*3 αγόρια και 1 κορίτσι*) ηλικίας από 13 έως 8 χρονών. Η πρώτη συμμετέχουσα ζει με την κόρη και τη μητέρα της σε ενοικιαζόμενο διαμέρισμα σε συνοικία του κέντρου της Αθήνας και η δεύτερη σε ενοικιαζόμενη κατοικία στην ευρύτερη περιφέρεια του Πειραιά. Δύο συμμετέχοντες είναι έγγαμοι. Η πρώτη είναι μητέρα ενός αγοριού 6 χρονών και ζει με το σύζυγο και το γιό της σε ιδιόκτητη κατοικία του συζύγου και ο δεύτερος στη διάρκεια της συνέντευξης ήταν σε αναμονή της απόκτησης του πρώτου του παιδιού και σήμερα ζει με τη γυναίκα και τη κόρη του στην ιδιόκτητη κατοικία της γυναίκας του σε άλλη ευρωπαϊκή πρωτεύουσα.

Σε σχέση με το **εκπαιδευτικό επίπεδο** των υποκειμένων, σήμερα πέντε από τους συμμετέχοντες είναι απόφοιτοι Γυμνασίου και δύο απόφοιτοι Λυκείου. Από τους απόφοιτους Γυμνασίου, ένας συμμετέχοντας έχει τελειώσει Σχολείο Δεύτερης Ευκαιρίας (ΣΔΕ) και άλλος ένας νυχτερινό Γυμνάσιο. Δύο από τις συμμετέχουσες έχουν ολοκληρώσει και την Α' Λυκείου αλλά δεν συνέχισαν. Δύο συμμετέχοντες είναι απόφοιτοι νυχτερινού Γενικού Λυκείου, από τους οποίους ο ένας παρακολούθησε τη Β' Λυκείου κατά την διάρκεια της στρατιωτικής του θητείας.

Όσον αφορά στην **επαγγελματική τους κατάσταση**, σήμερα δύο από τους συμμετέχοντες καταγράφονται ως άνεργοι. Ο πρώτος δουλεύει σε δύο διαφορετικούς χώρους με το ίδιο αντικείμενο, ημι-απασχόληση, χωρίς ασφάλιση. Η δεύτερη είχε παλιότερα ένσημα στο ΙΚΑ, είναι μακροχρόνια άνεργη και κάνει περιστασιακά μεροκάματα κυρίως ως καθαρίστρια. Μία συμμετέχουσα ασχολείται με τα οικιακά. Στο παρελθόν έκανε διάφορες εργασίες (*αγροτικές εργασίες, καλλιτεχνικές κατασκευές κ.ά.*) συνήθως χωρίς ασφάλιση. Για μεγάλο χρονικό διάστημα βοηθούσε το σύζυγό της στην οικογενειακή επιχείρηση από την οποία σταμάτησε με τη γέννηση του παιδιού τους και μέχρι σήμερα δεν έχει αναζητήσει εργασία. Μία από τις συμμετέχουσες δουλεύει ως ιδιωτική υπάλληλος σε επιχείρηση γρήγορου φαγητού, όπου αν και η δουλειά της είναι πλήρης απασχόλησης, η ασφάλισή της είναι μερικής.

Μία ακόμη συμμετέχουσα καταγράφεται ως ελεύθερη επιχειρηματίας καθώς έχει το 5% μιας επιχείρησης στην οποία όμως είναι μισθωτή. Ένας από τους συμμετέχοντες δουλεύει ως ναυτικός έχοντας στο παρελθόν κάνει διάφορες δουλειές, όλες με ένσημα. Ένας ακόμη συμμετέχοντας είναι σε φάση μετάβασης όσο αφορά τη διαμονή του στο εξωτερικό, ο οποίος κάνει διάφορες δουλειές, οι περισσότερες με ένσημα, ενώ ταυτόχρονα προσπαθεί να καταφέρει να καλύπτει τις βιοποριστικές του ανάγκες μέσα από την καλλιτεχνική του δουλειά.

3^{Α2}. ΒΑΣΙΚΑ ΔΗΜΟΓΡΑΦΙΚΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΤΩΝ ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΩΝ ΥΠΟΚΕΙΜΕΝΩΝ ΣΤΗΝ ΈΝΑΡΞΗ ΤΗΣ ΠΑΡΕΜΒΑΣΗΣ

Τα περισσότερα υποκείμενα την εποχή που προσέγγισαν την οργάνωση ήταν ηλικίας από 14 έως και 21 χρόνων με μέσο όρο περίπου τα 17 έτη. Από τότε έχουν περάσει περίπου δεκαεννέα χρόνια. Στο πίνακα που ακολουθεί (πίνακας 3) παρουσιάζονται συνοπτικά κάποια βασικά δημογραφικά στοιχεία των ερευνητικών υποκειμένων κατά την έναρξη της παρέμβασης.

Πίνακας 3: Βασικά Δημογραφικά Στοιχεία των Ερ. Υποκειμένων στην Έναρξη της Παρέμβασης

A/A	ΦΥΛΟ	Ηλικία στην έναρξη της παρέμβασης	Κατοικία στην έναρξη της παρέμβασης	Οικογενειακή κατάσταση & Συνθήκες διαμονής στην έναρξη της παρέμβασης	Εκπαιδευτικό επίπεδο στην έναρξη της παρέμβασης	Εκπαιδευτική κατάσταση στην έναρξη της παρέμβασης	Επαγγελματική κατάσταση στην έναρξη της παρέμβασης
1	A	(1995-6), 16-17 χρόνων	Κυψέλη	Το μικρότερο παιδί της οικογένειας. Ζούσε με τους γονείς και τις αδερφές του στο ιδιόκτητο σπίτι τους.	Απόφοιτος Α' γυμνασίου. Τεχνική Σχολή Αγγειοπλαστικής	Είχε αφήσει το σχολείο.	Δουλειές του ποδαριού χωρίς ένσημα
2	Θ	(1996), 17 χρόνων	ΙΑΑΘΠ	ΙΑΑΘΠ. Πριν σε άλλο ίδρυμα από το οποίο είχε κάνει φυγή. Είχε μεγαλώσει με τη μητέρα - συγκρούσεις στην οικογένεια	Απόφοιτη γυμνασίου. Παρακολούθησε και την Α' λυκείου αλλά έμεινε.	Είχε αφήσει το σχολείο	για μικρό διάστημα δουλειά σε καφετέρια χωρίς ένσημα
3	Θ	(1997), 17 χρόνων & 2 μηνών	ΕΟΠ	Πριν έμεινε σε άλλα ιδρύματα μαζί με κάποια από τα αδέρφια της. Πολυμελής οικογένεια με σοβαρές ενδοοικογενειακές δυσκολίες	Απόφοιτη Β' γυμνασίου. Παρακολούθησε και τη Γ' γυμνασίου 2-3 φορές αλλά έμεινε.	Είχε αφήσει το σχολείο	καλοκαίρι σε κάποια βιοτεχνία χωρίς ένσημα
4	Θ	(1996), 19 χρόνων	όχι σταθερή κατοικία- διαμονή με φίλους	Είχε φύγει από το σπίτι και είτε συγκατοικούσε με φίλους είτε φιλοξενούνταν σε διάφορα μέρη	Απόφοιτη Α' ΕΠΑΛ. Παρακολούθησε και τη Β' ΕΠΑΛ αλλά έμεινε.	Είχε αφήσει το σχολείο	Διάφορες δουλειές (& καλλιτεχνικές) χωρίς ένσημα
5	A	(1999-2000), 21 χρόνων	Νέα Ιωνία	Ζούσε με τους γονείς και τα αδέρφια του	Απόφοιτος Νυχτερινού ΓΕΛ	Είχε ολοκληρώσει το ΓΕΛ	διάφορες εργασίες (οικοδομή, υπάλληλος) συνήθως με ένσημα.
6	Θ	14 χρόνων	Καλλιθέα	Αμέσως μετά το διαζύγιο των γονιών. Ζούσε με τη μητέρα και τα αδέρφια της σ' ενοικιαζόμενο διαμέρισμα. Καταγωγή από την Αίγυπτο.	Απόφοιτη Β' γυμνασίου	μαθήτρια Γ' γυμνασίου	κατά καιρούς βοηθούσε τη μητέρα (καθαρίστρια)
7	A	16 χρόνων	ΕΠΑ	Στέγη ΕΠΑ. Πριν έμεινε σε άλλο ίδρυμα μαζί με το μικρότερο αδερφό του	Απόφοιτος Δημοτικού	μαθητής της Α' νυχτερινού γυμνασίου	περιστασιακά εργασίες χωρίς ένσημα

Στην έναρξη της παρέμβασης, τρεις από τους συμμετέχοντες ζούσαν σε ιδρυματικό πλαίσιο: μία έφηβη ζούσε σε ξενώνα του τότε Εθνικού Οργανισμού Πρόνοιας (ΕΟΠ), μία δεύτερη βρισκόταν στο Ίδρυμα Αγωγής Ανήλικων Θηλέων Παπάγου (ΙΑΑΘΠ) και ένας έφηβος ζούσε σε στέγη της Εταιρείας Προστασίας Ανηλίκων (ΕΠΑ). Από τους υπόλοιπους συμμετέχοντες, μία νέα δεν είχε σταθερή κατοικία καθώς αρκετό καιρό πριν, είχε φύγει από το γονεϊκό σπίτι και έμενε σε διάφορους χώρους είτε συγκατοικώντας με φίλους, είτε ως φιλοξενούμενη. Μία ακόμη έφηβη ζούσε σε ενοικιαζόμενο σπίτι μαζί με τη μητέρα και τα δύο αδέρφια της· η οικογένεια κατάγονταν από την Αίγυπτο και μόλις είχαν μετακομίσει σε άλλη περιοχή μετά το διαζύγιο της μητέρας από τον πατέρα. Δύο νέοι ζούσαν με τους γονείς και τα αδέρφια τους.

Την εποχή εκείνη, οι τέσσερις από τους επτά συμμετέχοντες είχαν εγκαταλείψει το σχολείο, οι δύο χωρίς να έχουν ολοκληρώσει την υποχρεωτική εκπαίδευση. Ο πρώτος, ήταν απόφοιτος της Α' γυμνασίου, συνέχισε στη Β' γυμνασίου αλλά έμεινε και τελικά παράτησε το σχολείο. Όταν ήρθε στην οργάνωση είχε ήδη παρακολουθήσει μια σχολή αγγειοπλαστικής και έκανε διάφορες δουλειές του ποδαριού χωρίς ένσημα. Η δεύτερη είχε παρακολουθήσει δύο φορές τη Γ' γυμνασίου, αλλά έμεινε και δεν είχε πάρει απολυτήριο. Είχε δουλέψει το καλοκαίρι σε μια βιοτεχνία χωρίς ένσημα. Μία ακόμη νέα είχε ολοκληρώσει το γυμνάσιο, είχε παρακολουθήσει και την Α' Λυκείου αλλά είχε μείνει και δεν συνέχισε. Είχε δουλέψει για μικρό χρονικό διάστημα σε μια καφετέρια χωρίς ένσημα. Η τέταρτη συμμετέχουσα είχε ολοκληρώσει την Α' Λυκείου αρχικά σε ΓΕΛ, επανέλαβε την Α' τάξη και στο ΕΠΑΛ στο οποίο παρακολούθησε και την Β' τάξη όπου έμεινε και δεν συνέχισε. Έκανε διάφορες δουλειές χωρίς ένσημα, ανάμεσά τους και καλλιτεχνικές κατασκευές τις οποίες πουλούσε και έτσι κατάφερνε να καλύπτει τα έξοδά της. Από τους υπόλοιπους συμμετέχοντες, οι δύο συνέχιζαν το σχολείο: η πρώτη ήταν μαθήτρια της Γ' Γυμνασίου και ο δεύτερος μαθητής της Α' τάξης νυχτερινού γυμνασίου. Μόνο ένας από τους συμμετέχοντες είχε ολοκληρώσει το νυχτερινό Γενικό Λύκειο, ο οποίος δεν συνέχιζε τις σπουδές του και έκανε διάφορες εργασίες συνήθως με ένσημα (οικοδομή, υπάλληλος σε εργοστάσιο κ.ά.).

3^{Α3}. ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΓΙΑ ΤΗ ΠΡΩΤΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ, ΤΟ ΑΙΤΗΜΑ ΚΑΙ ΤΗΝ ΕΞΕΛΙΞΗ ΤΗΣ ΣΥΝΕΡΓΑΣΙΑΣ ΤΩΝ ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΩΝ ΥΠΟΚΕΙΜΕΝΩΝ ΜΕ ΤΗΝ ΟΡΓΑΝΩΣΗ

Στην παρούσα ενότητα θα αναφερθούν κάποια βασικά στοιχεία τα οποία περιγράφουν *τη συνεργασία των ερευνητικών υποκειμένων με την Άρσις* και τα οποία αντλήθηκαν από τη βάση δεδομένων που δημιουργήθηκε κατά την διερεύνηση των σχετικών αρχείων της οργάνωσης για την επιλογή των μονάδων του δείγματος.

Τρεις από τους εφήβους είχαν **παραπεμφθεί** στην οργάνωση από άλλους φορείς με τους οποίους ήδη βρίσκονταν σε συνεργασία. Ειδικότερα, ένας έφηβος είχε παραπεμφθεί από την *Υπηρεσία Επιμελητών Ανηλίκων Αθήνας* και δύο (ένας νέος και μια νέα) από τις στεγαστικές δομές όπου διέμεναν, την *Εταιρεία Προστασίας Ανηλίκων* και τον *Εθνικό Οργανισμό Πρόνοιας*. Ο πρώτος παραπέμφθηκε με **αίτημα** τη συνολική του υποστήριξη μετά από την εμπλοκή του με την ποινική δικαιοσύνη, ενώ οι άλλοι δύο παραπέμφθηκαν με αίτημα τη συμμετοχή τους σε επιδοτούμενη επαγγελματική κατάρτιση. Μία έφηβη παραπέμφθηκε από τη διευθύντρια του σχολείου της ύστερα από απόπειρα αυτοκτονίας που είχε κάνει, με αίτημα την υποστήριξη της ίδιας αλλά και συνολικότερα τη στήριξη της οικογένειας. Μία ακόμη έφηβη έμαθε για την Άρσις ενώ βρισκόταν στο *Τδρυμα Αγωγής Ανηλίκων Θηλέων Παπάγου*, μέσα από τις δράσεις που έκανε εκεί η εθελοντική ομάδα της οργάνωσης. Ήδη πριν την έξοδό της από το ΙΑΑΘΠ είχε δρομολογηθεί η παραπομπή της στο ξενώνα της Άρσις μετά από αίτημα της ίδιας αλλά και του ιδρύματος. Τέλος δύο νέοι ενημερώθηκαν για την οργάνωση από φίλους τους (*μία εθελόντρια και μία ωφελούμενη της οργάνωσης*). Η πρώτη νέα ήρθε με αίτημα τη φιλοξενία και γενικότερα την υποστήριξη σε ζητήματα στέγης και ο δεύτερος με αίτημα τη συμμετοχή του σε εργαστήριο ελεύθερου χρόνου.

Όλα τα ερευνητικά υποκείμενα συμμετείχαν σε ένα **ευρύ φάσμα προγραμμάτων και υπηρεσιών**. Όλοι συμμετείχαν σε *εργαστήρια ελεύθερου χρόνου* και έλαβαν υπηρεσίες *ψυχοκοινωνικής υποστήριξης και επαγγελματικής συμβουλευτικής*. Έξι από τους εφτά συμμετέχοντες πήραν μέρος σε *επιδοτούμενη επαγγελματική κατάρτιση*. Από τους έξι η μία συμμετέχουσα δεν την ολοκλήρωσε καθώς μεσολάβησε η εισαγωγή της στο ΙΑΑΘΠ. Η επαφή όσο ήταν μέσα στο ίδρυμα διατηρήθηκε και η συνεργασία συνεχίστηκε με άλλες παρεμβάσεις μετά την έξοδό της από αυτό. Πέντε από τους συμμετέχοντες *τοποθετήθηκαν σε θέσεις εργασίας*. Τέσσερις από τους συμμετέχοντες πήραν μέρος σε *προγράμματα ανταλλαγής εθελοντικής εργασίας στο εξωτερικό*. Οι δύο από αυτούς για διάστημα πάνω από ένα

χρόνο. Τέσσερις από τους συμμετέχοντες χρειάστηκε να λάβουν νομική συμβουλευτική. Τρεις από τις συμμετέχουσες έλαβαν υποστήριξη σε ζητήματα στέγης, οι δύο από τις οποίες φιλοξενήθηκαν και στο ξενώνα της Άρσις και του Συλλόγου Μερίμνης Ανηλίκων. Τρεις από τους συμμετέχοντες έλαβαν οικογενειακή συμβουλευτική και δύο συμμετέχουσες υποστηρίχθηκαν στην επιστροφή τους στο σχολικό πλαίσιο και έλαβαν ενισχυτική διδασκαλία. Τέλος, δύο από τους συμμετέχοντες εξελίχθηκαν σταδιακά σε πρόσωπα ευθύνης αρχικά ως εθελοντές και στη συνέχεια ως εξωτερικοί συνεργάτες της οργάνωσης σε συγκεκριμένα έργα. Και οι επτά συμμετέχοντες **ολοκλήρωσαν την παρέμβαση και διατήρησαν επικοινωνία** με την οργάνωση για αρκετά μεγάλο χρονικό διάστημα μετά.

Θα πρέπει, να σημειωθεί ότι με δύο από τις συμμετέχουσες κατά τη διάρκεια της συνεργασίας υπήρξε *διακοπή* με σχετικά *βίαιο* τρόπο και χωρίς τη θέληση τη δική τους ή της οργάνωσης: η πρώτη, ενώ βρισκόταν στη κατάρτιση, εισήχθη μέσω εισαγγελικής εντολής στο ΙΑΑΘΠ και χρειάστηκε να περάσει σχεδόν ένας χρόνος μέχρι την ενηλικίωσή της για να βγει. Η επαφή μαζί της διατηρήθηκε μέσω της εθελοντικής ομάδας που παρέμβαινε εκεί και η συνεργασία συνεχίστηκε με άλλες πλέον παρεμβάσεις μετά την έξοδό της από αυτό. Η δεύτερη συμμετέχουσα οδηγήθηκε με *δόλο* στη χώρα καταγωγής της στην οποία εγκλωβίστηκε και χρειάστηκε να περάσει ενάμιση χρόνος και μεγάλη προσπάθεια για να επιστρέψει στην Ελλάδα. Και με αυτή τη συμμετέχουσα στο ενδιάμεσο διάστημα διατηρήθηκε επαφή μέσω αλληλογραφίας και υπήρξε συνεργασία με τη μητέρα της, η οποία είχε παραμείνει στην Ελλάδα. Μετά την επιστροφή της, συνεχίστηκε η παρέμβαση, η οποία και ολοκληρώθηκε.

Ο πίνακας που ακολουθεί (πίνακας 4) παρουσιάζει με συνοπτικό τρόπο τα στοιχεία που αναφέρθηκαν.

Πίνακας 4: Στοιχεία για τη Συνεργασία των Ερ. Υποκειμένων με την Άρσις

A/A	Φορέας/ πρόσωπο παραπομπής ή ενημέρωσης	Αίτημα & Αιτία Παραπομπής	Υπηρεσίες και προγράμματα στα οποία συμμετείχε	Ολοκλήρωση/ Διακοπή της παρέμβασης	Μετα- παρακολούθηση
1	Υπηρεσία Επιμελητών Ανηλίκων Αθήνας	Υποστήριξη, συμβουλευτική & ένταξη σε εκπαιδευτικές δραστηριότητες και προγράμματα επαγγελματικής κατάρτισης μετά από εμπλοκή με την ποινική δικαιοσύνη	Εργαστήρια ελ. Χρόνου, Ανταλλαγές, Επιδοτούμενο Πρόγραμμα Επαγγελματικής Κατάρτισης, Επαγγελματική Συμβουλευτική & τοποθέτηση σε χώρο εργασίας, Νομική Συμβουλευτική (εγγύηση στο δικαστήριο από την Άρσις), Ψυχοκοινωνική & οικογενειακή συμβουλευτική	Ολοκλήρωση	Διατήρηση της επαφής από τον ίδιο αλλά και από τη μητέρα (μέχρι τον θάνατο των γονιών του το 2005).
2	Εθελοντική Ομάδα Παρέμβασης στο ΙΑΘΠ	Υποστήριξη στη μετάβαση από το ΙΑΘΠ στη κοινότητα (ανάγκη για στέγη, εργασία, διευκόλυνση στην επαφή με την οικογένεια, υποστήριξη & συμβουλευτική)	Δράσεις εθελοντικής ομάδας εντός ΙΑΑΑΘΠ. Υποστήριξη σε ζητήματα στέγης (φιλοξενία στον Σταθμό εφήβων, παραπομπή σε ξενώνες φιλοξενίας, υποστήριξη στη εύρεση και διατήρηση ενοικιαζόμενης κατοικίας). Προγράμματα ανταλλαγής, επαγγελματική κατάρτιση και τοποθέτηση σε εργασία, ψυχο-κοινωνική συμβουλευτική, νομική συμβουλευτική και εργαστήρια ελεύθερου χρόνου	Ολοκλήρωση	Διατήρηση της επαφής με την οργάνωση και μέσω face book με κάποια από τα μέλη μέχρι και σήμερα
3	ΕΟΠ	Αρχικά συμμετοχή σε επιδοτούμενο πρόγραμμα επαγγελματικής κατάρτισης. Στη συνέχεια Υποστήριξη στη μετάβαση από το ΙΑΑΘΠ στη κοινότητα (δυσκολία στο οικογενειακό περιβάλλον, ανάγκη για στέγη, εργασία, συμβουλευτική)	Δράσεις εθελοντικής ομάδας εντός ΙΑΑΑΘΠ, Υποστήριξη σε ζητήματα στέγης μετά την έξοδο από το ΙΑΑΘΠ (παραπομπή σε ξενώνες φιλοξενίας), υποστήριξη στην επιστροφή σε σχολικό πλαίσιο, γραφείο εργασίας, ψυχοκοινωνική και νομική συμβουλευτική, εργαστήρια ελεύθερου χρόνου.	Διακοπή της κατάρτισης λόγω εισαγωγής στο ΙΑΑΘΠ. Συνεργασία κατά τη διαμονή στο ΙΑΑΘΠ και μετά την έξοδό της. Ολοκλήρωση.	Μέχρι κάποια περίοδο διατηρούσε επαφή (περίπου το 2000). Μετά δεν είχαμε νέα της
4	Φίλη, εθελόντρια στην οργάνωση	Υποστήριξη σε ζητήματα στέγης, έκδοσης βιβλιαρίου υγείας και επιδομάτων	Υποστήριξη σε ζητήματα στέγης (φιλοξενία στον Σταθμό εφήβων, παραπομπή σε ξενώνες φιλοξενίας), Ψυχοκοινωνική υποστήριξη, Εργαστήρια Ελεύθερου χρόνου, Προγράμματα επαγγελματικής κατάρτισης και υποστήριξη στην εργασία, προγράμματα ανταλλαγής - σταδιακά σε ρόλο συνεργάτη της οργάνωσης	Ολοκλήρωση	Διατήρηση της επαφής από την ίδια μέχρι κάποια στιγμή και μετά μέσα από τυχαίες συναντήσεις με μέλη της οργάνωσης
5	Φίλη, ωφελούμενη στην οργάνωση	Συμμετοχή σε εργαστήριο ελεύθερου χρόνου	Εργαστήρια ελεύθερου χρόνου, επαγγελματική κατάρτιση & τοποθέτηση σε θέση εργασίας, προγράμματα ανταλλαγής, ψυχοκοινωνική συμβουλευτική και υποστήριξη- σταδιακά σε ρόλο συνεργάτη της οργάνωσης	Ολοκλήρωση	Συνεχίζει να έχει επικοινωνία με την οργάνωση αρχικά ως εθελοντής και στη συνέχεια ως εξωτερικός συνεργάτης
6	Διευθύντρια του σχολείου της	Συμβουλευτική και υποστήριξη μετά από απόπειρα αυτοκτονίας που είχε προηγηθεί	Ατομική συμβουλευτική και υποστήριξη, οικογενειακή συμβουλευτική, νομική και επαγγελματική συμβουλευτική, εργαστήρια ελεύθερου χρόνου, ενισχυτική διδασκαλία (σχολικά μαθήματα & αγγλικά)	Διακοπή λόγω αναγκαστικής απομάκρυνσής της από την Ελλάδα. Διατήρηση της επαφής. Επιστροφή & ολοκλήρωση.	Διατήρηση της επαφής με την οργάνωση. Κάποια χρόνια αργότερα παραπομπή και δουλειά με τον μικρότερο αδερφό της.
7	ΕΠΑ	Παρακολούθηση επιδοτούμενου προγράμματος επαγγελματικής κατάρτισης	Πρόγραμμα επαγγελματικής κατάρτισης Ψυχοκοινωνική συμβουλευτική, Γραφείο Εργασίας, εργαστήρια ελ. Χρόνου	Ολοκλήρωση	Διατήρηση της επαφής για κάποιο διάστημα. Σταδιακά διακοπή

3B. ΜΕΡΟΣ II

3^B1. ΣΥΝΘΗΚΕΣ ΖΩΗΣ ΚΑΙ ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΤΩΝ ΥΠΟΚΕΙΜΕΝΩΝ ΤΗΝ ΠΕΡΙΟΔΟ ΠΟΥ

ΠΗΡΑΝ ΜΕΡΟΣ ΣΤΑ ΕΝ ΛΟΓΩ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΑ

Στη παρούσα ενότητα θα δούμε πώς περιγράφουν τα ίδια τα ερευνητικά υποκείμενα τους λόγους για τους οποίους είχαν ζητήσει να λάβουν μέρος στα προγράμματα και τις υπηρεσίες της Άρσις καθώς και τη φάση ζωής στην οποία βρίσκονταν τότε.

Όπως ήδη αναφέρθηκε τρεις από τους εφήβους είχαν παραπεμφθεί στην οργάνωση από άλλους φορείς με τους οποίους ήδη βρίσκονταν σε συνεργασία, ενώ μία ακόμη έφηβη έμαθε για την οργάνωση από την εθελοντική ομάδα που έκανε παρέμβαση στο *Ίδρυμα Αγωγής Ανήλικων Θηλέων Παπάγου*. Ο πρώτος έφηβος παραπέμφθηκε με αίτημα τη συνολική του υποστήριξη μετά από την εμπλοκή του με την ποινική δικαιοσύνη. Ο ίδιος περιγράφει το τρόπο με τον οποίο πληροφορήθηκε για την οργάνωση και τη κατάσταση στην οποία βρίσκονταν τότε ως εξής:

Θυμάμαι ήταν το '95 ή το '96, κάπου εκεί. Κάποια προβλήματα είχα με το νόμο... Βασικά η μάνα μου έψαχνε και είχε ρωτήσει για την Άρσις η οποία βοηθάει διάφορους νέους που είχαν προβλήματα... Και έτσι γνώρισα την Άρσις και ξεκινήσαμε... (συν1:22-26). *(Το έμαθε)* από τα δικαστήρια ανηλίκων (συν1:34-36). *(Εκείνη την περίοδο)* τίποτα... Ρεμάλι... γύρναγα... έτσι... *(Είχα πάει)* μέχρι Α' γυμνασίου. Είχα μείνει... Πήγα μετά πάλι, μισή χρονιά και μετά έφυγα... Τότε γύρναγα με ποδήλατα... Δηλαδή μάθαινα τη τέχνη του δρόμου. Ποδήλατο και πάμε... πεταλιές, extreme, bmx... αυτό... (συν1:67-75)

Χαρακτηριστικό των τριών άλλων εφήβων (*δύο κορίτσια και ένα αγόρι*) είναι ότι την περίοδο εκείνη *διέμεναν σε ιδρυματικό πλαίσιο*. Οι δύο είχαν ουσιαστικά μεγαλώσει μέσα σε ιδρύματα και παραπέμφθηκαν με *αίτημα την συμμετοχή τους σε επιδοτούμενο πρόγραμμα επαγγελματικής κατάρτισης*. Η τρίτη, στην εφηβεία και μετά από δικό της αίτημα στην εισαγγελία, τοποθετήθηκε αρχικά σε ένα κέντρο φιλοξενίας από το οποίο όμως το έσκασε και έτσι βρέθηκε στο ΙΑΑΘΠ. Εκεί γνώρισε τους εθελοντές της Άρσις, με τους οποίους έκανε καλή επαφή, και όταν πλέον ως ενήλικη έπρεπε να φύγει, ζήτησε σε συνεργασία με τη διεύθυνση του ιδρύματος, υποστήριξη για τη μετάβαση από το ίδρυμα στην κοινότητα (*στέγη, εργασία, συμβουλευτική*). Και οι τρεις είχαν ένα δύσκολο οικογενειακό ιστορικό για το οποίο μίλησαν κατά τη διάρκεια των συνεντεύξεων. Μίλησαν επίσης για τη *δυσκολία της διαμονής στο ίδρυμα, την ανάγκη να «ξεφεύγουν»*, καθώς και για τη *δυσκολία της μετάβασης στην*

κοινότητα με την ενηλικίωσή τους. Χαρακτηριστικά είναι τα ακόλουθα αποσπάσματα:

Εσείς ήρθατε σε εμάς... Δεν ήρθα εγώ. Σας γνώρισα μέσα από του Παπάγου, που ερχόσασταν για να κάνετε κάποιες δραστηριότητες στα κορίτσια που υπήρχαν εκεί... Εκεί ήταν η πρώτη μου γνωριμία με την Άρσις. Σας έβλεπα κάθε εβδομάδα που ερχόσασταν. Και μάλιστα ήμουν σε μια περίοδο που χρειαζόμουν μια ανέλπιστη βοήθεια στο να... να υπάρχουν κάποια άτομα εκτός από το «άρρωστο» περιβάλλον εκεί (συν2:29-39).

Στο πρόγραμμα μαγειρικής είχα πρωτογνωρίσει την Άρσις. Κάναμε αιτήσεις και με πήρατε στο πρόγραμμα μαγειρικής. *(Για την Άρσις είχα μάθει)* από το ίδρυμα που με είχε βάλει η μαμά μου. Από εκεί έμαθα...(συν3:25-28). Εγώ μεγάλωσα σε ίδρυμα. Από εννέα μηνών μέχρι δεκατεσσάρων. Στα δεκατέσσερα με πήρε *(η μητέρα μου)* και μέχρι που ενηλικιώθηκα μπαϊνόβγαινα στα ιδρύματα... Το τμήμα ανηλίκων με είχε συλλάβει πολλές φορές και μ' έβαζε σε διάφορα ιδρύματα... Όταν ήμουν στο ίδρυμα, στη Στέγη, εκεί μου είπαν για την Άρσις. Και πήγα και έκανα αίτηση και με είχατε δεχτεί (συν3:30-44).

Εγώ είχα έρθει το '96 - '97... Εκεί. Δεν θυμάμαι ακριβώς. Μου την είχανε προτείνει και ήρθα, γνωρίστηκα και συνέχισα... (συν7:56-67). Έμεινα στο ίδρυμα τότε... Στη Στέγη. Από το '96 έμεινα εκεί. Αλλά πριν το '96 έμεινα σε άλλο. Σε ένα ίδρυμα το οποίο αυτό ξεκίνησε από τα οχτώ, έξι, εφτά; Και έφτασε στα δεκάξι. Ναι... (συν7:107-122). Στην ουσία πάλευα με τον εαυτό μου τότε... Στην ουσία, πάλευα να επιβιώσω. Και να ηρεμήσω. Γιατί, πέρα από το ίδρυμα είχα και ένα στρατό... Και στο στρατό, επειδή ήτανε το τελικό στάδιο για εμένα, το λέω το τελικό στάδιο, γιατί ήτανε άλλη μια εμπειρία σαν ίδρυμα και δεν ήξερα πόσο θα αντέξω. Και πάλι καλά που άντεξα. Γιατί και μέσα στο ίδρυμα που ήμουν υπήρχαν και άτομα που έκαναν χρήση ναρκωτικών και ήτανε άσχημη η κατάσταση. Τότε. Τώρα δεν ξέρω τι κάνουνε. Ούτε ξέρω... ούτε... Δεν... Από τότε που έφυγα από το ίδρυμα και από το στρατό μετά που τελείωσα... τέρμα. Δεν ξαναέδωσα άλλη ασχολία... (συν7:171-185)

Από τους υπόλοιπους νέους, μία έφηβη παραπέμφθηκε από τη διευθύντρια του σχολείου της ύστερα από απόπειρα αυτοκτονίας που είχε κάνει, με αίτημα την υποστήριξη της ίδιας αλλά και συνολικότερα τη στήριξη της οικογένειας. Η ίδια περιγράφει εκείνη την περίοδο της ζωής της με τον ακόλουθο τρόπο:

Γενικά σαν παιδάκι ήμουν απογοητευμένη απ' όλα. Θες να το πεις γιατί είχανε τα προβλήματα οι γονείς; Για την οικονομική κατάσταση; Τις δύσκολες καταστάσεις; Γενικά ήμουν απογοητευμένη απ' όλα... Και από τη σχέση μου με τον αδερφό μου τον μεγάλο... Όλα παίζανε ρόλο λίγο-πολύ. Γενικά απογοήτευση από τους ανθρώπους και απ' τη ζωή... Είχα μια τάση αυτοκτονίας *(γέλιο...)* (συν6:128-133). Όταν ήρθα στην Άρσις, ήτανε που είχανε χωρίσει οι

γονείς... Δεν χωρίσανε εύκολα. Πολύ άσχημα. (Ο πατέρας μου) συναντούσε τον μεγάλο (αδερφό), τον έσπαγε στο ξύλο... Συναντούσε εμένα, μου είχε απαγάγει τον μικρό (αδερφό) μέσα από τα χέρια μου στο δρόμο... Δημιουργούσε προβλήματα πολλά... (Τότε) ήτανε όταν είχαμε επιτέλους καταφέρει να φύγουμε από το σπίτι και να νοικιάσουμε να μείνουμε χώρια... Η μαμά δούλευε. Η μαμά έφερνε χρήματα στο σπίτι. Εκείνος μία δούλευε, μία δεν δούλευε... Έπινε μύρτες... κλασικά... ναι. (συν6:170-189)

Δύο νέοι ενημερώθηκαν για την οργάνωση από φίλους τους. Και οι δύο ήταν ενήλικες εκείνη την περίοδο. Η πρώτη ήρθε με αίτημα την υποστήριξη σε ζητήματα στέγης. Ο δεύτερος ήρθε με αίτημα τη συμμετοχή σε εργαστήριο ελεύθερου χρόνου. Οι ίδιοι περιγράφουν την εμπειρία τους ως εξής:

Τον πρώτο καιρό που είχα έρθει εκεί μου είχαν πει ότι ήτανε κατάληψη... Δηλαδή, είχα πρόβλημα στέγης... Μόλις με είχε διώξει η ιδιοκτήτρια από το σπίτι που έμενα, επειδή ο συγγάτοικός μου έφυγε... Του έδωσα τα λεφτά για το νοίκι, τα πήρε, δεν πλήρωσε, εγώ νόμιζα ότι έμενα στην εγγύηση και τελικά ήρθε η ιδιοκτήτρια να με βγάλει... Οπότε έψαχνα να βρω κάπου να μείνω... Και, σε αυτό το ψάξιμο μια ξαδέρφη μου που ήταν φίλη της «Β», μου είπε να πας εκεί πέρα... Αλλά έτσι όπως μου το είχε περιγράψει νόμιζα ότι ήταν κάποια κατάληψη... τύπου Βίλλα Αμαλίας να φανταστείς... (γέλιο). Ναι. Και μου λέει πήγαινε εκεί... Εκεί θα σε βοηθήσουνε... Να μείνεις εκεί. Και πάω... Και χτυπάω την πόρτα... Μου άνοιξε τότε η «Κ». Με το που τη βλέπω και βλέπω τα γραφεία μέσα λέω «κάτι δεν πάει καλά εδώ. Αποκλείεται... Μήπως ήρθα λάθος...» Και λέω με στέλνει η «Β»... Και έτσι γνώρισα τη «Φ», η οποία με βοήθησε... (συν4:25-46). Τότε ήτανε και η χρονιά που με είχαν διώξει οι γονείς μου... Έμενα σε διάφορα μέρη. Στην αρχή είχα μείνει σε κάτι φίλους. Με φιλοξενούσανε. Και μετά, έφυγα με μια άλλη φίλη, μας φιλοξενούσανε κάτι φοιτητές, Βερανζέρου... Ομόνοια... Ωραία μέρη! Μετά μετακομίσαμε ξανά με τη φίλη μου, αλλά όταν κάποια στιγμή αυτή γύρισε πίσω στους γονείς της, μείναμε για ένα μήνα, δύο με τον φίλο της και μετά... μου πήρε το νοίκι (και έφυγε). Ήμουν η μόνη τότε που δούλευα... Είχα γνωρίσει τη φίλη αυτή που έφτιαχνε κούκλες. Μου 'μαθε να φτιάχνω κούκλες και μου 'μαθε και πως να τις πουλάω... Πηγαίναμε μαζί και τις πουλάγαμε στη Πλάκα. Έβγαζα χρήματα... Έβγαζα ίσα-ίσα το νοίκι τότε και επειδή για μένα η ελευθερία ήταν πρωτόγνωρη εκείνη την εποχή... Δεν ήμουν και άνθρωπος που θα καθόμουν από το πρωί ως το βράδυ να φτιάχνω κούκλες για να... να έχω. Δηλαδή, ίσα-ίσα έβγαζα για να πληρώνω το νοίκι, τους λογαριασμούς και τρώγαμε εντάξει... Κάπως έτσι... (συν4:77-121)

Λοιπόν... Να ξεκινήσουμε με χρονολογία, που άμα θυμάμαι καλά ήταν το '98. Και ο λόγος που είχα έρθει ήταν ότι μια φίλη μου τότε μου είχε πει... Επειδή είχαν ξεκινήσει ήδη τα μαθήματα γκράφιτι εδώ πέρα, μου λέει ότι υπάρχει ένας χώρος που κάνουν μαθήματα γκράφιτι. Και ήμουν σε μια φάση... «Τι εννοείς τώρα; Πως γίνεται να γίνονται μαθήματα γκράφιτι;» Εγώ έκανα γκράφιτι από το '96, οπότε έκανα δύο χρόνια γεμάτα... γεμάτα. Κάθε Σαββατοκύριακο.

Δηλαδή ήμουν 100% μέσα στη φάση. Ήμουν βαθιά βουτηγμένος μέσα στη φάση του γκράφιτι... Οπότε μου φάνηκε... Μου κουδούνισε στα αυτιά μου! Πραγματικά μου κουδούνισε! Και ήρθα εδώ πέρα για να... Δηλαδή με την πρώτη ευκαιρία μόλις μου το 'πε κατευθείαν έτρεξα να βρω την Άρσις για να δω τα μαθήματα γκράφιτι, τι γίνεται και τι είναι αυτό το πράγμα (συν5:18-40). Ήμουν κοντά 20 χρονών. Είχα τελειώσει στρατό... Απόφοιτος Γενικού Λυκείου... Οπότε ήμουν κάπως πιο μεγάλος από τα άλλα παιδιά. Ήμουν αρκετά μεγαλύτερος. Δούλευα. Είχα διάφορες δουλειές κατά καιρούς... Σταθερή δουλειά, να πω ότι δούλευα κάπου συγκεκριμένα δεν είχα τότε... Δούλευα για λίγο καιρό αλουμινοσιδεράς, γυψαδόρος και οικοδομικές δουλειές και πωλητής ρούχων... Είχα ένσημα, είχα τα πάντα, τα πάντα... κανονικά. Όχι σε όλες... Σε μεγάλο ποσοστό. Εκείνη τη περίοδο... Ήταν μια σημαντική περίοδος... Έμενα για μικρό χρονικό διάστημα στους γονείς μου και μετά ήτανε που αποφάσισα ότι ήθελα δικό μου χώρο. Πιο πολύ για ατελιέ. Για να 'χω το χώρο μου για να ζωγραφίζω... Οπότε είχα νοικιάσει δικό μου σπίτι. Πρώτα συγκατοίκηση... Δεν τα πήγε καλά η συγκατοίκηση. Μετά μια άλλη συγκατοίκηση... Και μετά έπρεπε να πάω σε ένα σπίτι που το νοίκιαζε ένας φίλος μου, αλλά έπρεπε πρώτα να φύγει... Και δεν γινότανε ποτέ αυτό... Οπότε τελικά νοίκιασα αλλού, μόνος μου τελείως... Βρήκα την ελευθερία μου (συν5:123-155).

3^B2. ΔΙΑΔΡΟΜΕΣ ΑΠΟ ΤΟΤΕ ΜΕΧΡΙ ΚΑΙ ΣΗΜΕΡΑ

Στις συνεντεύξεις αφιερώθηκε αρκετός χρόνος στην *αφήγηση* της ζωής των υποκειμένων από την εποχή της παρέμβασης μέχρι σήμερα. Τα όσα ειπώθηκαν ταξινομήθηκαν σε τέσσερα θεματικά πεδία, τέσσερις *διαστάσεις* της ζωής των υποκειμένων, απόλυτα συνδεδεμένες και αλληλοεπηρεαζόμενες μεταξύ τους: στη *προσωπική και οικογενειακή διαδρομή* των υποκειμένων, στην *εκπαιδευτική τους πορεία*, στην *επαγγελματική και οικονομική τους εξέλιξη* και στα *προβλήματα, τις σημερινές τους ανάγκες και τα σχέδια τους για το μέλλον*.

3^B2α. Προσωπική και Οικογενειακή Διαδρομή των Υποκειμένων

Η προσωπική και οικογενειακή διαδρομή των υποκειμένων αναφέρεται στη *δημιουργία δικής τους οικογένειας, στη σχέση τους με τη γονεϊκή οικογένεια, στα πρόσωπα με τα οποία μοιράζονται τη καθημερινότητά τους και στις ευρύτερες προσωπικές και κοινωνικές τους σχέσεις*. Στο παράρτημα παρατίθεται συγκριτικός πίνακας της *οικογενειακής κατάστασης* και των *συνθηκών κατοίκησης* των υποκειμένων στην έναρξη της παρέμβασης και σήμερα (πίνακας 5α).

Όπως ήδη έχει αναφερθεί τέσσερα από τα υποκείμενα έχουν δημιουργήσει δική τους οικογένεια. Οι τρεις συμμετέχουσες είναι μητέρες, ενώ ο τέταρτος έγινε πατέρας λίγο μετά τη συνέντευξη. Τα δύο από τα υποκείμενα ζουν μαζί με το/τη

σύντροφό τους. Η πρώτη συμμετέχουσα, η οποία μένει με το σύζυγο και το γιό της αναφέρει:

Κοίταξε... είμαι μαμά. Θεωρώ ότι έχω κερδίσει δύο φορές το τζόκερ... Τον αριθμό του τζόκερ. Μία όταν γνώρισα το σύζυγό μου και μια όταν γεννήθηκε ο γιός μου. Είμαι πολύ ευτυχισμένη με την οικογένειά μου. Από εκεί και πέρα, σαν άνθρωπος έχω τα πάνω μου και τα κάτω μου, εντάξει... το παλεύω (συν4:737-740).

Ο δεύτερος συμμετέχοντας, όταν έγινε η συνέντευξη βρισκόταν σε διαδικασία προσαρμογής στη ζωή σε μια άλλη χώρα και ταυτόχρονα σε αναμονή για τη γέννηση της κόρης του. Χαρακτηριστικά αναφέρει:

Με την κοπέλα μου γνωριστήκαμε το Σεπτέμβρη του 2014, σ' ένα πρόγραμμα εθελοντικό... Από το Σεπτέμβρη του '14 ήμασταν... Μία πήγαινα εγώ για όσο μπορούσα... Μπορούσα παραπάνω, ήμουν πιο ευέλικτος. Ερχότανε μετά εκείνη για όσο μπορούσε... Αλλά επειδή δούλευε δεν μπορούσε να πάρει μεγάλη άδεια, κάπως προσπαθούσε να είναι σε περίοδο διακοπών από εκεί... Και πηγαίναμε στο έτσι... Ερχότανε-ερχόμουν. Τσουπ! Παιδί! Ωραία! Η πρώτη αντίδρασή μου ήταν «Α! Ωραία! Τί όνομα να βγάλουμε;». Ούτε πανικός, ούτε τίποτα. Λέω, εντάξει, έγινε, το μόνο που έχουμε τώρα είναι να βρούμε το όνομα... Οπότε, τα μπογαλάκια μου κατά κάποιο τρόπο και πάμε. Είναι περίπου έξι μήνες, λίγο παραπάνω από έξι μήνες... Έρχομαι Ελλάδα, αλλά έρχομαι για μια εβδομάδα... δύο. Κάπως έτσι. Είναι... (*Μια φάση μετάβασης;*) Ναι... Μετάλλαξης. Θα προσπαθήσω να τη κάνω όπως ήταν και πριν! Να μεταλλαχθεί και να μοιάζει με το προηγούμενο... (συν5:444-476). Τα καλά νέα είναι ότι έχουμε σπίτι εκεί δικό μας. Οπότε, αυτό είναι το σούπερ-σούπερ! Βέβαια και το δικό σου σπίτι έχει πληρωμές. Έχει τα κατά κάποιο τρόπο ΕΝΦΙΑ που έχουν και εκεί αλλά είναι διαφορετικά... Με διαφορετικό τρόπο και λιγότερα, πιο λογική τιμή. Και η ζωή γενικά είναι... πως είχαμε εμείς τις δραχμούλες, γιατί δεν έχουνε ευρώ εκεί... Πως ήταν οι δραχμούλες; Όλα σχεδόν τρεις φορές κάτω οι τιμές στα πάντα... Είναι πιο φθηνή... Πιο φθηνή και πιο καλή. Είναι καλή ζωή... Είναι ωραία η ζωή. Και μ' αρέσει πιο πολύ γιατί εγώ πεθαίνω με τη ζέστη, δεν μπορώ με τη ζέστη, υποφέρω, και εκεί μου είναι πιο δροσερά... (συν5:483-499)

Οι άλλες δύο συμμετέχουσες είναι αρχηγοί μονογονεϊκών οικογενειών. Η πρώτη ζει με τη δωδεκάχρονη κόρη και τη μητέρα της. Χαρακτηρίζει ως *απόφαση* τη γέννηση της κόρης της και δηλώνει *ευχαριστημένη* από εκείνη.

(*Η κόρη μου*) προέκυψε 23 ετών που ήμουν... Γνώρισα το μπαμπά της, ερωτευθήκαμε... Μας έτυχε και ένα ωραίο περιστατικό και αποφάσισα να κάνω παιδί. Αποφάσισα. Όχι ήρθε. Αποφάσισα. Ο στόχος μου ήταν να κάνω παιδί. (*Με το μπαμπά της*) ήμασταν δύο χρόνια μαζί. Ένα χρόνο χωρίς την μικρή, σχεδόν ένα χρόνο... Μετά με τη μικρή. Και μετά, όπως συμβαίνει

όταν χωρίζουν δύο άνθρωποι... Χωρίζουν δύο άνθρωποι. Απλά ζούσαμε μαζί. Δεν ήθελα ούτε γάμο, ούτε τίποτα (συν2:274-306). *(Σήμερα)* έχω επικοινωνία με την μητέρα του *(η οποία μένει)* Αμερική. Αυτός είναι σε άλλη χώρα. *(Η μικρή)* με το μπαμπά της δεν έχει επαφές... Με τη γιαγιά τηλεφωνιούνται κάποιες φορές. Υπάρχει και internet που όποτε θέλει της μιλάει. Κάποιες φορές στέλνει χρήματα η γιαγιά. Ο ίδιος δεν... Όσες κινήσεις έχουμε κάνει δεν... Έχουνε πέσει στον πάτο. Δεν θέλει με μια δικαιολογία ότι δεν τον αφήνει η γυναίκα του και τα λοιπά. Έχει κάνει άλλη οικογένεια, έχει κάνει άλλα δύο παιδιά εκεί... (συν2:307-342). *(Η μικρή τώρα)* είναι 12 χρονών και με πολλές ανάγκες... Είναι καλό παιδάκι. Ναι. Είμαι ευχαριστημένη μέχρι στιγμής... (συν2:383-389)

Η τέταρτη συμμετέχουσα είναι πολύτεκνη και ζει με τα τέσσερα ανήλικα παιδιά της. Η προσωπική της διαδρομή χαρακτηρίζεται από σοβαρές δυσκολίες, οι οποίες ξεκινούν ήδη από τη γονεϊκή οικογένεια και φαίνεται να επαναλαμβάνονται ως *φαύλος κύκλος* σε σχέση με τους όρους και τις συνθήκες μέσα στις οποίες δημιούργησε τη δική της οικογένεια.

Σήμερα είμαι πλέον στα 37, με τέσσερα παιδάκια. Δεν παντρεύτηκα ποτέ... Χώρισα. Είμαι στα δικαστήρια με τον πατέρα τους για την επιμέλεια... Δεν είναι ο φυσικός τους πατέρας. Ο φυσικός τους πατέρα τα έκανε και έφυγε... Αυτόν που εγώ κυνηγάω αυτή τη στιγμή είναι ένας που τα αναγνώρισε... Με είχε γνωρίσει μέσα στο Κέντρο Κακοποιημένων Γυναικών. Γιατί εγώ από τον πατέρα των παιδιών έτρωγα πολύ ξύλο και πάνω στις εγκυμοσύνες. Και αυτός ήταν και ο λόγος που χώρισα. Εικοσιτεσσάρων χρονών έκανα το πρώτο παιδί. 23 γνώρισα τον πατέρα του. Στην αρχή δεν φαινόταν τέτοιος άνθρωπος. Μετά άρχισε όμως το ποτό. Δεν έχω δουλειά... δεν έχω λεφτά... δώσε μου... κάνε μου... γιατί εγώ δούλευα τότε... (συν3:87-109). *(Όταν ήμουν στο ξενώνα)*, τότε εκείνος τα αναγνώρισε. Γι αυτό σου είπα ότι τα παιδιά είναι αναγνωρισμένα. Δεν είναι ο φυσικός τους πατέρας. Δεν μπορώ να πω... με βοήθησε. Γιατί το έκανε; Γιατί πήρε θέση στο δημόσιο. Είχε συμφωνήσει και η γυναίκα του... Εγώ έκανα τα μεροκάματα έπαιρνα και το επίδομα πολυτέκνων και τα 'φερνα βόλτα... Όταν όμως άλλαξε ο νόμος έπρεπε να ξανακάνουμε τα χαρτιά και να δηλώσουμε τα παιδιά που μένουνε. Εγώ φυσικά δήλωσα ότι τα παιδιά μένουν μαζί μου. Όμως δήλωσε και εκείνος ότι μένουν μαζί του. Το θέμα ήταν ότι τον χρειαζόμουν να υπογράψει ότι μου επιτρέπει να παίρνω τα λεφτά των παιδιών μου. Εκείνος δεν υπογράφει... Συγκεκριμένα την τελευταία φορά που ήρθε το θέμα πλέον στο δικαστήριο για τα λεφτά, γιατί τον πήγα δικαστικώς, ζητάω και την επιμέλεια... Δεν θέλει να παίρνω τα λεφτά. Θέλει να μου κάνει κουμάντο και έλεγχο στα οικονομικά μου. Τι τα κάνω εγώ τα λεφτά. Γιατί όταν είχα πάρει τα πρώτα επιδόματα των παιδιών, που μου τα 'χαν καθυστερήσει, εγώ χρωστούσα... Πήρα δωδεκάμιση χιλιάδικα, ξεχρέωσα την εφορία μου, είχα πάρει πράγματα στα παιδιά, κρεβατάκια, ψυγεία, όλα... ότι θέλει ένα νοικοκυριό. Είχα κάνει και τα δύο βαφτίσια... Έμενα σε ένα σπίτι, που δυστυχώς έμεινα από δουλειά και μου το έκαναν κατάσχεση. Εκεί έμειναν και οι σταυροί των παιδιών, οι βαφτιστικοί, και όλα τους τα πράγματα... Αυτή είναι εν

ολίγοις η ζωή μου... Δύσκολη... Και ωστόσο ακόμα με κυνηγάνε πολλοί... (λυγμός) γιατί δεν πρέπει να 'χω παιδιά εγώ. Πρέπει να τα 'χω στο ίδρυμα τα παιδιά μου. Εγώ δεν μπορώ να φανταστώ τη ζωή μου χωρίς τα παιδιά μου... Τι να σου πω...(συν3:293-442)

Οι άλλοι τρεις συμμετέχοντες δεν έχουν ακόμη δημιουργήσει δική τους οικογένεια. Από αυτούς, ο ένας βρίσκεται μπροστά στην απόφαση να δοκιμάσει για δεύτερη φορά τη συγκατοίκηση με την κοπέλα του με στόχο το γάμο, ενώ οι άλλοι δύο ζουν μόνοι τους. Χαρακτηριστικά αναφέρουν:

Τώρα, το μόνο που σκέφτομαι είναι να ξανακάνω άλλη μια προσπάθεια με αυτή την κοπέλα για γάμο... Το θέλουμε. Το θέλουμε γιατί είμαστε σε μια κατάσταση που δεν βοηθάει πολύ τη σχέση. Αυτή είναι στο σπίτι της... Εγώ είμαι στο σπίτι μου και δεν βοηθάει... (Εκείνη μένει) με τη μητέρα της... Εγώ με τη μητέρα μου... Να δούμε πως θα πάει η σχέση. Αμα δεν βγει, δε βγήκε. Εντάξει, δεν μπορώ να κάνω κάτι άλλο. Δεν ξέρω πως θα είναι... (συν7:457-469)

Ε, που... Δεν παίζουν σήμερα οι σχέσεις. Οι γυναίκες τώρα θέλουνε να 'χεις χρήματα, να 'χεις το 'να, να 'χεις τ' άλλο, να 'χεις αυτοκίνητα... Άσε. Εγώ είμαι μηχανόβιος και ποδηλατάς. Δε... Καμία σχέση. Δε κολλάω (συν1:208-211). Είχα μια σχέση πιο σοβαρή. Τέσσερα χρόνια κοντά ήμασταν... Αλλά δεν... Και αυτή μου έλεγε κάτι μαλακίες «Θέλω αμάξια... θέλω χρήμα... δε μπορώ... μιζέρια... φτώχεια...». «Καλά» της λέω εντάξει. Χωρίσαμε. Τώρα μόνος πάλι... Alone again. Εντάξει... τί να κάνεις; (συν1:216-222).

Τα τελευταία (χρόνια) ζω μόνη μου... Από τα είκοσι μέχρι τα είκοσι οχτώ συζούσα με ένα παλληκάρι. Από όταν χωρίσαμε μένω μόνη μου. Δεν ξαναγύρισα στο σπίτι της μητέρας μου... Και στην Αθήνα μόνη μου έμενα... (συν6:432-436).

Η *σχέση με τη γονεϊκή οικογένεια* αναφέρεται πάντα στις συνεντεύξεις. Παρά το γεγονός ότι τις περισσότερες φορές η σχέση αυτή είναι *δύσκολη*, αν στο πέρασμα των χρόνων με κάποιο τρόπο μπορέσει και αποκατασταθεί επηρεάζει θετικά την εξέλιξη των υποκειμένων, καθώς αποτελεί ένα *πλαίσιο* μέσα στο οποίο εκείνα μπορούν να *μοιραστούν* έξοδα, υποχρεώσεις και δυσκολίες. Χαρακτηριστικά αποσπάσματα είναι τα ακόλουθα:

Με την αδερφή μου μένω, στο πατρικό μου. Εντάξει... Το σπίτι ήταν δικό μας, των γονιών μας... Οι γονείς φύγανε... πήγαν ταξίδι. Και έχουμε μείνει εγώ και η αδερφή μου και το παλεύουμε. Άνεργη είναι και αυτή τώρα. Ήτανε σε κάτι θέσεις εργασίας με εξαμήνη πρόσληψη... Εντάξει... Εγώ φροντίζω την αδερφή μου, η αδερφή μου φροντίζει εμένα... Δηλαδή είναι κάπως έτσι... μια αλληλεγγύη. Δεν γίνεται... (συν1:196-207)

(*Τα έβγαλα πέρα*) με τη βοήθεια της μαμάς μου... Δυστυχώς-ευτυχώς, χρειάστηκε κάποιο άτομο να με βοηθάει. Να κρατάει τη μικρή, να... Πως το λένε, να δουλέψω. Και η καλύτερη λύση για μένα ήταν μόνο η μαμά μου, κανένας άλλος... Όσο και να υπήρχε αυτό το χάσμα ας πούμε που υπήρχε μεταξύ μας, που υπάρχει ακόμα, δεν θα μπορούσα να εμπιστευθώ πουθενά αλλού την μικρή... Σαν υγεία, πρόσεξε, όχι σαν άνθρωπος που είναι. Πως να το πω τώρα... Κάποιος που να έχει τα μάτια του στη μικρή μου (συν2:307-342). Μένω με ενοίκιο. Πληρώνω γύρω στα 160 ευρώ. Ήταν 280 και μου το κατέβασε, ο άνθρωπος. Μπράβο του. Είμαι αρκετά χρόνια εκεί. Είμαι 6-7 χρόνια. Με βοηθάει και η μητέρα μου με τη σύνταξή της, αλλιώς δεν θα γινότανε. Όσο μπορώ (*καλύπτω τα έξοδα*). Δεν είναι εύκολο. Αλλά... Αυτό έχουμε, αυτό θα... Δε μπορώ να κάνω κάτι βασικά. Και μάλιστα είναι μια εποχή που... Αυτοί οι μήνες, δυο-τρεις μήνες τώρα, που είναι πάρα πολύ χάλια οικονομικά... (συν2:362-382)

Κοίταξε... Ντρέπομαι λίγο γι αυτό που θα πω αλλά είναι η αλήθεια. Στη ζωή μου δεν έχω οικονομικά... να υποφέρω, να είμαι τελείως μείον. Έχω έρθει λόγω τράπεζας ή κάτι τέτοιο... αλλά να είμαι τελείως, να μην έχω στον ήλιο μοίρα ή κάτι τέτοιο δεν έχω βρεθεί ποτέ. Ντρέπομαι γι αυτό επειδή για να μην βρεθώ ποτέ (*να μην έχω*) στον ήλιο μοίρα, έχω κάποιους γονείς, κάποια αδέρφια, κάποιους φίλους, τώρα την κοπέλα μου, δηλαδή όλοι με έχουν βοηθήσει να στέκομαι στα πόδια μου. Όπως σου είπα, πάντα εγώ δουλεύω, πάντα κάνω κάτι... Όχι πάντα. Σχεδόν πάντα ή προσπαθώ. Αλλά μέχρι να βρω μια δουλειά, να πάω από τη μια δουλειά στην άλλη ή οτιδήποτε, σε κάποια διαστήματα που μεσολαβούνε, βοηθάνε... Ναι βοηθάνε πάρα πολύ... Τώρα οι γονείς μου για παράδειγμα θα μου δανείσουν λεφτά. Ή μου 'χαν δανείσει, φαντάσου πριν μάθουμε για τη μικρή. Όταν μετά..., γιατί προσπαθώ να δίνω τα λεφτά πίσω αλλά δεν τα δέχονται πάντα, εγώ κάνω την κίνηση να τα δώσω, άμα μου πουν "Α, όχι κράτα"... Τα κρατώ. Τώρα με τη μικρή μόλις πήγα να δώσω τα λεφτά πίσω, όχι μονάχα δεν τα δέχτηκαν, μου έδωσαν και άλλα... Ποτέ κατά κάποιον τρόπο δεν έχω δώσει εγώ και να μην το πάρω... Όχι ποτέ. Είναι πολύ λίγες οι φορές που το 'χω κάνει εγώ ανάποδα, να τους βοηθήσω οικονομικά και να μην τα πάρω πίσω ή κάτι τέτοιο. Και είναι πάρα μα πάρα πολλές οι φορές που το 'χουν κάνει αυτοί για μένα. Γι' αυτό λέω ντρέπομαι που ισχύει αυτό... αλλά ναι, τι να κάνουμε (συν5:1045-1089).

Στα δεκάξι είχε αναζητηθεί (*η μητέρα μου*) και είχε βρεθεί. Είχαμε μια επικοινωνία. Μετά τσακώθηκα με τη μάνα μου σε εισαγωγικά γιατί δεν μπορούσε να μας κρατήσει. Λέω έτσι είσαι και δεν έδωσα σημασία. Έμεινα στο ίδρυμα ως τα δεκαοχτώ. Κατευθείαν στρατό... Μετά στη μάνα μου. Νοίκιαζε τότε... Ήτανε μόνη της και ήθελε τα παιδιά της. Ήθελε. Δεν ήτανε τόσο εύκολο να βρεθείς... Και ακόμη είναι κάποιες δυσκολίες αλλά εντάξει... Τις έχουμε ξεπεράσει τις περισσότερες. Υπήρχε μια... Από εμένα υπήρχε μια εχθρική κατάσταση με όλα αυτά που είχαν συμβεί... από το παρελθόν. Εχθρική... Ένα παράπονο, να το πω και έτσι. Γιατί όλα αυτά; Γιατί να γίνουν όλα αυτά...; Γιατί να γίνει όλη αυτή η κατάσταση και να τραβήξουμε όλο αυτό το Γολγοθά εμείς από μικρά...; Ήτανε μια κατάσταση πολύ δύσκολη για κάθε παιδί. Για να

επιβιώσω εκεί μέσα... Γιατί δεν είναι εύκολο. Και μιλάμε για εποχές τώρα... 1986 μέχρι να φτάσεις στο 1996. Και μετά να πας στο άλλο, που ήταν χειρότερη κατάσταση... Να πας μετά και στρατό... Πόσο θα αντέξεις; Κάπου... *(κάνει την κίνηση ότι τρελαίνεται)* (συν7:210-253). Με τον πατέρα μου δεν έχω καμία επαφή πλέον, έχουμε σταματήσει... Γιατί ο πατέρας μου, μου ζητάγε χρήματα. Η μάνα μου θα μου ζητήσει χρήματα μόνο για το σπίτι... να βοηθήσω το σπίτι. Όχι για την ίδια. Δουλεύει... Δούλευε και τη διώξανε. Είχε φτάσει πολλά χρόνια... Δέκα χρόνια και βάλε. Τη διώξανε γιατί έφτασε σε κάποια ηλικία που δεν τη θέλανε άλλο... Μετά βόηθαγε μαύρα μια γυναίκα η οποία ήτανε σε μεγάλη ηλικία, μια γιαγιά... Τώρα σταμάτησε γιατί η γιαγιά αυτή έφτασε 86 χρονών και εκεί που ήτανε μια χαρά περίπου, έφαγε μια τούμπα και η κόρη της την έστειλε σε γηροκομείο. Ο αδερφός μου δουλεύει στα καράβια. *(Ούτε εκείνος περιμένει από εμένα, ούτε)* και εγώ περιμένω από τον αδερφό μου. Βέβαια ο αδερφός μου με έχει βοηθήσει μερικές φορές και εγώ τον βοηθάω... Βοηθιόμαστε. Δηλαδή, εγώ που καθόμουν τον ενάμιση χρόνο που δεν είχα δουλειά, με βόηθαγε ο αδερφός μου. Άμα του τύχει κάτι τον βοηθάω εγώ... (συν7:470-502).

Στη περίπτωση που η οικογένεια λειτουργεί *διαλυτικά* η εξέλιξη της ζωής των υποκειμένων συναντά εξαιρετικά μεγάλες δυσκολίες. Για μία από τις συμμετέχουσες η επαφή με τη γονεϊκή οικογένεια κάθε φορά ήταν ιδιαίτερα *πονετική* την ίδια στιγμή που δεν μπόρεσε να υπάρξει κάποιο άλλο πλαίσιο *(φορέας/υπηρεσία ή/και φιλικό περιβάλλον)* που θα μπορούσε να υποκαταστήσει μερικώς κάποιες λειτουργίες και να τη πλαισιώσει με ασφάλεια.

Οικογένεια; Πέρυσι πέθανε ο πατέρας μου. Ο πολυαγαπημένος μου πατέρας... *(Είχα να τον δω)* από τα δεκαεφτά μου, που έγινε το δικαστήριο... Τον είχα σιχαθεί. Είχα να τον δω από τότε... Κόψανε οι δρόμοι μας. Δεν μ' ένοιαζε. Λέω εντάξει... βγάλτε τον έξω να πάει στα παιδιά του... Δεν μου καίγεται καρφί. Με ειδοποίησαν πέρυσι ότι πέθανε. Λέω Ο.Κ. Μου λένε θα 'ρθεις στην κηδεία αλλά θα κάθεται πίσω, μην μας ενοχλήσεις. Τέλος πάντων. Μου είπαν τα κανονικά μου αδέρφια να μην τους ενοχλήσω στην κηδεία... Να πάω πίσω-πίσω να κρυφτώ... Ούτε που πάτησα... (συν3:703-753) *(Τα αδέρφια σου μεταξύ τους έχουν καλές σχέσεις;)* Μια χαρά... Πλέον είναι όλοι μια χαρά. Είμαι εκτός και ο λόγος ήτανε γιατί δεν πήγα να κάνω αποποίηση κληρονομιάς. Μου είπαν ότι είχε χρέη και ότι θα με πάνε στην εφορία... Εγώ έβαλα και τη λογίστριά μου και το δικηγόρο μου να τα ψάξει. Δεν έχει χρέη, οπότε δεν πήγα να υπογράψω αποποίηση κληρονομιάς.... Δεν τους υπέγραψα, και αφού δεν τους υπέγραψα σταματήσανε να μου μιλάνε. Να σκεφτείς η μάνα μου παντρεύτηκε και εγώ το 'μαθα από φίλο μου στο facebook, ότι παντρεύτηκε η μάνα μου. Λέω εντάξει, αφού χήρεψε, τόσα χρόνια δεν είχε πάρει διαζύγιο... Τώρα που χήρεψε, ας παντρευτεί η κακομοίρα. Τί να κάνουμε... *(Έχεις τη δυνατότητα να τους ζητήσεις βοήθεια;)* Όχι. Εδώ η αδερφή μου, της είχα δανείσει πρόπερσι ένα εικοσάρικο και ακόμη το παίρνω... Εκείνοι, μια χαρά ζούνε. Τουλάχιστον μέχρι τότε που

μίλαγα. Και δουλεύανε, και το σπίτι τους το είχανε, και δεν είχανε πρόβλημα κανένα. Και τους γκόμενους όπως βλέπω τους έχουνε μέσα στο facebook, τι κάνουν δε ξέρω... (συν3:754-779)

Τόσο οι *προσωπικές*, όσο και οι *ευρύτερα κοινωνικές σχέσεις*, φαίνεται να χαρακτηρίζονται από *απογοήτευση*, *έλλειψη εμπιστοσύνης*, και συχνά *ανάγκη απομόνωσης*. Χαρακτηριστικά αποσπάσματα είναι.

Τίποτα. Μόνος. Με κανέναν. Δεν εμπιστεύομαι κανέναν. Έχουνε γίνει διάφορα σκηνικά οπότε, λέω έτσι είστε; Alone, πως το λένε... (συν1:371-375). Κοιτάω τον εαυτό μου και να μπω στο σωστό (*δρόμο*). Γιατί τώρα άμα κάθεσαι να ακούς τον έναν, κάθεσαι ακούς τον άλλον, διάφορα γενικά... Επηρεάζεσαι. Και χωρίς να το θέλεις αυτά μπαίνουν στο υποσυνείδητο... Κάποια στιγμή μπορεί να σου βγει χωρίς να θέλεις να το κάνεις... Δηλαδή είναι η μίμηση, πως το λένε, η επίρεια αυτού του πράγματος. Ή θα κοιτάξεις το δικό σου... ή θα σε επηρεάσουν τα λόγια άλλων και ο καθένας το τι κάνει. Και θα σε βάλει στο δικό του... Για προσωπικό του συμφέρον δηλαδή... Για να σε εκμεταλλευτεί. Για διάφορους λόγους. Θα 'ρθει ο άλλος, θα στο παίζει φίλος, ενδιαφέρον, αλλά από πίσω στο μυαλό του θα 'χει άλλα σχέδια... για το κάθε άνθρωπο. Εγώ έτσι το 'χω ψυχολογήσει. Τώρα, δεν ξέρω αν είμαι σωστός, μπορεί να 'μαι και λάθος (συν1:381-393). Άμα δεν απαιτήσεις. Άμα δεν φύγεις... δεν κοιτάξεις δηλαδή τη φάση σου... Σου λέω, θα σε πιάσει ο ένας, θα σε πιάσει ο άλλος. Θα σου πει ο ένας έτσι, ο άλλος έτσι... Θα είσαι και επιρρεπής κάποια στιγμή... θα είσαι και λίγο down. Θα ακολουθήσεις αυτόν. Άμα είναι και λίγο μεγαλύτερος, άμα είναι και λίγο πιο τσαχπίνης, πιο πονηρός. Συνήθως οι πονηροί δουλεύουν τους χαζούς. Τους βάζουν δηλαδή να κάνουν τα θύματα, τα πρόβατα, πως το λένε... (συν1:397-403). Τώρα τελευταία δεν μιλάω με κόσμο... Πάω κάθομαι κάπου. Άμα βλέπω παρέες, φαφλατάδες και μα... μου... τσιγάρα, καπνίσματα και διάφορα... φεύγω. Πάω κάθομαι μόνος μου, διαβάζω. Διαβάζω βιβλίο να μην κολλάει η σκέψη, να μην κολλάει ο νους... Λίγο γνώση. Έχω φίλους... Εντάξει, η εμπιστοσύνη είναι λίγο δύσκολη σήμερα γιατί όλοι στο παίζουν κολλητοί... Όλοι μπροστά σου ωραίοι και με το που φύγεις θάψιμο πίσω από την πλάτη. Και επειδή δεν μου αρέσουν αυτά εμένα... Λέω «άσε... ούτε θα σας ξαναδώσω την ομιλία μου, ούτε την σκέψη μου, ούτε τίποτα». Γιατί λες κάτι σε κάποιον και αυτός το παίρνει με το δικό του τρόπο και μετά με το δικό του τρόπο το λέει στους άλλους και αντί να πουν κάτι καλό, θάβουν όλοι. Δηλαδή... αυτό. Έτσι μου 'ρθανε... Κάπως έτσι δηλαδή. Έχω φιλαράκια. Απλά δεν... Δηλαδή είναι μακριά, πρέπει να τραβηχτώ, ο ένας είναι στο χωριό, ο άλλος είναι βόρεια προάστια... Υπάρχουν κάποιοι άνθρωποι που θα ενδιαφερθούν, θα δείξουν ενδιαφέρον... ναι (συν1:436-463).

Αυτή τη στιγμή όχι (*δεν έχω κάποια σχέση*). Έχω καιρό να κάνω. Είχα σταθερή σχέση. Έχω να κάνω σχέση πολλά χρόνια... Αλλά δεν προβληματίζομαι. Εντάξει. Δεν προβληματίζομαι κιόλας. Δεν έχω πέσει στα μαύρα που λέμε. Δυστυχώς είμαι ένας πολύ δύσκολος χαρακτήρας για σχέση. Πολύ δύσκολος. Το αναγνωρίζω. Ξέρω ότι ούτε άσχημη είμαι, ούτε πανέμορφη... Είμαι

μια μέτρια κατάσταση. Και μπορώ να αναπτύξω εύκολα φιλικές σχέσεις, δεν έχω θέμα. Ε, «σχέση»... είμαι λίγο αδιάφορη. Είμαι αδιάφορη... (συν2:742-770)

Όχι. Θέλω να μείνω μέσα. Αυτό που θέλω να κάνω, αυτό τον καιρό δηλαδή, αυτό που μ' αρέσει να κάνω για τον εαυτό μου, μόνη μου, είναι η γυμναστική. Έκανα παλιά πυγμαχία, αυτοάμυνα και τέτοια... Και συνεχίζω τώρα. Σταμάτησα για ένα πρόβλημα υγείας και τώρα κάνω με τον παλιό μου προπονητή μόνο ασκήσεις ενδυνάμωσης... Αυτό μου δίνει χαρά (συν4: 870-878).

Απ' την προσωπική μου ζωή είμαι... Ήμουν πολύ καιρό μόνη μου, πολλά χρόνια. Γιατί γενικά είμαι πολύ απογοητευμένη με τους ανθρώπους... Γιατί δεν υπάρχουνε αρχές και αξίες και... Είναι πολύ χύμα ο κόσμος σήμερα, οπότε προτιμώ να είμαι μόνη μου, να μην προσδοκώ... να μην περιμένω τίποτα... Γιατί πραγματικά είμαι πολύ απογοητευμένη από αυτά που βλέπω... που συναντάω... Ναι. Έχουνε... Νομίζω, οι σχέσεις σήμερα εκτός από ότι δεν είναι πραγματικές, δεν υπάρχει ειλικρίνεια και σεβασμός, έχουνε ισοπεδωθεί πάρα πολύ... Και οι φίλιες, και οι συνεργασίες... και οι προσωπικές σχέσεις... Δεν είναι όπως παλιά... (συν6:519-526)

3^B2β. Εκπαιδευτική Πορεία των Υποκειμένων

Η εκπαιδευτική πορεία των ερευνητικών υποκειμένων χαρακτηρίζεται από *συχνές αποτυχίες, επαναλήψεις τάξεων και κατά περιόδους διακοπή της φοίτησης*. Στην έναρξη της παρέμβασης τέσσερις από τους συμμετέχοντες είχαν εγκαταλείψει το σχολείο (*οι δύο χωρίς να έχουν ολοκληρώσει την υποχρεωτική εκπαίδευση*), δύο συνέχιζαν το σχολείο και ένας είχε ολοκληρώσει το Γενικό Λύκειο. Σήμερα, πέντε από τους συμμετέχοντες είναι απόφοιτοι Γυμνασίου και δύο απόφοιτοι Λυκείου. Στο διάστημα δηλαδή που μεσολάβησε, δύο από τα υποκείμενα επανεντάχθηκαν στην εκπαιδευτική διαδικασία και ολοκλήρωσαν την υποχρεωτική εκπαίδευση, ενώ δύο ακόμη συνέχισαν ολοκληρώνοντας, ο πρώτος το Γυμνάσιο και η δεύτερη το Λύκειο. Τα περισσότερα υποκείμενα ολοκλήρωσαν την εκπαίδευσή τους σε *νυχτερινές σχολικές μονάδες (2 σε γυμνάσιο και 2 σε ΓΕΛ)*, ενώ ένας συμμετέχοντας είναι απόφοιτος ΣΔΕ. Δύο συμμετέχουσες προσπάθησαν να επιστρέψουν στην εκπαίδευση αλλά λόγω υποχρεώσεων εγκατέλειψαν. Οι περισσότεροι συμμετέχοντες έχουν παρακολουθήσει και *προγράμματα επαγγελματικής κατάρτισης*, τη σύνδεση των οποίων με την εργασιακή πορεία των υποκειμένων θα δούμε αναλυτικότερα στην επόμενη ενότητα. Στο παράρτημα παρατίθεται συγκριτικός πίνακας της εκπαιδευτικής πορείας των υποκειμένων από την έναρξη της παρέμβασης μέχρι και σήμερα (*πίνακας 5β*). Από τις συνεντεύξεις χαρακτηριστικά είναι τα ακόλουθα αποσπάσματα.

Πήγα στο σχολείο Δεύτερης Ευκαιρίας... Έβγαλα το Γυμνάσιο. Έχω χαρτί γυμνασίου. Όταν δούλευα στις κεραίες... Με είχε στείλει το αφεντικό... Με έβαλε στο Σχολείο Δεύτερης Ευκαιρίας να το τελειώσω... ξέρεις, για να προχωρήσω. *(Έχω απολυτήριο)* γυμνασίου. Του Λυκείου τώρα... Σκέφτομαι αλλά τώρα... που να... (συν1:223-235).

Είχα τελειώσει το γυμνάσιο. Είχα πάει Α' Λυκείου και ήταν να ξαναπάω πάλι, δεύτερη χρονιά γιατί έμεινα... Δεν θυμάμαι. Πάντως το είχα σταματήσει για ένα χρόνο το Λύκειο... *(Έφυγα και)* ξαναγύρισα πίσω μέσω εισαγγελίας. Εκεί στο ξενώνα, στο πρώτο ξενώνα, πήγα να αρχίσω ξανά Λύκειο, γιατί πήγα από Σεπτέμβριο... Έχασα κάποιο εικοσαήμερο θυμάμαι, μετά ξεκίνησα... Αλλά αφού έφυγα και τα λοιπά... σταμάτησα και το Λύκειο. Άρα μέχρι εκεί ήτανε... Τέλος. Πήγα να το συνεχίσω. Το 2005, βραδινό. Είχα πάρα πολύ καλούς βαθμούς *(γέλιο)*. Πήγα βοηθός φυσικοθεραπείας, γιατί μ' αρέσει... Αλλά στο τελείωμα του χρόνου δεν μπορούσα να συνεχίσω... Έπρεπε να αλλάξω περιοχή που μένω... Είχα και τη μικρή μου... Δεν προλάβαινα καν να τη δω... Έπρεπε να αλλάξω περιοχή και έπρεπε να αλλάξω και ώρες δουλειάς... Ήταν στο τελείωμα της χρονιάς. Και μου έλεγαν «Δίνε το παρόν και φύγε... Δίνε το παρόν και φύγε...» Αλλά δεν μπορούσα... (συν2:226-273)

Τελείωσα και την Α' Λυκείου. Σε νυχτερινό. Στην Άρσις τελείωσα τη Γ' γυμνασίου. Όταν βγήκα *(από το ΙΑΘΠ)*, το Σεπτέμβρη γράφτηκα, που κάναμε τα αρχαία. Αυτά τα αρχαία... *(Αργότερα γράφτηκα)* στο νυχτερινό... *(Δεν το συνέχισα)* έμεινα έγκυος... Θα 'θελα να το τελειώσω, είναι η αλήθεια... Μ' αρέσουν πάρα πολύ οι υπολογιστές. Όταν ήμουν στην Α' Λυκείου, στο νυχτερινό, στήσαμε με τον καθηγητή μου ένα κομπιούτερ... Μου άρεσε. Είχα 19. Θα 'θελα να το συνεχίσω και να βγάλω κομπιούτερ. Αλλά με τα παιδιά είναι λίγο δύσκολο. Γιατί είναι μικρά ακόμα. Δεν μπορώ να τα αφήσω βράδυ (συν3:536-550).

Είχα πάει μέχρι Β' Λυκείου, στην οποία κόπηκα και μετά τα παράτησα... Είχα ξεκινήσει γενικό Α' Λυκείου, αλλά εμένα μου άρεσε πάντα το σχέδιο, η ζωγραφική. Ήθελα να κάνω κάτι που να έχει σχέση με αυτό. Ήθελα να κάνω σχέδιο... Αλλά ήθελα να κάνω ελεύθερο σχέδιο. Είχαμε μια καθηγήτρια στη γειτονιά, φίλη των γονιών μου, η οποία είχε την ιδέα να... Τότε είχε γραφιστική στους Αμπελόκηπους, σε ένα σχολείο επαγγελματικό. Ήθελα να πάω εκεί. Η μητέρα μου θεωρούσε ότι ήταν πολύ μακριά... Δεν συμφώνησε. Οπότε, είπαμε στην καθηγήτρια εκείνη ότι θέλω να κάνω κάτι που να έχει σχέση με σχέδιο και μου λέει να κάνεις αρχιτεκτονικό σχέδιο και τέτοια... παρόλο που δεν με ενδιέφερε. Μου λέει θα πας Δομικών Υλικών... Τέλος πάντων. Έπεισε και τους δικούς μου... Λέμε, άντε, ας πάω Δομικών Υλικών. Πήγα. Στο σχολείο, κάναμε ελεύθερο σχέδιο που με ενδιέφερε εμένα, μία ώρα την εβδομάδα. Το βαρέθηκα... Δεν μου άρεσε καθόλου σαν ειδικότητα... Έκανα ξανά την Α' Λυκείου... Είχα τελειώσει Α' Λυκείου Γενικό, οπότε έπρεπε να τη ξανακάνω από την αρχή στο Τεχνικό. Την έκανα... Μετά, στη Β' Λυκείου και λόγω ότι βαριόμουν, δεν με πολυενδιέφερε, κόπηκα. Δεν ήθελα να συνεχίσω, τα παράτησα... (συν4:47-75) *(Σκέφτηκες κάποια στιγμή να συνεχίσεις;)* Όχι. Και ούτε πρόκειται. Με τίποτα... (συν4:879-882)

Πήγα νυχτερινό Λύκειο. Μετά πήγα στρατό και συνέχισα το στρατό με το νυχτερινό μαζί... Όσο ήμουν φαντάρος πήγαινα σχολείο... Γίνεται. Και το έκανα. Επειδή ήμουν ήδη σε νυχτερινό σχολείο... Είχα βγάλει τη Β' Λυκείου και μετά, τη τρίτη χρονιά την έκανα εκεί. Και μετά υπήρχε και η τέταρτη χρονιά που την τέλειωσα εδώ, στο Γενικό (συν5:101-122). *(Όταν ήμουν στο πρόγραμμα ανταλλαγής)*, στο τρίμηνο επάνω, τρώω μια φλασιά και σκέφτομαι τη Καλών Τεχνών... Και είμαι σε φάση «Σεπτέμβριο είναι οι εξετάσεις, Σεπτέμβριο να φύγω, να έρθω στην Ελλάδα για να δώσω Καλών Τεχνών». Και να 'χω φάει αυτό το σκάλωμα, έτσι χωρίς λόγο. Δεν υπήρχε λόγος. Ή δεν ξέρω, ήτανε και η εφηβεία με είχε πιάσει λίγο αργότερα γιατί ήμουν παραπάνω από έφηβος κατά κάποιο τρόπο; Τι να πω, δε ξέρω. Φεύγω τελικά, όλα εντάξει, το δέχτηκαν. Έρχομαι στην Ελλάδα για τη Καλών Τεχνών. Ποια Καλών Τεχνών; Έπρεπε να 'χεις κάνει τα χαρτιά σου από τον Αύγουστο. Και έφυγα κατά κάποιο τρόπο άδικα. Στεναχωρήθηκα πάρα πολύ (συν5:275-337). Έδωσα την επόμενη χρονιά, χωρίς προετοιμασία τον υπόλοιπο χρόνο, χωρίς τίποτα... Ποτέ δεν έμαθα αν πέρασα ή όχι, ποτέ δεν πήγα να δω τα αποτελέσματα. Είχα πάει τόσες φορές για να δώσω και ποτέ δεν πήγα για να δω αν πέρασα ή όχι... Πίστευα ότι άμα πέρναγα κάποιος θα μου το 'λεγε, κάπως θα το μάθαινα, κάτι θα γινότανε... Μυαλό λέει του σήμερα να σ' είχα τότε... (συν5:338-349)

Τελείωσα το Λύκειο. Ενιαίο Λύκειο. Νυχτερινό... Ναι *(με αναστεναγμό)*. Ναι, το κατάφερα! *(Μετά)* δεν έκανα κάτι γιατί δούλευα μόνιμα και επειδή το 'βγαλα νυχτερινό με είχε κουράσει πολύ το θρανίο, δεν μπορούσα να κάτσω ξανά για κανένα λόγο... (συν6:399-427).

Είχα πάει Δημοτικό... Είχα κάνει μια πρακτική, βοηθός μαγείρου. Πήγα Γυμνάσιο *(όσο ήμουν)* στο ίδρυμα. *(Όταν είχα έρθει στην Άρσις)* πήγαινα γυμνάσιο *(νυχτερινό)*. Το τέλειωσα μετά το στρατό. Έδωσα τις τελικές εξετάσεις, γιατί δεν μπορούσα... Τρίτη γυμνασίου που έδωσα τις εξετάσεις, για το απολυτήριο, εντάξει *(γέλιο)*. Εντάξει. Το πήραμε... Μ' ένα εννιά, δέκα το έβγαλα... κάτι τέτοιο. Δεν... Ίσα – ίσα που το πήρα... (συν7:261-288).

3^B2γ. Επαγγελματική και Οικονομική Εξέλιξη των Υποκειμένων

Η επαγγελματική και οικονομική εξέλιξη των ερευνητικών υποκειμένων αναφέρεται στην κατάρτιση, στην εργασιακή τους εμπειρία, στη σημερινή τους επαγγελματική κατάσταση καθώς και στη δυνατότητα να ανταπεξέρχονται οικονομικά στις ανάγκες και τις υποχρεώσεις τους. Στο παράρτημα παρατίθεται πίνακας στον οποίο καταγράφεται η επαγγελματική κατάσταση των υποκειμένων την εποχή της παρέμβασης και σήμερα *(πίνακας 5γ)*.

Όπως ήδη έχει αναφερθεί, έξι από τους συμμετέχοντες πήραν μέρος σε επιδοτούμενη επαγγελματική κατάρτιση ενώ πέντε από αυτούς τοποθετήθηκαν σε θέσεις εργασίας τις οποίες φαίνεται ότι διατήρησαν για αρκετό καιρό μετά. Σήμερα, μία συμμετέχουσα εργάζεται σε αντικείμενο σχετικό με το αντικείμενο της κατάρτισης, ενώ

πέντε ακόμη υποκείμενα έχουν εργαστεί στο παρελθόν και για μεγάλο χρονικό διάστημα σε σχετικές με το αντικείμενο της κατάρτισης εργασίες. Σχετικά είναι τα ακόλουθα αποσπάσματα.

Μετά (την κατάρτιση) μας είχανε φωνάξει για να κάνουμε κάποια μετακόμιση, κάτι γραφεία πάνω-κάτω... Και η κα «Π» διάλεξε εμένα. Ήτανε να πάω φαντάρος τότε... Και μου λέει μόλις τελειώσει αυτός ο κύκλος, έχω δουλειά να σε βάλω, κατσαβίδια, βιδώματα... Ξέρεις από αυτά; Πως δεν ξέρω της λέω, ασχολούμαι. Το 2000 τελείωσα από φαντάρος. Φλεβάρη... Θυμάμαι 15 Φλεβάρη πήγα στη δουλειά και ξεκίνησα. Έμεινα μέχρι το 2007. Εφτά χρόνια. Αλλά είχε χημικά, είχε κόλες και τέτοια και δεν άντεξα άλλο. Έγινε μια απόλυση... έφυγα. (Ήτανε απόλυση ή ήθελες να φύγεις;) Ντεμί. Ήτανε και δεν ήτανε... Απλά εκεί με τα χημικά, κόλλες όλα αυτά μου δημιούργησε ένα τέτοιο και λέω άμα μείνω και άλλο εδώ θα δηλητηριαστώ, θα πάθω... Εντάξει τώρα... Δεν θέλω να αναφέρω προσωπικά τι ακριβώς έγινε. Αν θέλετε οι δουλειές τα έχουν όλα... Μετά από εκεί πήρα μια πορεία μπαλάκι... (συν1:95-177)

(Βρήκα δουλειά) μέσα από το γραφείο εργασίας και μάλιστα μέσα από πρόγραμμα του ΟΑΕΔ. Σε επιδοτούμενη θέση. Έμεινα 2 χρόνια, δυόμιση; Κάπου εκεί. Μετά εξελιχθήκαμε... Δηλαδή... εντάξει. Μάζεψα λεφτά στο ξενώνα... Μπόρεσα έφυγα... Νοίκιασα σπίτι. Έμεινα και μαζί με μια φίλη μου κάποια στιγμή. Μετά ήρθε και η κόρη μου... (συν2:177-184).

Έκανα το πρόγραμμα κατάρτισης που ήτανε μέσω της Άρσις... Θυμάμαι με το που τελείωσα και κάναμε την προβολή ποιοι ήμασταν και τι κάναμε να πούμε στον κόσμο, έπιασα κατευθείαν δουλειά... (συν5:254-266). Η δουλειά τώρα εκεί μου άρεσε πάρα-πάρα πολύ. Όλοι που δουλεύανε στον τομέα μου κοντά, ήτανε πιτσιρικάδες κατά κάποιο τρόπο. Πιτσιρικάδες... τριάντα, μάζιμουμ σαράντα χρονών. Δεν τους λες γέρους. Επικοινωνούσαμε μια χαρά μεταξύ μας. Είχε δύο αρνητικά μόνο... Ένα είναι ότι ήτανε μακριά... Αν είχα αμάξι ήτανε μια χαρά ή μηχανάκι, αλλά ήμουν με τη συγκοινωνία και δεν βόλευε. Μου 'παιρνε πολλές ώρες για να πάω γιατί έπρεπε να αλλάξω δύο λεωφορεία, το ένα ήτανε φάντασμα, όποτε ήθελε πέρναγε... Το άλλο είναι ότι δεν δούλευα οχτάωρο, δούλευα πάντα εννιάωρο. Που δεν ήταν κακό αυτό, αλλά μου 'τρωγε όλη τη μέρα... Δηλαδή για να δουλέψω το εννιάωρο όπως βόλευε για τη τηλεόραση, γιατί τα πρωινά ήτανε κάπως νεκρά, από το μεσημέρι και μετά έπιανε η τηλεθέαση, έπρεπε να πιάσω δουλειά στις 1:00μμ. Για να πάω 1:00μμ η ώρα εκεί έπρεπε να φύγω από το σπίτι μου 11:00. Οπότε δεν είχα πρωί. Και μετά 10:00μμ σχόλαγα οπότε έφτανα σπίτι μου 11:00-11:30μμ. Δηλαδή ήτανε ένας κύκλος τέτοιος. Και επειδή δούλευα εννιάωρο πάντα είχα πρόβλημα με το λογιστήριο γιατί μου 'βαζαν κατά κάποιο τρόπο λεφτά για το οχτάωρο, δεν μου έβαζαν την υπερωρία μου που δούλευα κάθε-κάθε μέρα. Και έπρεπε κάθε μήνα να πηγαίνω στο λογιστήριο να τσακώνομαι για να πάρω τα λεφτά μου. Κοντά τέσσερα χρόνια... Παραιτήθηκα τρεις φορές... Με ξαναζήτησαν και ξαναπήγαινα γιατί μου λέγανε ότι «έλα, θα φτιάξουμε και τα λεφτά και δεν θα 'χεις πρόβλημα» και πάλι τα ίδια προβλήματα είχα. Μετά... Δε θυμάμαι.

Βρήκα, αλλά όχι σταθερή... Ήτανε λίγο από εδώ λίγο από εκεί... Η πιο σταθερή δουλειά που έχω κάνει ήτανε στο κανάλι (συν5:620-651)

Δύο από τους συμμετέχοντες, εξελίχθηκαν σταδιακά σε πρόσωπα ευθύνης στην οργάνωση, αρχικά ως εθελοντές και στη συνέχεια ως εξωτερικοί συνεργάτες.

Μετά την πρώτη εθελοντική εργασία, υπήρχε ένα πρόγραμμα της Ευρωπαϊκής Ένωσης το οποίο μας έδινε ενάμιση εκατομμύριο κατά άτομο για να κάνουμε κάποιο πρότζεκτ. Με αυτά τα λεφτά είχε γίνει ο *Ξιφίας*. Εμείς θέλαμε να κάνουμε και οι δύο κάτι... Απλά θέλαμε να αξιοποιήσουμε αυτή την ευκαιρία από την Ευρωπαϊκή Ένωση και να κάνουμε δυο προγράμματα στην Άρσις. Η πρώτη (*αίτηση*) ήτανε για τον Ξιφία... Την είχα κάνει εγώ. Είχε αλλάξει ένα-δυο πράγματα ο «Α». Φτάνοντας στη δεύτερη, είχα κουραστεί... Με είχανε αποθαρρύνει και από εκεί που θα το πηγαίναμε για να το εγκρίνουν... Τέλος πάντων, μείναμε μόνο στο πρώτο. Το κάναμε μαζί (συν4:782-846). Μετά πάλι είχα ξεκινήσει μια επαφή με την Άρσις... Για λίγους μήνες πήγαίνα στα γραφεία της για να βοηθάω, στην ουσία να βγάζω φαξ, φωτοτυπίες, να στέλνω και τέτοια... Αλλά έπρεπε να αλλάζω δύο ή τρία λεωφορεία και δεν μπόρεσα για πολύ... Το αφήσαμε. (*Η συνεργασία με την Άρσις*) ολοκληρώθηκε όταν κάποια στιγμή σταματήσαμε να δουλεύουμε στην Πλώρη³. Γιατί είχαμε ξεκινήσει στην Πλώρη αλλά... η Πλώρη δεν μπόρεσε να γίνει τελικά αυτό που θέλαμε να γίνει. Ο στόχος δηλαδή να γίνει αυτοσυντηρούμενη. Εξακολουθούσε να είναι εξαρτημένη από την Άρσις για το ενοίκιο και όλα αυτά. Οπότε, αναγκαστικά έπρεπε να τη κλείσουμε κάποια στιγμή. Και εκεί χαθήκαμε... (συν4:484-494).

Έκανα μαθήματα γκράφιτι, σαν εκπαιδευόμενος αλλά και σαν βοηθός... Ήτανε μια μικρή ομάδα εκεί... Ο *δάσκαλος* δεν είχε κάνει γκράφιτι... Έκανε αερογραφίες... διάφορα πράγματα... Μπορούσε να κάνει με σπρέν στον τοίχο κανονικά, αλλά δεν είχε τεχνικές. Εμένα μου είχε πάρει τρία χρόνια, οπότε είχα αναπτύξει κάποιες τεχνικές... Στο να κάνω τη γραμμή όπως τη θέλω, να τη κάνω πιο λεπτή, με τις σκιές, με το ένα, με το άλλο... να γίνει πιο καθαρό το κομμάτι. Οπότε εγώ ήμουν λίγο για την τεχνική... (συν5:56-83) Μετά ερχόμουνα εθελοντικά

³ Η *Πλώρη* ήταν εκπαιδευτικό και παραγωγικό εργαστήριο χειροτεχνίας, με βασικά υλικά το ύφασμα, το ξύλο και το χαρτί. Ήταν από τις πρώτες δομές που στήθηκαν αμέσως μετά την ίδρυση της οργάνωσης το 1992. Λειτουργήσε για πάνω από 10 χρόνια δίνοντας την ευκαιρία σε νέους και νέες να εκπαιδευθούν και παράλληλα να γνωρίσουν από κοντά ένα περιβάλλον εργασίας. Ορισμένοι νέοι συμμετείχαν στην παραγωγή και έτσι εξασφάλιζαν ένα εισόδημα. Αντικείμενα της ΠΛΩΡΗΣ πωλούνταν κατόπιν παραγγελίας ή σε εκθέσεις και εκδηλώσεις. Δεν κατάφερε να σταθεί ως αυτόνομο παραγωγικό εργαστήριο και διέκοψε τη λειτουργία της. Ο *Ξιφίας* λειτουργήσε στο χώρο της Πλώρης ως απογευματινό εργαστήριο εκπαίδευσης σε χειροτεχνικές κατασκευές (*Οκτώβρης 2001- Ιούλιος 2002*).

για να βοηθήσω... να κάνω support στα άλλα. Στο trafficking, έξω στο δρόμο... Είχα φτιάξει τα πανό... Γενικά ότι πανό κατά κάποιο τρόπο χρειαζόταν η Άρσις ή οτιδήποτε... Σαν εσω-εξωτερικός συνεργάτης κατά κάποιο τρόπο... (συν5:195-214). Πηγαίναμε σε διάφορα ορφανοτροφεία και κάναμε προβολές με τη cine-χώρα... Είχαμε πάει και στις φυλακές να κάνουμε προβολή... Όπου μπορούσαμε να πάρουμε άδεια και να συνεργαστούμε με άτομα που κατά εμάς πιστεύαμε ότι θα το χαρούν και θα το δεχτούν ωραία να πάμε να κάνουμε προβολές ταινίας... πηγαίναμε και το κάναμε. Και εκεί ήμουν κάτι παραπάνω από εθελοντής... Εκεί ήμουν και τεχνικός... (συν5:244-250). Αρκετά πιο μετά, μου λέει η «Μ», όχι άλλο εθελοντικό εσύ. Έχεις κάνει άπειρα εθελοντικά. Αν δεν έχουμε λεφτά κάπως η Άρσις να σε πληρώσει... δεν θα κάνεις εθελοντικό. Και μπόρεσε να με καλύψει για ένα χρόνο, στον άλλο χώρο που ήμουν... Και μετά εκεί, επειδή τους άρεσε η φάση με τα παιδιά, γιατί είχαμε μισά παιδιά της Άρσις και μισά παιδιά του άλλου χώρου.... Με κράτησαν σαν δάσκαλο και συνέχισα για λίγο καιρό, μέχρι που έφυγα...(συν5:225-235).

Γενικότερα, η επαγγελματική διαδρομή των υποκειμένων χαρακτηρίζεται από *συχνές αλλαγές εργασιακών πλαισίων, εργασίες χωρίς την απαίτηση εξειδίκευσης, μερική ή περιστασιακή απασχόληση, ανασφάλιστη εργασία ή ασφάλιση η οποία δεν αντιστοιχεί στις πραγματικές ώρες εργασίας*. Χαρακτηριστικά είναι τα αποσπάσματα που ακολουθούν:

Μετά από εκεί πήρα μια πορεία μπαλάκι... Πήγα σε μια γνωστή που έφτιαχνε στρώματα, μαξιλάρια, ραψίματα... τέτοια. Κάθισα λίγο εκεί. Εντάξει, δεν τράβαγε. Τρεις-τέσσερις μήνες. Θυμάμαι είχα πάει χειμώνα. Καλοκαίρι μετά... Βρήκα ένα φίλο... μου λέει «Πόσα παίρνεις;». Του λέω «Λίγα είναι. Δεν βγαίνει». Με το φίλο αυτό ήμασταν μαζί στη προηγούμενη δουλειά. Αυτός έφυγε πριν από εμένα και είχε πιάσει δουλειά σε αποθήκη που είχε υλικά για οδοντοτεχνικά εργαστήρια. Διανομέας πάνω-κάτω. Και μου λέει «Παίζει μια δουλειά. Κάποιοι οδοντοτεχνίτες, τώρα το άνοιξαν το εργαστήριο και θέλουν άτομο για τις διανομές... Το 'χεις;» Λέω «Το έχω... Τι φάση είναι;» Μου λέει «πήγαινε από εκεί, με ξέρουνε τα παιδιά, πήγαινε να συζητήσεις άμα κάτσει καλώς». Πήγα... μίλησα... και επειδή ήμουν πολλά χρόνια στις κόλλες και στα υπόγεια... λέω εντάξει. Δρομολόγια θα κάνω. Θα βλέπω και κόσμο, πάνω κάτω, βόλτες, θα ξελαμπικάρω λίγο... Έφυγα από τα στρώματα και πήγα εκεί στο οδοντοτεχνικό. Έκατσα. Ένα-δυο χρόνια έμεινα εκεί... (Με ασφάλιση), κανονικά και καλή πληρωμή και όλα. Αλλά ήτανε πολλές οι ώρες. Πολύ βάρβαρο ωράριο... Από τις 9:00 το πρωί μέχρι τις 9:00 το βράδυ και ήσουν έξω στο δρόμο όλη μέρα. Είχε κλήσεις, κράνος, έπαθα και δύο ατυχήματα. Και λέω εντάξει. Άμα είναι να ρισκάρω τη ζωή μου, να βγαίνω και στο τέλος θα με χτυπήσει κανείς και δεν θα σηκωθώ καθόλου... Εντάξει, στο πόδι είχα χτυπήσει... Και είχε γίνει και ένα ατύχημα με μια κυρία στη Μεσογείων. Πήγε να περάσει... Μου πετάχτηκε στη μέση ακριβώς, προσπάθησα να αποφύγω, δεν... μπαμ! Είχα και δικαστήρια, με τρέχανε... Ιστορίες τράβηξα και από εκεί. Λέω από εκεί που θα 'μαι τώρα... Φεύγω και από εκεί. Μετά γύρναγα. Έκανα κάτι

σεκιούριτι, κάτι τέτοια... Κάτι συναυλίες που θέλανε σεκιούριτι από ένα φίλο... Είχα κάνει μεροκάματα αρκετά. Μετά έφυγα και από εκεί. Έφυγε το "κονέ" δεν έπαιζε... Βρήκα δουλειά σε ένα ποδηλατάδικο. Ξεκίνησα κανονικά με πρόσληψη. Όλα καλά. Μετά δεν πήγαν καλά τα πράγματα... Δεν τον έπαιρνε και αυτόν. Μας έβαζε μια βδομάδα ο ένας, μια βδομάδα ο άλλος, χωρίς ένσημα. Έφυγα και από εκεί. Βρήκα κάτι σεμινάρια ζαχαροπλαστικής σ' ένα ΚΕΚ. Έκανα τα σεμινάρια. Με βάλανε σε ζαχαροπλαστείο. Έκανα και το ζαχαροπλαστείο. Ήτανε γύπας ο αφεντικός... Γύπας. Κοιτούσε να φάει από όλους, δηλαδή. Μας έβαλε να υπογράψουμε δώρο Χριστουγέννων, δώρο Πάσχα, δεν μας τα έδωσε ποτέ τα λεφτά. Τα έβαλε στην τσέπη του... (Θέση) επιδοτούμενη, ναι. Μέσω του ΕΣΠΑ. Και τελικά πήρε άλλους. Ανανέωσε από άλλα σεμινάρια... Έδιωξε τους παλιούς. Ενώ μου είχανε πει ότι θα σε κρατήσουμε, θα σε κάνουμε... Τέλος πάντων. Έφυγα και από εκεί. Ξαναβρήκα δουλειά σε ένα ποδηλατάδικο. Κάναμε μια πορεία και εκεί... Δεν είχε δουλειά και αυτός και πήγα σε ένα άλλο φίλο που έχει ένα εργαστήριο, που πλέκει ρόδες για ποδήλατα. Πλέξιμο, ακτινολογήσεις... Και είμαι εκεί ακόμα. Είναι τέχνη... Αυτό λέω και εγώ. Γιατί τώρα, δρομολόγια, το ένα, το άλλο, δεν είναι κάτι σοβαρό. Είσαι σαν το σκύλο πέρα δώθε... Και λέω κάποια τέχνη, να 'μαι κάπου μέσα, ώστε να αποφύγω... Άμα κάτσεις και ασχοληθείς, τσούκου-τσούκου, γίνεται... Δεν είναι μηχανικός ας πούμε που θέλει ολόκληρη *επιστήμη*... (συν1:95-177). Εντάξει... Τετράωρο είναι. Τώρα μαύρα όλα... Δεν υπάρχει... Τα ξεχνάς όλα. Επιβιώνω. Τώρα να βγαίνω... Κανείς δεν βγαίνει σήμερα. Απλά αυτός που είμαι εκεί στις ρόδες με έστειλε σε έναν ποδηλατά, που είχε και αυτός κάποια ανάγκη... Δεν είχε άτομο, ξέρω εγώ... (Οπότε τώρα δουλεύεις σε δύο δουλειές, ημι-απασχόληση και οι δύο;) Ναι. Έτσι ίσα-ίσα να βγάλεις το μεροκαματάκι σου. Όχι τίποτε άλλο... (Σε καμία δεν έχεις ασφάλιση; Φαίνεσαι σαν άνεργος δηλαδή;) Ναι. Έχω και κάρτα ανεργίας. Πουθενά, μαύρα όλα. Δεν δίνουν... Όσο και φασαρία να κάνω, ότι και να πεις δεν δίνουν. Και άμα τους πεις και πολλά θα σου πει «Ελα ο επόμενος... έχω και άλλο άτομο. Είναι κι άλλοι και περιμένουνε, δεν είσαι ο μόνος... Παίρνω άλλον». Ξέρω εγώ... Για να σε φοβίσουν, να μη μιλάς να είσαι με το φερμουάρ... (συν1:178-195)

(Σήμερα τα βγάζω πέρα) δουλεύοντας... Δουλεύω σε σαλάτες, καφέ και τέτοια... Σαν φαστφουντάδικο είναι... Είμαι γύρω στα τέσσερα χρόνια εκεί. Μου κολλάει λίγα ένσημα, όχι πολλά... (Σου κολλάει σαν ημι-απασχόληση ενώ δουλεύεις κανονικά;) Ναι... (Τη δουλειά τη βρήκα) μέσα από αγγελία. (Είσαι ικανοποιημένη;) Όχι απόλυτα, γιατί υπάρχουν πολλές φορές που δεν πληρωνόμαστε... Αργεί να μας πληρώσει... Πιο πολύ αυτό είναι το πρόβλημα. Τίποτε άλλο. Και πολλές ώρες εργασίας... Και κάποιες φορές αισθάνομαι αδικία... (συν2:343-361).

(Τώρα κάνω) μεροκάματα... Μεροκάματα. Τα πάντα μπορώ να σου κάνω... Από να σου βάνω ένα σπίτι, να σου περάσω πλακάκια, καθαρίσμα, σκούπισμα... (Δε βρίσκω) εύκολα. Τα κυνηγάω... Αναγκαστικά ίσα που να βγάλω το νοίκι μου. Δηλαδή τώρα... πλήρωνα πριν 250 ευρώ. Τώρα θα πληρώνω 350. Και πρέπει να βγαίνουν. Δυστυχώς. Γι' αυτό και βλέπεις λίγο έτσι έρημο το σπιτάκι... Δεν μένουν να κάνω κάτι... (συν3:500-510)

Είχαμε δουλέψει τον πρώτο καιρό στη μάντρα που την έχει πάρει τώρα ο «Α»... Μαζί δουλεύαμε εκεί με τον πατέρα του. Δουλεύαμε και σε γεωργικές δουλειές, σταφύλια το καλοκαίρι, αμύγδαλα, δε θυμάμαι και εγώ τι άλλο μαζεύαμε. Οτιδήποτε υπάρχει... Ελιές το Χειμώνα... Και κάποια στιγμή, για πολύ λίγο, είχαμε βρεθεί με ένα ζευγάρι από το επιδοτούμενο εργαστήριο της Άρσις, που ο πατέρας του αγοριού έχει ένα εργαστήριο... Αυτός ήτανε γλύπτης, έκανε πολύ ωραία πράγματα από σίδερο... Φοβερά πράγματα. Και έπαιρνε και διάφορες παραγγελίες και έφτιαχνε πραγματάκια από κασσίτερο, διαφημιστικά και τέτοια. Και είχαμε δουλέψει για λίγο εκεί... (συν4:484-494). Σήμερα δεν εργάζομαι. Από τότε που έκανα τον μικρό... Και επειδή ήτανε κάτι που το προσπαθούσαμε πολύ καιρό, ένα παιδάκι... Ήθελα να ασχοληθώ μαζί του. Οπότε πήρε όλο μου το χρόνο (συν4:741-747). *(Αυτή τη στιγμή είσαι ασφαλισμένη στον «Α»;*) Ναι. *(Είχα ένσημα)* Τα 'χω χάσει να σου πω. Είμαι και άχρηστο άτομο... Δεν είμαι και πολύ... Σε σχέση με αυτά ειδικά, είμαι πάντα ανοργάνωτη τελείως. Είχα μόνο από μία πιτσαρία ένα μήνα ένσημα, τα οποία δεν πήγα ποτέ να τα πάρω. Και είχαμε ανοίξει στην Άρσις, τα οποία δεν ξέρω τι τα 'κανα. Κάπου θα τα 'χω, αλλά δεν ξέρω που. Σταμάτησα *(από τη μάντρα)* αλλά όχι μόνο για το παιδί... *(γέλιο)*. Σταμάτησα γιατί ήμουν... Τσακωνόμουν με κάθε πελάτη που ερχόταν. Και μου λέει άμα είναι να μου κλείσεις το μαγαζί, να μου διώξεις όλους τους πελάτες... φύγε. Τι να σε κάνω εδώ (συν4:851-869).

Με δουλειά προσπαθώ να το κρατήσω όσο πιο καλλιτεχνικό... Για ένα διάστημα εκεί δούλευα σε ένα εργοστάσιο κονσέρβας. Δεν ήταν χάλια η δουλειά, αλλά ήταν τελείως έξω από το κομμάτι μου. Ήταν πολύ λίγα τα λεφτά και μου απασχολούσε όλη τη μέρα μου. Κουραστικό δεν ήτανε τόσο. Μόνο ότι ήτανε και καλά οχτάωρο και ναι... Προσπαθούσα εγώ να βρω ενδιαφέρον. Σε οτιδήποτε κάνω, προσπαθώ με το μυαλό μου να το κάνω σαν παιχνίδι, να το διασκεδάζω... Και όχι σαν παιχνίδι να καθυστερώ. Σαν παιχνίδι και πιο γρήγορο για τους άλλους. Δηλαδή προσπαθούσα να το κάνω παιχνίδι για εμένα να αισθάνομαι ωραία αλλά και να 'μαι εντάξει απέναντί τους και να το κάνω και πιο γρήγορα. Ήτανε κάπως σαν... Δεν ήταν άσχημα, απλά είχε λίγα λεφτά. Αν είχε παραπάνω λεφτά ίσως να 'πέφτα στο τρυπάκι και να καθόμουν εκεί. Δεν θα μ' άρεσε στη ζωή μου βέβαια αυτό. Θα καταστρεφόταν η ζωή μου... απλά θα το 'κανα. Αναγκαστικά. Οπότε τώρα προσπαθώ... Κάνω πίνακες κατά παραγγελία. Θα προσπαθήσω να κάνω μια έκθεση... Βρήκα κάποιο τρόπο να κάνω στο δρόμο δουλειά... Λέγεται basking και δουλεύω στο δρόμο... Δεν μπορώ να «πουλήσω», αλλά μπορώ να 'χω καλάθι μπροστά με αυτό που κάνω και να μου αφήνουνε λεφτά... Από ότι μου 'πανε, για να γίνει νόμιμο, άμα κάποιου του αρέσει η δουλειά μου και θέλει να το πάρει, να γίνει ένα άτυπο deal και να του το δώσω. Αλλά να μην είναι "η τιμή επάνω". Να μην το 'χω κοστολογήσει. Να κοστολογηθεί από τον άλλον και να γίνει σαν δωρεά... Το basking κατά κάποιο τρόπο επιτρέπεται σε όλη τη γη, απ' ότι διάβασα... Απλά θα γίνει έτσι... σαν δωρεά. Δηλαδή γίνεται κάπως άτυπα. Από ότι μου είπανε κάποιοι που κάνουν το ίδιο πράγμα με ζωγραφική στο δρόμο, βάζουνε τιμή και η αστυνομία δεν λέει κάτι... Δεν λέει κάτι τώρα. Έχει ηρεμήσει η αστυνομία. Και στην τελική άμα σου πει κάτι δεν έχεις τόσο πρόβλημα. Θα σε διώξουνε απλά... Στη χειρότερη θα σου πούνε μάζεψέ τα προειδοποιητικό... Και άμα σε ξαναδούνε θα 'χεις

πρόβλημα. Κάπως έτσι... (συν5:372-414). Τώρα όσον αφορά τα ένσημα δεν ξέρω και δεν νομίζω να... Δεν το σκέφτομαι... Δεν τα σκέφτομαι τα ένσημα. Ειδικά με αυτά που βλέπω στην Ελλάδα, δεν θέλω να το σκεφτώ καν... (συν5:477-481).

(Όταν πια επέστρεψα) ξεκίνησα να δουλεύω... Ξεκίνησα να δουλεύω και ξεκίνησα νυχτερινό. Πρωί σ' ένα καφέ αναγκητήριο, εκεί στις Τζιτζιφιές. Μετά νυχτερινό και μετά σ' ένα μπαράκι δίπλα στο σχολείο. Μπήκα δυναμικά (συν6:360-367). Εδώ και τρία χρόνια έχω φύγει από Αθήνα. Χαίρομαι που γνώρισα τη πόλη που είμαι σήμερα. Είμαι σε μια εταιρεία με ενοικιάσεις αυτοκινήτων. Ένταση, πίεση, άγχος αλλά την παλεύουμε... (συν6:428-431). Είμαι ασφαλισμένη. Έχω ένσημα. Έχω ΤΕΒΕ. Μου κολλάνε οι άνθρωποι που με πληρώνουνε. Απλά δεν πληρώνομαι καλά για αυτό που παρέχω στην εταιρεία. Ναι... Από εκεί και πέρα έχω την ανασφάλεια του αύριο, της δουλειάς, επειδή είναι δύσκολα... Με τρομάζει δηλαδή, μόλις κλείσει η εταιρεία αυτή, μόλις πουληθεί, μόλις σταματήσω τι θα κάνω... Αλλά προσπαθώ να το σκεπάσω τώρα αυτό. Ναι... γιατί θεωρώ ότι είναι ωρίς να αγχώνομαι από τώρα. Μόλις έρθει η στιγμή θα αγχωθώ. Δεν έχει νόημα τώρα να αγχώνομαι. Και πιστεύω ότι όλα θα πάνε καλά. Ναι... Είμαι λίγο αισιόδοξη μέσα σε όλα... (συν6:495-505)

Πρώτη δουλειά ήτανε στα Everest. Ζητάγανε προσωπικό. *(Την είχα βρει)* μέσα από εφημερίδα. Τότε ήταν καλές εποχές. Δούλεψα εκεί τουλάχιστον ως το 2003. Δυόμιση χρόνια. Με διώξανε γιατί έγινε ένα συμβάν... Είχε έρθει το υγειονομικό. Δεν βρήκανε κάτι σωστό... Μου ζητήσανε μετά να δουλέψω από οχτάωρο εξάωρο και τους λέω δεν με βγάζει. Και δεν τα βρήκαμε. *(Εκεί δούλευα με ένσημα, με τα πάντα)*. Μετά βοήθησε ένας άνθρωπος δικός μας... Με προέτρεψε να μπω στα καράβια. Μπήκα. Δούλευα τα καλοκαίρια, τυρόπιτες, σάντουιτς, τέτοια πράγματα (συν7:289-315). Ως το 2007, που δεν πήγαινε άλλο με τη μάνα μου... Τσακωθήκαμε. Δεν άντεχα άλλο τη πίεση της μάνας μου. Σηκώνομαι και φεύγω από το σπίτι. Νοίκιασα μόνος μου. Έκατσα τρία χρόνια μόνος και δούλευα στο Village Cinemas. Σε όλα... Στα εισιτήρια, στον καθαρισμό... Απ' όλα είχα περάσει. Με βοήθησε ένας φίλος... Του προτείνανε εκείνου, αυτός δούλευε και πρότεινε εμένα. Μου πήραν συνέντευξη... Και από τότε, έκατσα δέκα χρόνια. *(Με ένσημα)*, ποτέ μαύρη δουλειά. Μια μαύρη δουλειά είχα κάνει, όταν είχα σταματήσει *(από τα καράβια)* και για ένα-δύο μήνες έπλενα αυτοκίνητα. Από το 2003 έως το 2007, στα καράβια. Δούλευα όμως καλοκαιρινή σεζόν. Δούλευα τρεις-τέσσερις μήνες, δεν δούλευα παραπάνω, ή έξι. Μετά έφυγα. Απολύθηκα από τα village. Μου είχε προτείνει αυτός ο φίλος που με είχε βάλει στη δουλειά, να δουλέψω για τον πεθερό του σε ένα εστιατόριο στο Βέλγιο. Πήγα... Ήτανε έξω από τις Βρυξέλλες... Ένα χωριό ήτανε. Δεν ήτανε κάτι το τρομερό. Και δούλευα για αυτόν. Έμενα στο σπίτι του, έτρωγα στο σπίτι του... τα πάντα όλα. Ενάμιση χρόνο. Με λίγα σπαστά αγγλικά που ήξερα... Και αυτό ήτανε. Στο μεταξύ είχα και τη γυναίκα, που ήμουν αραβωνιασμένος τότε... Γύρισα. (συν7:325-388). Δούλεψα σε ένα σούπερ μάρκετ ένα μήνα που με είχε βάλει η κοπελιά. Δεν πήγε καλά η υπόθεση γιατί οι συνάδελφοι... Δεν μ' αρέσει μια γυναίκα να φωνάζει στο κεφάλι μου. Όταν μια γυναίκα μου φωνάζει στο κεφάλι... τρελαίνομαι. Δεν μπορώ. Όχι ότι δημιούργησα μεγάλη ένταση. Απλώς με ευγενικό τρόπο και εγώ της έλεγα

«μη το συνεχίζεις, σε παρακαλώ...». Και αυτή επειδή νόμιζε ότι είναι κάτι... εντάξει. Δεν τα πήγα καλά και δεν ήταν ικανοποιημένοι από τη δουλειά αλλά δεν με ενδιαφέρει κιόλας γιατί τα χρήματα που δίνανε ήτανε «πείνας». 420 ευρώ το μήνα και να δουλεύεις εξαήμερο δεν βγαίνει. Εξάωρο θέλανε αλλά πήγαινε οχτάωρο γιατί ήμουν αποθηκάριος και άντε να βγάλεις... Και τη δουλειά δεν την ήξερα εγώ. Και δεν μπορείς να τη μάθεις σε ένα μήνα τη δουλειά αυτή (συν7:391-456). Με βοήθησε ένας άνθρωπος να ξαναμπώ στα καράβια, γιατί ήτανε δύσκολο να ξαναπιάσω δουλειά. Όχι ότι είχα κάνει κάτι, απλώς είχα φύγει γιατί δεν ένιωθα... Μου είχε θυμίσει τότε το σκηνικό με το ίδρυμα... Και με είχε... Και με τη μάνα μου από πάνω... Η πίεση που είχα με τα οικονομικά... Και η μάνα μου δεν ήτανε στα καλά της γιατί δεν ήθελε να καταλάβει κάποια πράγματα, ήθελε να περάσει το δικό της... Έτσι είσαι, θέλεις να περάσει το δικό σου; Κάνε ότι θέλεις και γεια σου. Έμενα μέσα συνέχεια. Έβγαينا... Αλλά πολύ δύσκολα. Και τώρα δύσμιση μήνες μέσα ήμουν... Δηλαδή από το καλοκαίρι, από τις 14 Ιουνίου μέχρι τις 4 Σεπτεμβρίου ήμουν στο καράβι. Δεν πήγαινα πουθενά. Το να βγω... που σχολάγα 11:00 η ώρα το βράδυ, να πάω στο σπίτι μου και να γυρίσω ξανά πάλι στο καράβι να μπω στις 8:00 το πρωί... Τι να το κάνω; Μπορεί να ήταν η Αθήνα τρεις ώρες, αλλά τι να το κάνω; Τα χρήματα ήταν καλά, εντάξει. (Είχα και ασφάλεια) όλα, κανονικά. (Τώρα είσαι ταμείο ανεργίας;) Άμα το έκανα θα έπαιρνα σε πέντε μήνες τα λεφτά και δεν αξίζει. Δηλαδή τώρα θα ξαναδουλέψω πάλι, αν με πάρουνε... Είμαι σε αναμονή. Έτσι είναι τα καράβια πάντα. Κοίτα... Τώρα που τα έχω φτιάξει όλα τα χαρτιά και να πάω κάπου αλλού, ελπίζω ότι θα με προτιμήσουνε... Αφού άνοιξε αυτό το κεφάλαιο της δουλειάς, μπορώ να συνεχίσω... (συν7:391-456).

3^Β2δ. Προβλήματα, Ανάγκες και Σχέδια για το μέλλον

Παρά τις όποιες δυσκολίες αντιμετωπίζουν, τα περισσότερα υποκείμενα αναφέρουν ότι είναι *ικανοποιημένα* από τη ζωή τους. Σχεδόν όλοι και όλες αναφέρονται σε προβλήματα που αφορούν την *εργασία* και την *οικονομική τους κατάσταση*. Προβλήματα που αντιμετώπιζαν την περίοδο της παρέμβασης φαίνεται πλέον να μπορούν να τα διαχειριστούν. Κάποιοι από τους συμμετέχοντες βρίσκονται μπροστά σε σημαντικές αλλαγές στη προσωπική τους ζωή. Σημαντικές δυσκολίες *οικονομικές, συναισθηματικές και κοινωνικές*, οι οποίες καθιστούν *δύσκολη ακόμη και τη καθημερινή διαβίωση* αντιμετωπίζει η συμμετέχουσα που ζει μόνη με τα τέσσερα παιδιά της. Χαρακτηριστικά είναι τα ακόλουθα αποσπάσματα:

Είμαι σε μια ρουτίνα αυτή τη στιγμή. Ρουτινιάζω. Και δεν μ' αρέσει που ρουτινιάζω, αλλά δεν μπορώ να κάνω αλλιώς. Είναι θέμα δουλειάς, είναι θέμα ωρών και θέμα υποχρεώσεων... Είναι υποχρέωσή μου να... πως το λένε. Είναι βασικό κριτήριο στο να μεγαλώσεις σωστά ένα παιδί το να έχεις υποχρεώσεις για αυτό το παιδί. Αλλά ευχαριστιέμαι... Οι δραστηριότητες της κόρης μου αυτή τη στιγμή εμένα μ' ευχαριστούν (συν2:694-704). (Τα δικά μου προβλήματα) έχουν σταματήσει... Ναι. Από τη στιγμή που γέννησα είμαι καλά. Ξέρεις πότε δεν είμαι καλά;

Μερικές φορές μου έχει συμβεί, είναι αλήθεια, όταν είμαι λίγο αγχωμένη... Σπάνια. Ούτε κάθε μέρα, ούτε κάθε μήνα... Μου έχει κάνει και ένα καλό αυτή η βουλιμία. Το στομάχι μου παίρνει συγκεκριμένη τροφή. Δεν παίρνει παραπάνω. Νομίζω ότι αυτό με έχει βοηθήσει... ναι (γέλιο) (συν2:771-782).

Παλιά ήθελα... Ήθελα να ανοίξω το δικό μου μαγαζί. Αυτό ήταν πάντα το κόλλημα μου. Τώρα πλέον... Δεν ισχύει. Μέχρι και πριν κάποια χρόνια θεωρούσα ότι αυτό μπορούσα να το κάνω βιώσιμο... Δεν έκατσε τότε αλλά και τώρα πλέον δεν το θεωρώ ότι μπορεί να γίνει. Λόγω οικονομικής κρίσης... Το βλέπω... Βλέπω την κατάσταση γύρω μου... Ειδικά με το αντικείμενο το δικό μου, με κατασκευές ξύλινες, είδη δώρων και τέτοια... (συν4:883-938). (Σήμερα) θεωρώ ότι είμαστε καλά. Χρωστάμε, μιας και το 'θιξες... Δε νομίζω ότι υπάρχει κάποιος που δεν χρωστάει... Είμαστε καλά και είμαστε πολύ καλύτερα από πολλούς γνωστούς μας... Εντάξει. Τα φέρνουμε πάντα δύσκολα πέρα, αλλά... Δύσκολα; Και τι θα πει και δύσκολα... Είναι πως έχει μάθει ο καθένας. Δηλαδή για ένα διάστημα ήμασταν αρκετά εύκολα θεωρώ... Ναι. Είμαστε πολύ καλά. Εντάξει... τα βγάζουμε πέρα. Θα σου πω... Το αγαπημένο κόμιξ του γιου μου είναι η Μαφάλντα. Θα σου πω μια ατάκα που έλεγε η μαμά της Μαφάλντα στη Μαφάλντα... Τη ρώταγε η Σουζανίτα πόσα λεφτά βγάζει ο μπαμπάς... και της λέει την επόμενη φορά που θα σε ρωτήσει να της πεις ότι βγάζουμε τόσα ώστε να ζούμε αξιοπρεπώς. "Δηλαδή όχι μόνο αυτό... τελείως ρεζίλίκι" λέει η Μαφάλντα! Τέλος πάντων. Βγάζουμε τόσα ώστε να ζούμε αξιοπρεπώς... (συν4:939-955)

Λοιπόν... Όχι. Δεν φοβάμαι τώρα με τη ζωή μου και αυτά γιατί έχω τη «Μ» που είναι τελείως... Είναι και αυτή κάπως καλλιτέχνης, αλλά είναι πιο οργανωτική και μ' έχει μάθει... Και μου 'χει αλλάξει λίγο τη ζωή. Απλά μου 'χει μάθει λίγο... να σκέφτομαι. Μ' έχει επηρεάσει λίγο σ' αυτό. Τώρα μένουμε εκεί για παραπάνω λόγους. Πέρα από το σπίτι που έχουμε κι αυτά τα πράγματα, είναι ότι η «Μ» έχει και την ασφάλειά της και η περίθαλψη η γυναικολογική και για το παιδί και όλα αυτά θα καλύπτονται... Οπότε έχουμε ένα μικρό έξοδο, αλλά "μικρό" έξοδο. Σκεφτόμαστε το παιδί να πάει μέχρι ενός χρονών περίπου, που χρειάζεται πιο πολύ το γιατρό και πιο πολύ αυτά τα πράγματα και μετά να έρθουμε Ελλάδα... Όχι μόνιμα. Όχι τόσο, γιατί από ότι είδα τα σχολεία εκεί είναι πολύ πιο ωραία... (συν5:800-842)

Ένα μικρό που θέλω να κάνω όσον αφορά τη μόρφωσή μου, ήθελα να πάω να τελειώσω τα Αγγλικά. Και για τη δουλειά και για μένα... Και γιατί βλέπω πολύ κόσμο, μιλάω με πολύ κόσμο, θέλω να μιλήσω μάλλον με πολύ κόσμο που είναι από άλλες χώρες και δεν μπορώ. Και αυτό με πονάει πολύ. Αυτό. Δεν έχω κάποια άλλη προσδοκία... Ας πούμε, να πάω να τελειώσω κάτι. Νομίζω ότι είμαι και σε μια ηλικία που δεν έχει νόημα πλέον. Και τη σήμερα ημέρα να πάς να κάνεις κάτι, γιατί δεν θα έχει και ανταπόκριση... Δεν έχω και κάτι έτσι να επιθυμώ μέσα μου να πω ότι θέλω να πάω να τελειώσω κάτι... (συν6:509-517). Σαν υπηρεσίες πλέον... Αφού τα χαρτιά μου έχουνε μπει σε μια ροή δεν νομίζω ότι έχω κάτι σοβαρό που με καίει... όσον αφορά εμένα. Ο μικρός ο αδερφός μου, αν χρειάζεται κάποια υπηρεσία είναι με τα χαρτιά του

αλλά ήδη του την παρέχει η Άρσις, έχει δικηγόρο... συζητάει, είναι σε επαφή. Από εκεί και πέρα... Όχι το μόνο που με αγχώνει είναι το τι θα κάνω με τη δουλειά μεθαύριο, αύριο δηλαδή, αλλά πιστεύω ότι δεν είναι η ώρα να αγχώνομαι και να κάνω κάτι από τώρα... (συν6:533-542)

Δεν έχω κάρτα ΟΑΕΔ. Η εταιρεία που δούλευα σεκιούριτι έχει κλείσει πριν τόσα χρόνια... Δεν μου τη βγάζει ο ΟΑΕΔ τη κάρτα... Πρέπει να τους φέρω χαρτί από την τελευταία μου δουλειά. Δεν υπάρχει η καρτέλα μου. Με βάζουν ως μακροχρόνια άνεργη χωρίς να μου δώσουν κάρτα... Έχω χρέη στην εφορία... Έχω γύρω στα 600 τόσα ευρώ ή 800 δε θυμάμαι... *(Είναι)* από νοσήλια... Ναι. Γιατί δεν έχω ασφάλεια και δυστυχώς νοσηλεύομαι και πρέπει να τα πληρώνω εγώ. Αυτά τα νοσήλια όμως δεν μου επιτρέπουν να πάρω το Α21. Είναι ένα επίδομα που δίνει η εφορία για τα παιδιά... Όπως δεν μπορώ να πάρω το επίδομα σχολείου που δίνει η εφορία για τα παιδιά... Γιατί μου λέει πρέπει πρώτα να το ξεχρεώσεις... (συν3:443-473). *(Με την κοινωνική υπηρεσία του Δήμου)* δεν έχω πλέον καλές σχέσεις. Το μόνο που μου κάνουν συνεχώς κάθε τρεις και πέντε... Έρχονται και μου κάνουν έλεγχο ότι αυτά τα παιδιά είναι κακοποιημένα... (συν:474-499). Τη βοήθεια την είδες. Συμβουλευτική πάνω στα παιδιά. Ειδικά στην εφηβεία που μπαίνει ο μεγάλος και έχουμε μια άρνηση... Ένα «εσύ φταις για όλα». Συμβουλευτική σε αυτό. Να κατανοήσει ότι όλα τα κακά δεν φταίνε τα αδέρφια του. Γιατί ήταν ένα παιδί στην αρχή μόνο του και τα 'χε όλα και τώρα για ότι και να γίνει φταίνε τα αδέρφια του. Έχει φτάσει σε σημείο να γυρίσει να τους πει μακάρι να μην υπήρχατε (συν3:579-587). Τώρα περιμένουμε την απόφαση του δικαστηρίου για να πάρω τα λεφτά... Ξαναμαζεύτηκαν γιατί μιλάμε για πέντε χρόνια τα πολυτεχνικά που θα τα πάρω αναδρομικά... Είχα φτάσει σε σημείο αυτά *(τα παιδιά)* να μην τρώνε... Τώρα είμαι σε ένα σημείο, γιατί εγώ σιτίζομαι από την εκκλησία... Η εκκλησία έχει κλείσει όμως λόγω καλοκαιριού. Ναι... γιατί το καλοκαίρι δεν τρώνε οι άποροι... και τα λίγα που 'χω στο ντουλάπι μου... Κοιτάω να φάνε και ας μη φάω εγώ. Αυτά είναι. Τρία πακέτα μακαρόνια, τρεις φακές, ένα ρύζι, δύο κριθαράκια. Αυτό είναι μέχρι τις 11 Σεπτεμβρίου που θα ξανανοίξει η εκκλησία. Αυτά έχω να ταΐσω τέσσερα παιδιά (συν3:684-702).

3^{B3}. ΑΞΙΟΛΟΓΗΣΗ ΤΩΝ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΩΝ ΚΑΙ ΤΩΝ ΥΠΗΡΕΣΙΩΝ

3^{B3a}. Σημαντικότερες αναμνήσεις από τα προγράμματα και τις υπηρεσίες τις οποίες είχαν λάβει

Οι συμμετέχοντες αναφέρονται σε αναμνήσεις από την εποχή της παρέμβασης καθ' όλη τη διάρκεια των συνεντεύξεων. Άλλοι περισσότερο αναλυτικά και άλλοι λιγότερο, μιλούν ουσιαστικά για τις διαδρομές που έκαναν στα πλαίσια των υπηρεσιών και των προγραμμάτων της οργάνωσης. Η *τέχνη* στα πλαίσια της κατάρτισης, η *παρέα* με τα υπόλοιπα παιδιά, συγκεκριμένα *πρόσωπα* της οργάνωσης με τα οποία υπήρχε ιδιαίτερα *σημαντική σχέση*, μια *εκδρομή* ή/και κάποιο *ταξίδι*, αποτελούν τις σημαντικότερες αναμνήσεις που συχνότερα αναφέρουν τα υποκείμενα.

Η τέχνη. Βασικά να πλανίζουμε τα ξύλα, με το τριβείο να τρίβουμε... Την κορδέλα, να κόβουμε τα ξύλα, τον οδηγό να κόβονται ίσια... Ήθελε προσοχή γιατί ήτανε μηχανήματα λίγο επικίνδυνα, δεν ήτανε για χαβαλέ... Είχαμε φτιάξει και κάποια πράγματα... Ένα μουσικό όργανο που ήταν πολύπλοκο... ηλεκτρικές κιθάρες... Είχαμε φτιάξει και μια ηλεκτρική σαν δείγμα (συν1:40-48). Είχε και συζητήσεις... Ναι, μπράβο. Συζητήσεις θυμάμαι. Είχε και κάποιες εκδηλώσεις που μαζευότανε κόσμος... Είχε... είχε διάφορα τότε (συν1:81-82).

Αναμνήσεις έχω μπόλικες... Αναμνήσεις με πολλές συζητήσεις στο χώρο της Άρσις. Με συζητήσεις για τον εαυτό μου... για εμένα. Για το τι είναι καλό για εμένα... Παιδιά στην ηλικία μου, που είχαμε τα ίδια πάνω-κάτω θέματα... Τις ώρες των μαθημάτων, το καταπληκτικό χώρο της Ισαύρων που μου ήταν πάρα πολύ οικείος... Γέλια, χαρές, μια εκδρομή που είχαμε πάει στο Βόλο, μετά την κατάρτιση... πολλά... πολλά... ναι (συν2:81-89).

Τα πάντα. Τις συναντήσεις μας κάθε Τετάρτη στην πατούσα. Το παγωτό πατούσα που είχε βγει τότε. Τα δέκατα εβδομα γενέθλιά μου, τα πάντα... Μια συνέντευξη που είχαμε κάνει... Το ποίημα που είχα διαβάσει στην τηλεόραση... τα πάντα. Δεν ξεχνιούνται. Είναι από τα καλά που έζησα στα εφηβικά μου χρόνια. Γιατί δεν έζησα καλά εφηβικά χρόνια. Αυτές ήταν οι καλές στιγμές. Η πιο άσχημη στιγμή ήταν όταν μπήκαν οι αστυνομικοί και με πήρανε. Εκεί ήταν η πιο άσχημη (συν3:522-528).

Θυμάμαι πολλά πράγματα... Θυμάμαι πως πρωτοξεκίνησα... όλα. (συν4:25). Η «Φ» ήτανε πολύ αγαπημένος μου άνθρωπος... Ο πιο δικός μου άνθρωπος στην Άρσις, γιατί ήτανε και ο πρώτος άνθρωπος που συνάντησα... (συν4:137-139). *(Θυμάμαι)* ήτανε το πρώτο μας ταξίδι στο εξωτερικό. Το ρεζιλίκι είχε ξεκινήσει από το αεροπλάνο. Ήμασταν... Καλά ήμασταν τελείως ενθουσιασμένοι. Με το που ξεκίνησε το αεροπλάνο, δεν είχαμε ξανά-ανέβει. Είχαμε κάτσει όρθιοι, δεν είχαμε ακουμπήσει πίσω, οπότε πέσαμε πίσω... τρελαθήκαμε! Αρχίσαμε να χειροκροτούμε, να φωνάζουμε, να χαιρόμαστε! Ο κόσμος γέλαγε που μας έβλεπε. Ναι... εντάξει... Απλά χειροκροτούσαμε και κάναμε σαν τρελά! Πιτσιρίκια τότε. Ήταν πάρα πολύ ωραία! Μετά όταν γύρισα, ξεκίνησαν τα εργαστήρια θυμάμαι... του ελεύθερου χρόνου. Και ήταν πολλά εργαστήρια ελεύθερου χρόνου... Που δεν υπήρχε εργαστήριο να μη συμμετέχω. Δεν θυμάμαι τώρα, αλλά δεν υπήρχε κανένα που να μην συμμετέχω. Α! νομίζω υπήρχε ένα. Αυτό με τα μουσικά όργανα. Μόνο αυτό νομίζω. Και αυτό επειδή δεν βόλευε ο χρόνος, επειδή ήταν με κάποιο άλλο ίσως, μάλλον για αυτό... αλλιώς θα ήμουν εκεί (συν4:209-234).

Ου!!! Πολλά! Λοιπόν... ξαναπάμε πίσω ωραία; Ξαναπάμε πίσω. Το '99 που ήρθα εδώ πέρα στην Άρσις, έκανα μαθήματα γκράφιτι, σαν εκπαιδευόμενος αλλά και σαν βοηθός... Σχεδόν από την αρχή, νομίζω από την πρώτη χρονιά... Ναι. Οπότε, συνέχισα ως βοηθός-εκπαιδευόμενος σε αυτό το κομμάτι, και ότι άλλο είχε ανά χρονιά η Άρσις ήμουν μέσα. Τουμπερλέκι είχε. Τουμπερλέκι. Φωτογραφία; Φωτογραφία. Θεατρικό; Θεατρικό. Δεν θυμάμαι πια... Ότι... ότι είχε προσπαθούσα να 'μαι μέσα... (συν5:165-190)

(Η πιο σημαντική ανάμνηση ήταν) η παρέα που κάναμε... Παρόλο που ήμουν, να το πω στην ουσία διαφορετικός, γιατί ήμουν... Πως να στο πω, ένιωθα σαν σπασίκλας. Δηλαδή με λίγα λόγια... Δεν ήμουν στο ίδιο κλίμα με τα άλλα τα παιδιά... Πως να στο πω... Ήμουν ο πιο μικρός με λίγα λόγια. Ένιωθα ο πιο μικρός... Ένιωθα ότι ήμουν... πως ότι και να πω δεν θα ακουγόταν και τόσο πολύ σε σχέση με τα άλλα άτομα, μεταξύ μας, με τα παιδιά... (συν7:68-86). Θυμάμαι που είχαμε πάει και μια εκδρομή στο Βόλο... Τρεις μέρες είχαμε κάτσει. Και ήμουν ο πρώτος που ανέβηκα στο άλογο σε σχέση με άλλους που είχαν κάνει ιππασία και φοβόντουσαν... (συν7:32-44). Να σου θυμίσω πράγματα από την εκδρομή που είχαμε πάει τότε... που μου είχατε δώσει το βραβείο... Που είχαμε κάνει ένα βράδυ... είχαμε παίξει ένα παιχνίδι με παντομίμα και εμένα μου έπεσε ο ρόλος να κάνω τις χορεύτριες σε ένα χαρέμι... Και το είχα κάνει τόσο τέλεια και πήρα το βραβείο...(συν7:624-633).

3^B3β. Θετικές επιδράσεις από τη συμμετοχή

Οι συμμετέχοντες μίλησαν για ένα πλήθος θετικών επιδράσεων από την εμπειρία της συμμετοχής τους στα προγράμματα και τις υπηρεσίες της Άρσις. Συχνότερα αναφέρονται στη βοήθεια να κρατηθούν σταθερά σε μια πορεία χωρίς να στραβοπατήσουν, να έχουν στόχο και κάτι να τους κρατά· στο γεγονός ότι «τους πήρε από το δρόμο» και γέμισε το χρόνο τους με δραστηριότητες που είχαν νόημα και τους έδιναν χαρά· στη δυνατότητα να επικοινωνούν με τους άλλους και να λειτουργούν σε ομάδα· στην ευκαιρία να μιλήσουν για τον εαυτό τους, να μάθουν να κατανοούν τις ανάγκες τους, να έχουν συμβουλές και καθοδήγηση, κάποιους να τους νοιάζονται και να τους στηρίζουν, να απολαμβάνουν εμπιστοσύνη και να πιστέψουν στον εαυτό τους και τις δυνατότητές τους. Χαρακτηριστικά είναι τα ακόλουθα αποσπάσματα.

Εννοείται με βοήθησαν... Στη πορεία να είμαι κάπως σταθερός. Δηλαδή να μην τα παρατήσω να φύγω ας πούμε... Στη μάθηση... Στο θέμα της μάθησης, πως να στο πω. Στο δρόμο της αναζήτησης για τη μάθηση. Δηλαδή να μάθεις πράγματα, να μη γυρνάς έξω, να μην μπλέκεις με παρέες... Να μην επηρεάζεσαι από άλλους ανθρώπους... Όλα αυτά... (συν1:239-243). Με τα εργαστήρια... Υπήρχε δηλαδή αυτή η απασχόληση και είχες στο νου σου ότι έχω να πάω εκεί... Και κάτι θα μάθω... Κάτι θα πάρω... Ότι είχες κάτι να κάνεις, είχες ένα καθήκον, μια δουλειά ας πούμε... Θα πάω εκεί. Από εκεί που θα γυρνάω έξω και θα μου συμβεί ότι τυχερό... ότι άτυχο υπάρχει, καλύτερα να είμαι εκεί, και να ασχοληθώ εκεί, να αφοσιωθώ εκεί. Αυτό (συν1:246-252). Οι συμβουλές και η καθοδήγηση από ανθρώπους. Από το «Γ», από τη «Κ» που ήταν εκεί... Δηλαδή όλα αυτά παίζανε κάποιο ρόλο (συν1:270-272). Και για τις δουλειές... Εντάξει. Τώρα τα προγράμματα... Σου είπα. Βοηθήσανε αρκετά ώστε να στρωθεί ο δρόμος. Προς την πορεία... Αυτό. Το σημαντικό είναι αυτό. Να στρωθεί ο δρόμος και να μην στραβοπατήσεις και φύγεις αριστερά... δεξιά... Να πας ευθεία (συν1:326-341).

Έχω να πω ένα πολύ μεγάλο πράγμα για την Άρσις... Είναι βασικό αυτό που είπα: οι αναμνήσεις μου. Αναμνήσεις πάρα πολλές που μίλαγα για τον εαυτό μου, για εμένα, για την εξέλιξή μου. Αυτές είναι μεγάλες αναμνήσεις για μένα. Οι ώρες που καθόμασταν... Πόσες ώρες καθόμασταν μαζί και μιλάγαμε; Μου 'δωσαν πολλά βασικά πράγματα για το έξω. Καταρχήν είδα έναν άλλο τρόπο συζητήσεων... διαλόγου. Πως μπορείς να κάνεις έναν διάλογο. Βασικό πράγμα. Όχι ότι μπορώ να κάνω διάλογο σούπερ... Αλλά, πως να το πω... Τη κοινωνικότητά σου έξω. Το να μπορείς να μιλάς με ανθρώπους... Να μπορείς να συζητάς... Να μπορείς να αναλύεις κάποιο πρόβλημα... Να καταλαβαίνεις... Όπως εμένα με πρόσεξαν κάποτε για να μιλήσω... την ιστορία μου... τα προβλήματά μου... Δεν είμαι μόνο εγώ που το έχω ανάγκη, το έχουν και άλλοι ανάγκη. Άρα μπορώ να το προσφέρω αφού το κατανοώ. Βλέπεις και αυτή τη πτυχή... Όπως μου συμπεριφέρθηκαν έτσι μπορώ να το κάνω και εγώ. Αν έχω τη διάθεση. Είναι μεγάλο πράγμα αυτό! Μου έχει δώσει πολύ, πως το λένε, πολύ άπλα στο να επικοινωνώ με ανθρώπους. Το άλλο είναι ότι από τότε κάποιες ερωτήσεις που μου είχες κάνει... Μπορείς να τις ξανακάνεις στον εαυτό σου. Στο μέλλον. Να πεις "Όπα! Ποιος ήταν ο κανόνας... Κανόνας; Ποιο ήταν το ρεζουμέ της κάθε συζήτησης; Έχω πρόβλημα... έχω αυτό... έχω εκείνο. Ξαναβάλτα στο μυαλό σου ας πούμε, αυτές τις συζητήσεις, ανάλυσέ τα, και φτιάξε το. Μπορεί να μην έχεις την «Π» εδώ πέρα δίπλα σου... Έχεις τα λόγια της. Όχι τα λόγια της, γιατί δεν έδινε πολλές φορές πολλές συμβουλές, άκουγε πολύ... Και από το ότι ακούς ο άλλος το καταλαβαίνει τι πρόβλημα έχει... Γιατί να μου δώσεις εσύ συμβουλή, να τη βγάλω εγώ τη συμβουλή από μόνη μου... Ναι, με είχε βοηθήσει πάρα πολύ όλο αυτό, στην πορεία και είναι... Πως το λένε... Είναι ένας χώρος στο μυαλό μου που είναι αυτό το κομμάτι... Σπουδαίο πράγμα (συν2:393-429). Ήταν οι πρώτες φορές που είχα ομαδικότητα... Μου έδωσε το στίγμα της ομαδικότητας... (συν2:430-441). Και όχι μόνο αυτό... Πάντα, όταν υπάρχουν περισσότερα άτομα και είμαστε μαζί για κάποιο λόγο καταλαβαίνω την ομάδα... Στην ομάδα σέβομαι, με σέβεσαι. Έχουμε κάποιο σκοπό για αυτή την ομάδα. Με ακούς, σε ακούω. Αποφασίζουμε όλοι μαζί. Δεν αποφασίζω μόνος μου, η πλειοψηφία τι λέει. Τι είναι καλό... Τι είναι κακό... Πως θα λειτουργήσουμε. Αυτά (συν:442-450). Ας πούμε, μ' έχουν εξελίξει και στο θέμα παιδιού. Επειδή εγώ είχα... Η μητέρα μου ήταν... είναι ένας άνθρωπος αντικοινωνικός. Δεν θα μιλήσει για τα πράγματα στη ζωή. Δεν θα σου δώσει βάσεις. Δυστυχώς ή ευτυχώς έτσι είναι. Δηλαδή, ήμουν ένα άτομο που ήτανε σπίτι - σχολείο- σπίτι - σχολείο... Και που την ένοιαζε μόνο το τι θα πει ο κόσμος... Μέσα από την Άρσις, με τους ανθρώπους της και όσο χρόνο χρειάστηκε να ασχοληθούμε μαζί μου, με έκαναν τουλάχιστον να είμαι πιο κοινωνική, να δω ένα άλλο φάσμα κόσμου που μπορεί να μην το έβλεπα και καθόλου... Ε! Αντιλαμβάνομαι το πως πρέπει να είναι και η κόρη μου... Πρέπει να είναι; Πως θα εξελιχθεί... (συν2:704-715)

Σε πολλά πράγματα. Πρώτον και κύριο δεν έμπλεξα. Γιατί εγώ όταν ζούσα όλα αυτά ήμουν πάνω στην εφηβεία... Εγώ έφτασα σε σημείο και το ξέρεις και εσύ, κοιμόμουν και στο δρόμο, και δεν έμπλεξα ούτε με κλοπές, ούτε με πορνεία, ούτε με ναρκωτικά. Κάτι πάρα πολύ ωραίο, για μένανε πλέον, γιατί όσοι ακούνε για τη ζωή μου, μου λένε "καλά πως δεν έμπλεξες;" Ε, λέω είχα ανθρώπους δίπλα μου, εκεί που έπρεπε... όταν έπρεπε. Αν σου πω θα ήθελα να ξαναγυρίσω

σε εκείνα τα χρόνια... (συν3:511-521). Εμένα με βοηθήσανε. Και ας μη το καταλάβαινα τότε... Εκεί που έπρεπε με βοηθήσανε. Ούτε έμπλεξα... Και σχολείο την έβγαλα εκείνη τη χρονιά τη τάξη... Και ας έβλεπα τα αρχαία και έλεγα κινέζικα είναι όλα αυτά (*γέλιο*). Εμένα με βοηθήσανε. Μπορεί τότε να μην καταλάβαινα, να έλεγα τι βλακείες είναι αυτά... Με βοηθήσανε. Εγώ στενοχωρήθηκα που διέκοψα... (συν3:532-535). Ότι υπήρχατε εσείς... Ότι συμβουλευάτε... Καταρχάς εσύ. Πόσες φορές με είχες πάρει και με είχες φιλοξενήσει σπίτι σου που ήμουνα στο δρόμο... Πράγμα που εγώ το θυμάμαι. Και ένα βράδυ ήρθα και στο σπίτι σου και έκανα και μπάνιο. Και μου 'δωσες κάτι κόκκινες πιτζάμες και φόρεσα... Και είδαμε και ένα έργο στην τηλεόραση που 'θελα να το δω... Εγώ το θυμάμαι. Το θυμάμαι. Πολλές φορές ερχόσουν και μου 'λεγες που θα μείνεις; Και σου 'λεγα θα δω... Σ' εκείνη την οικοδομή. Και ερχόσουν και μ' έπαιρνες, μου 'λεγες πάμε σπίτι... Κι έκανα και μπάνιο... (συν3:607-620). Εσείς ήσασταν. Γιατί ήσουν εσύ, ήταν η «Κ», ήταν ο «Γ», ήταν η «Α», ήταν τα παιδιά της πατούσας τότε... Πεζ-πεζ. Και με τις συμβουλές σας εγώ γλύτωσα. Και εσύ πολλές φορές μου είχες πει να προσέχω και τα σχετικά. Γλύτωσα. Θα μπορούσα σου λέω να 'χω γίνει χίλια δύο... Θα μπορούσα να είμαι μια του δρόμου αυτή τη στιγμή. Και όπως λέω, αυτό το πεζ-πεζ σε έναν έφηβο, στο τέλος κάτι του μένει... Και ας λέμε "μαλλί έβγαλε η γλώσσα μας". Και ας μου τα ξανάλεγες εσύ, και ξανά από την αρχή, και ξανά από την αρχή... (συν3:629-635)

Με βοήθησε να κάνω τα χαρτιά για να μπω στον ξενώνα και να βγάλω βιβλιάριο απορίας γιατί είχα πρόβλημα με τα γόνατα... Με βοήθησε πάρα πολύ τότε για να έχω ασφάλεια να μπορώ να πηγαίνω σε γιατρούς... Αυτό ήταν πολύ καλό για μένα (συν4:153-171). Χαιρόμουν που λες όταν ερχόμουν εκεί... στο Στέκι. Ένιωθα σαν... Σου λέω και τη «Φ» την ένιωθα σαν οικογένεια... Τους ένιωθα δικούς μου ανθρώπους... Ήτανε σαν βάση για μένα η Άρσις. Ένα σημείο αναφοράς... Συγκινούμαι... Είμαι και πολύ ευσυγκίνητη και κλαψιάρα εν τω μεταξύ... Τέλος πάντων. Τότε ήταν μόνο το Στέκι. Σιγά-σιγά άρχισα να... Τότε ήταν το ταξίδι... Ήμουνα μόνο μια βδομάδα στην Άρσις, αλλά είχα προσκολληθεί. Δηλαδή, δεν υπήρχε περίπτωση να μου πουν ότι υπάρχει κάτι και να μην έρθω! Είχα πιαστεί σαν κοάλα, ας πούμε. Ένιωθα ότι αυτό με κρατούσε (συν4:198-208). Ήταν γύρω στα δύο χρόνια... Εντατικά ας πούμε, από τη ζωή μου. Ναι. Τα δύο χρόνια ήταν που ήμουνα φουλ! Εγώ θεωρώ ότι οτιδήποτε συμβαίνει στη ζωή μας, και πολύ πιο μικρό δηλαδή, και για ένα μήνα να είναι, πάντα επηρεάζει και πάντα αφήνει κάτι πίσω. Δηλαδή, μπορεί να μην το... Να μην είναι κάτι που θα το δεις, όπως το να δεις αυτό που κάποιος είχε κάνει στο εργαστήριο να το συνεχίζει επαγγελματικά τώρα, αλλά νομίζω αφήνει κάτι στο χαρακτήρα μας, στη προσωπικότητά μας... Όλη η τριβή μας με τους ανθρώπους κάθε φορά... Κάτι έχουμε να πάρουμε και κάτι έχουμε να δώσουμε... (συν4:500-511). (*Σήμερα*) Ναι. Δεν έχω λύσει όλα μου τα προβλήματα... Δηλαδή μέσα στα ψυχολογικά είμαι και μέσα στο άγχος, αλλά τουλάχιστον είμαι συνειδητοποιημένη... Τα προβλήματά μου ξέρω από που πηγάζουνε. Δηλαδή, ξέρω τον εαυτό μου πλέον πολύ καλύτερα. Και θεωρώ ότι η αρχή έγινε στην Άρσις. Μπορεί να είναι κάτι που το δούλεψα τα τελευταία χρόνια αυτό, πιο πολύ... Και έχοντας περάσει μια περίοδο κατάθλιψης και αγοραφοβίας... Και κλεισμένη μέσα στο σπίτι... Το 'χα ρίξει στο διάβασμα... Και διάβαζα πολλά βιβλία ψυχολογίας, κοινωνιολογίας,

παιδαγωγικά και τέτοια... Και όλο αυτό με βοήθησε. Αλλά σου λέω, οι βάσεις... Οι αρχές... τις πήρα από τότε, από την Άρσις. Δηλαδή, το ότι με ρωτάγανε άνθρωποι το πώς αισθάνομαι και δεν μου λέγανε, ξέρεις ήτανε πρωτόγνωρο για μένα... Ή ότι μου δείχνανε κάποιοι εμπιστοσύνη. Ένα που θυμάμαι ακόμη και τώρα και λέω... μέχρι και τώρα δηλαδή ότι είναι το πιο όμορφο πράγμα που 'χει κάνει κάποιος για μένα, ήτανε... Υπήρχε τότε μια κοπέλα στην Άρσις, έκανε τη πρακτική της εκεί. Πολυαγαπημένος μου άνθρωπος, λατρεμένος θα έλεγα... Η οποία με είχε αγκαλιάσει στην ουσία... πάρα πολύ. Μου είχε δώσει πάρα πολύ αγάπη. Εκείνη την περίοδο ο φίλος μου ήτανε φαντάρος. Με εκείνη κάναμε θεατρικό παιχνίδι. Είχαμε φιλική σχέση. Δηλαδή, θα πήγαινα σπίτι της και εκτός Άρσις. Είχαμε πολύ καλή σχέση. Τέλος πάντων. Κάποια στιγμή... Ήξερε ότι έμενα τότε σε εκείνο το κοινόβιο που σου είχα πει, πλήρωνα βέβαια νοίκι... Έμενα τότε εκεί και ήξερε πώς είναι τα πράγματα... πολύς κόσμος, πολύ φασαρία... Θα έβγαινε ο φίλος μου για ένα βράδυ μόνο, διανυκτέρευση... Εκείνη θα έφευγε για άλλη πόλη, να δει τους γονείς της... Θα 'φευγε μαζί με την αδερφή της και θα 'μενε το σπίτι της ελεύθερο. Δεν είχε γνωρίσει τον φίλο μου, δεν τον ήξερε καν... Και μου λέει "πάρε τα κλειδιά και πήγαινε να μείνεις στο σπίτι μου για αυτό το βράδυ που θα 'ρθει ο φίλος σου, να μείνετε μαζί, να έχετε λίγο την ησυχία σας". Έπαθα σοκ εκείνη τη στιγμή που μου το 'πε αυτό... Και τη κοιτάω και της λέω "Ρε συ, δεν τον ξέρεις... Πώς μου δίνεις τα κλειδιά να βάλεις έναν άνθρωπο που δεν ξέρεις στο σπίτι σου"; Και γυρνάει και μου λέει "ξέρω εσένα και αυτό μου φτάνει". Με... Δηλαδή είναι... Δηλαδή αυτό είναι το... Ξέρω εγώ... Χάνω τα λόγια μου ακόμη και τώρα όταν το σκέφτομαι... Είναι το πιο σπουδαίο πράγμα θεωρώ που έχει κάνει κάποιος για εμένα. Η εμπιστοσύνη που μου 'δειξε... (συν4:533-562).

Τί άλλο μου 'κανε η Άρσις; Η Άρσις μου 'κανε πολλά, δηλαδή αυτό που με ρώτησες, αν μου 'χει αλλάξει τη ζωή, που θα με ρωτήσεις και πιο μετά μάλλον... Ου! 100%. Έχω γίνει κατά κάποιο τρόπο παγκόσμιος εθελοντής... (συν5:352-367). Μ' έχει κάνει εθελοντή. Τελείως... Αν δεν κάνω την καλή μου πράξη που λένε δεν μπορώ... Όχι ότι ήμουν κακός παλιά. Ήμουν καλός αλλά μ' έμαθε να το χρησιμοποιώ αυτό... Και την ευχαριστώ πολύ την Άρσις γι' αυτό (συν5:438-444).

Ναι... Τις χρειαζόμουν, τις είχα ανάγκη (τις *υπηρεσίες*). Και τη ψυχολογική υποστήριξη που είχα από εσένα... Και τη φιλική διάθεση που είχες απέναντί μου... Και από τους υπόλοιπους... τη παρέα, τους φίλους... Γιατί όλα αυτά τα χρειαζόσαι. Μου άρεσε που έκανα πράγματα με τα υπόλοιπα παιδιά στην Άρσις, που δεν ένιωθα μόνη μου... Γιατί... Ναι... Γιατί ξεχνιόμουν, πέρναγα καλά και το είχα ανάγκη αυτό. Να έχω επαφή με ανθρώπους που μπορώ να περνάω καλά. Να τους ακούσω, να με ακούσουν... (συν6:548-554). Ναι... Είχανε (θετική επίδραση). Είχανε γιατί... Κοίταξε. Τώρα που είπες ας πούμε μορφωτικό επίπεδο. Είχα αδυναμία στα μαθηματικά, με βοηθήσανε πάρα πολύ, με κάνανε να δυναμώσω τις γνώσεις μου, που δεν είχα την ευκαιρία να πάω κάπου αλλού να πληρώσω για να το αποκτήσω. Και η ψυχολογική υποστήριξη που σε δυναμώνει σαν άνθρωπο... Γιατί όσο να 'ναι αυτό που ήταν να κάνεις εσύ σε εμένα, ήταν να με κάνεις να πιστέψω στον εαυτό μου και στις δυνατότητές μου, το οποίο το έκανες. Και ένιωθες ρε παιδί μου ότι... Αυτό που παρείχατε πιστεύω σε όλα τα παιδιά είναι ότι

νιώθανε ότι έχουνε κάποιον να στηριχτούνε... (συγκίνηση). Είμαι λίγο ευαίσθητούλα... Ναι... (συν6:555-569).

Κοίτα... Η Άρσις για εμένα ήτανε μια σχέση η οποία... Με βοήθησε στο να μην ζω εκεί μέσα... στο ίδρυμα. Να ξεφεύγω... Με βοήθησες τότε που πήγα περιοδεύων, που δεν το 'ξερα... Με είχες βοηθήσει τότε να πάω... (συν7:186-209). Τώρα, το χαρτί δεν το χρησιμοποίησα πουθενά αλλά χρησιμοποίησα την εμπειρία... Ναι. Δηλαδή, επειδή είχα δουλέψει στη μαγειρική, είχα κάνει και εδώ μαγειρική, τροφοδοσία και τα λοιπά, αυτό το αντικείμενο που είχαμε κάνει τέλος πάντων... Γιατί εντάξει, ήταν κάμποσο καιρό και βοήθησε πολύ... Και εντάξει συνέχισα αυτό (συν7:316-324). Με βοήθησε στο να αποκτήσω μια εμπειρία δηλαδή. Απόκτησα μια εμπειρία και ο καθένας την εκμεταλλεύεται όπως το θέλει. Εμένα με βοήθησε σε λίγα, όχι και σε πάρα πολλά πράγματα... Αλλά ήταν μια καλή εμπειρία. Δηλαδή με τα παιδιά, με τους ανθρώπους που ήμασταν τότε... (συν7:508-512).

3^B3γ. Σημεία τα οποία θα ήθελαν να ήταν διαφορετικά

Κατά τη διάρκεια της συνέντευξης τα υποκείμενα ερωτήθηκαν για το αν υπήρξαν κάποια πράγματα που θα ήθελαν να είχαν κερδίσει αλλά δεν τα κατάφεραν. Στις απαντήσεις τους κάνουν λόγο για την αξιοποίηση ακόμη περισσότερο των ευκαιριών που τους δόθηκαν (μέσω της κατάρτισης ή των προγραμμάτων ανταλλαγής), την επιθυμία να αλλάξουν κάποια γνωρίσματα του χαρακτήρα και της συμπεριφοράς τους όπως το να μπορούν να διεκδικούν και να μην φοβούνται ώστε να μην χάνουν ευκαιρίες σημαντικές για τη ζωή τους καθώς και για τη δυνατότητα να έχουν συμβουλευτική σε ζητήματα προσωπικής εξέλιξης όπως η επιλογή συντρόφου και η λειτουργία μέσα σε μια σχέση σε μεταγενέστερο της παρέμβασης χρόνο. Χαρακτηριστικά είναι τα αποσπάσματα που ακολουθούν:

Ναι... ήτανε μερικά πράγματα. Ας πούμε για το ξυλουργείο. Έπρεπε να τη συνεχίσω... Έπρεπε να συνεχίσω τη τέχνη, τη ξυλουργική. Να μπω κάπου σε ξυλουργείο. Να την τελειοποιήσω δηλαδή τη τέχνη. Αλλά τώρα... δεκάξι, δεκαεφτά χρονών δεν έχεις μυαλό... Και άμα είσαι με παρέες... Κοιτάς δηλαδή, με την παρέα... Αυτό. Και με τις δορυφορικές κεραίες πάλι... Μπορεί αν το είχα προχωρήσει να είχα πάρει και ένα δίπλωμα, ένα χαρτί ας πούμε, για δορυφορικός ή κάτι... Αλλά μου φαίνεται ότι δεν ήμουνα αυτής της... Η φάση δηλαδή που με τράβαγε ήτανε τα ποδήλατα... (συν1:312-325).

Θα μπορούσε να 'χε γίνει αν δεν είχαν χωρίσει οι δρόμοι μας πιστεύω... Δεν ξέρω. Ίσως θα 'χα συμβουλές όταν γνώρισα τον πατέρα τους... Γιατί και εγώ εντάξει μπορεί να έκανα λάθος. Δεν φταίει μόνο η μία πλευρά όταν χωρίζεις. Φταίνει και οι δύο. Μπορεί να 'κανα κάποιο λάθος... Πιστεύω θα υπήρχε... Αν δεν ήταν καλός πιστεύω θα με έπιανες, είμαι σίγουρη, δεν κάνει για

εσένα... Θα 'χαμε φτάσει σε ένα σημείο τέτοιο εγώ πιστεύω... Αλλά εντάξει... Κάθε εμπόδιο για καλό (συν3:636-644)

Υπάρχει κάτι που θα ήθελα να αλλάξω αλλά που δεν θα μπορούσα να το αλλάξω γιατί είναι του χαρακτήρα μου. Θα ήθελα να μην είμαι τόσο φοβισμένος άνθρωπος και να είμαι πιο διεκδικητική... Θεωρώ ότι έχω χάσει ευκαιρίες από αυτό. Από το να φοβάμαι να διεκδικήσω πράγματα. Ή μερικές φορές, αν το θέλεις, να θεωρώ ότι... Όταν ήμουν πιο μικρή, ότι για κάποιο λόγο, πρέπει να μου δοθούν και όχι να τα διεκδικήσω μόνη μου. Ότι ο άλλος θα πρέπει από μόνος του να κάνει τη κίνηση. Αν δεν τη κάνει, σκασίλα μου τότε, και εγώ δεν το ζητάω... Θεωρώ ότι τώρα... Ναι. Τι θα ήθελα να αλλάξω; Σου είπα ότι παλιά ένιωθα ότι οι άλλοι έπρεπε να μου δώσουν πράγματα ρε παιδί μου, χωρίς να... να πρέπει οπωσδήποτε να τους τα ζητήσω. Θεωρούσα ότι... «μα και αυτός γιατί δεν κάνει τη κίνηση, δηλαδή; Άμα ήθελε θα το 'κανε. Πρέπει να του το πω;» Τώρα καταλαβαίνω ότι αυτό ήταν δικό μου λάθος. Πλέον, το συνειδητοποιώ, αλλά παρόλα αυτά δεν ξέρω αν θα μπορούσα να αλλάξω. Δεν ξέρω αν θα μπορούσα να... Πάλι να διεκδικήσω. Γιατί θεωρώ ότι είμαι σαν άνθρωπος, σαν χαρακτήρας λίγο..., δεν ξέρω αν ήμουνα και από παλιά, ντροπαλός, φοβισμένος. Ο «Α» λέει πολλές φορές ότι έχω πολύ κακό διαφημιστή. Δηλαδή, θα προβάλλω πάντα τα ελαττώματα... Δεν θα προβάλλω κανένα από τα προτερήματα. Και δεν θα διεκδικήσω. Στην ουσία θα σκεφτώ πάντα «Ναι σιγά τώρα... Εμένα θα πάρουνε. Θα βρούνε χίλιους καλύτερους». Αυτό. Αυτό θα ήθελα να αλλάξω... Και από παλιά... Γιατί και παλιά θεωρώ ότι έχω χάσει ευκαιρίες. Αλλά πάλι δεν ξέρω αν θα μπορούσα (συν4:601-628).

Θα σου πω... Ένα που θα άλλαζα από παλιά είναι αυτό που είχα πάει στο εξωτερικό, που κάθισα τρεις μήνες. Θα 'χα κάνει άλλο πρόγραμμα, δωδεκάμηνο. Ήταν αυτό που έχω μετανιώσει πάρα πολύ... (συν5:657-685). Σε σχέση μ' εμένα θα 'πρεπε να εκμεταλλευτώ λίγο πιο πολύ αυτά που μου 'χε δώσει η Άρσις, που δεν τα εκμεταλλεύτηκα στο έπακρο. Είχε πρόβλημα η Άρσις να με πληρώσει γιατί δεν είχα τα κατάλληλα χαρτιά. Ούτε στη τράπεζα δεν έχω λογαριασμό, δεν έχω καθόλου... τίποτα. Έχω έλλειψη από πολλά χαρτιά, βασικά, που χρειάζεται κάποιος για να πληρωθεί ή και να συνεργαστεί ή κάτι τέτοιο. Οπότε, θα άλλαζα... Όχι δεν θα το άλλαζα αυτό! Όχι δεν θα το άλλαζα! Δεν θέλω. Δεν θέλω. Θα προσπαθήσουμε να ψάξουμε καλύτερα να βρούμε ένα άλλο τρόπο να γίνει η συνεργασία νόμιμη. Αλλά δεν θέλω να μπλέξω ούτε με τράπεζες ούτε με το ένα ούτε με το άλλο... (συν5:688-725).

Τα υποκείμενα ερωτήθηκαν επίσης για το αν θα «άλλαζαν» κάτι στο τρόπο που λειτουργούσαν οι υπηρεσίες και τα προγράμματα. Στις απαντήσεις τους, ανέφεραν προβληματισμούς σε σχέση με το πως θα μπορούσε να είχε λειτουργήσει η όλη εμπειρία πιο αποτελεσματικά όχι μόνο για τους ίδιους αλλά και για άλλους νέους, άσκησαν κριτική και διατύπωσαν προτάσεις. Η μεγαλύτερη έκθεση στις δυσκολίες που μπορεί να υπάρχουν σε ένα εργασιακό πλαίσιο όσον αφορά κυρίως στις σχέσεις και όχι

στο αντικείμενο εργασίας και η προετοιμασία να τις αντιμετωπίσουν· η «συνέχεια» στο χρόνο μεμονωμένων δράσεων που ήταν πετυχημένες τη μια χρονιά και διακόπτονταν την άλλη, αλλά και της συνολικής «δουλειάς» της οργάνωσης με την έννοια της ανάπτυξης και όχι της «σύμπτυξης» δράσεων ή της αναγκαστικής επιλογής κάποιων προγραμμάτων έναντι κάποιων άλλων· η έλλειψη εμπιστοσύνης και το να μην ερωτηθούν για κάτι που τα αφορά ακόμη και αν αυτό γίνει για λόγους προστασίας, αποτελούν τα βασικότερα σημεία που εντοπίζουν τα υποκείμενα.

Όχι. Εμένα μου φαίνεται καλά ήτανε και τα προγράμματα και τα εργαστήρια. Ήτανε καλοί άνθρωποι και πάντα δηλαδή, κοιτάγανε να βοηθήσουνε τη νεολαία... Τώρα άλλο αν η νεολαία πήγαινε ας πούμε στα εργαστήρια ή στα διάφορα προγράμματα, μετά βγαίνανε όλοι μαζί έξω και ο καθένας... Ξέρεις πως πάει, άλλοι για εκεί, άλλοι για παραπέρα... Γιατί το κάθε άτομο είναι όπως έχει μάθει, έχει συνηθίσει... Και μια στέγη να του παρείχαμε ας πούμε, και φαγητό, να έχει, εκεί όλα του τα πράγματα... άμα είναι εθισμένος κάπου ή στο αλκοόλ ή στα ναρκωτικά ή κάτι... το νου του θα είναι να βγει έξω, να πάει να το αναζητήσει... Τι να πω. Δεν έχω να πω κάτι (συν1:273-311).

Όχι δεν θα άλλαζα. Εγώ θα πρόσθετα... Θα πρόσθετα. Δεν είναι όλα ωραία και καλά, γαλήνια. Κάτι που το καταλαβαίνεις όταν βγαίνεις έξω. Σε προγράμματα, σε καταρτίσεις και τα λοιπά είναι όλα ωραία, όλα μια χαρά... Έτσι πρέπει να είμαστε... Έχεις και όλη την διάθεση γιατί είναι ωραίο το περιβάλλον. Αλλά πρέπει να υπάρχει και ένα στίγμα... στίγμα του αληθές. Έξω. Πως το λένε. Ας πούμε, εγώ έχω κάνει catering, τροφοδοσία και τα λοιπά... Όπως τα αναλύαμε, όπως κάναμε τα μαθήματα, θεωρητικά ή πρακτικά, ήταν όλα ωραία. Μια χαρά. Θα βρούμε δουλειά, θα βρούμε αυτό, θα βρούμε εκείνο... Ή πίστευα ότι έχω πολύ μεγάλη κατάρτιση. Δεν έχω μεγάλη κατάρτιση. Αυτό ήτανε τρεις μήνες γνωριμίας με ένα είδος εργασίας... Δεν είναι σπουδές. Απλά πήρα κάποια, όσα μπορούσα, εφόδια προσωπικής τέτοιας... Δεν ξέρω με πιο τρόπο, απλά, πρέπει να προσεγγίζει και κάποια στιγμή στην πραγματικότητα... Πιο πολλούς χώρους να μπορούν να βλέπουν οι καταρτιζόμενοι; Να βλέπουνε πολύ πράγμα από αυτό, δηλαδή. Όχι μόνο ο δικός μας χώρος και μία φορά... Κάποιος που να τους μιλήσει για το πως είναι γενικά σ' ένα χώρο δουλειάς αλλά όχι με ζάχαρη, πασπαλισμένο... (Να τους μιλήσει για τις δυσκολίες, για) τρόπους αντιμετώπισης των δυσκολιών. Ένα άτομο που είναι στα δεκαεννιά, κάπου εκεί, δεν ξέρει ότι υπάρχουν θηρία έξω. Θηρία... Και θηρία μιλάμε ο συνάδελφος. Ότι αυτό που είδες εκεί στην κατάρτιση δεν ισχύει για το συνάδελφο που δεν σε ξέρει... Λίγο πολύ αυτό. Θα μου πεις αυτό θα το γνωρίσουνε όταν θα πάνε, αλλά καλό είναι με κάποιο τρόπο να (προετοιμάζεται κανείς). Ότι δεν είναι όλα μέλι-γάλα. Εγώ στην κατάρτιση που ήμουνα ας πούμε τρεις μήνες, ήμασταν Ο.Κ. Κάνουμε αυτό... ήμαστε χαβαλέ... ήμαστε καλά. Γνωρίζουμε το αντικείμενο... κάνουμε θεωρία... κάνουμε κάποιες πρακτικές. Ήταν λίγο σαν διασκέδαση. Θα 'θελα πάρα πολύ να το κάνω για πάντα έτσι... Αλλά δεν είναι έτσι... (συν2:451-529). Εγώ θα έβαζα αυτά τα παιδιά, πριν πάνε σε οποιοδήποτε χώρο... Ξέρεις τα βασικά, πάμε να δούμε πως

δουλεύουν σαν ομάδα κάποιοι άνθρωποι σε αληθινό εργασιακό χώρο και προσέξτε τι θα σας βγάλουν σαν *ψυχολογία* αυτοί οι άνθρωποι, που είναι εκεί, στη δουλειά... Καταγράψτε το χώρο και καταγράψτε τα πάντα που υπάρχουν εκεί. Να μην κάνετε ας πούμε τη ντομάτα να την κόψετε σωστά γιατί σας το έδειξα αυτό... Να δείτε τα πρόσωπα... Να ψυχογραφήσετε και να αναλύσουμε... Με κατάλαβες πως το λέω; (*Βοηθάει*) στο να κατανοήσεις το αληθινό... Να ξέρεις τι θα αντιμετωπίσεις... Να το καταλάβεις... Ενημέρωση. Βάλτε τα παιδιά αυτά να τριγυρίσουν σε όλο το χώρο... Να προσέξουν πράγματα... Να προσέξουν ανθρώπους που δουλεύουν... Να δούνε... Να καταγράψουν φάτσες, μπορεί και συζητήσεις. Να δούνε και τον υπεύθυνο πως λειτουργεί... Αλλά για αρκετή ωρίτσα. Και μετά να τα γράψουν, να κάνουν αξιολόγηση (συν2:544-573).

Όχι. Δε νομίζω. Τον καιρό που πήγαινα εγώ θεωρώ ότι η Άρσις... Ήταν και η αρχή της τότε... Είχαν και πολλά προγράμματα. Θεωρώ ότι ήταν πολύ αποτελεσματική, τουλάχιστον για μένα. Ο τρόπος που δούλευε... Όλα. Εγώ ήμουν ευχαριστημένη. Το μόνο που έχω, ας πούμε μετέπειτα έτσι, ότι αυτό δεν συνεχίστηκε... Όχι για μένα. Αλλά θα 'θελα αυτό που είχα πάρει εγώ να το παίρνανε και άλλα παιδιά... Συνεχίζει να υπάρχει, αλλά νομίζω ότι αργότερα κόπηκαν πολλά πράγματα και από το κράτος, και επιδοτήσεις που υπήρχανε, και περιόρισε πολύ τα πράγματα. Και η Άρσις λειτουργεί απ' όσο θυμάμαι δηλαδή, από χορηγίες και από αυτά... Εντάξει δεν της είναι εύκολο να κάνει όλα αυτά τα προγράμματα. Και όταν σταμάτησαν και από το κράτος οι επιδοτήσεις, μόνη της, νομίζω ότι δεν μπορούσε πλέον να δώσει όσα έδινε παλιά, τον πρώτο καιρό δηλαδή που ήμασταν εμείς. Αυτό θα ήθελα να είχε συνεχιστεί... (συν4:629-646). Παρόλα αυτά, έχω ακούσει ότι υπάρχουν παράπονα... Δεν μπορώ να καταλάβω από που πηγάζουν. Ο κάθε άνθρωπος το βλέπει διαφορετικά. Και είναι και αυτό που σου είπα πριν για μένα, που θεωρώ ότι... Μπορεί και άλλοι να το βλέπουν έτσι, δηλαδή μερικές φορές μερικοί άνθρωποι, δεν βγάζω τον εαυτό μου απέξω, νιώθουν ότι "πρέπει", ο άλλος είναι υποχρεωμένος, "πρέπει" να τους δοθούν κάποια πράγματα χωρίς καν να προσπαθήσουν... Είχα μπει στο ίντερνετ και έψαχνα... Κατά καιρούς ψάχνω να δω, να μάθω νέα για την Άρσις και πατάω και εκτός από τη σελίδα της... Θέλω να μάθω για ανθρώπους... Ήθελα να μάθω για κάποιους γιατί είναι πολυαγαπημένοι μου άνθρωποι, τους έχω στην καρδιά μου... Τέλος πάντων. Έψαχνα να βρω και μπήκα σε κάποιο site στο οποίο συζητάγαν για τον κρατικό μηχανισμό και πως ας πούμε σε πετάνε στο δρόμο και δεν σε βοηθάνε όταν πρέπει... Και είχα διαβάσει και ένα σχόλιο από κάποιον που πρέπει να ήτανε της δικιάς μου εποχής... δεν κατάλαβα ποιος ήτανε αλλά με πολλά παράπονα. Και, εντάξει... Σκεφτόμουν ότι ο κάθε άνθρωπος το βιώνει διαφορετικά... Ξέρεις η ίδια κατάσταση εμένα μπορεί να μου φαίνεται τέλεια, σε κάποιον μπορεί να φαίνεται τελείως μα τελείως διαφορετική... Εάν ένας άνθρωπος μένει στο δρόμο και αν ένας άνθρωπος έχει το σπιτάκι του και πάμε τώρα εμείς... Γιατί θυμάμαι μια συγκεκριμένη φάση που είχαμε τσακωθεί με μια κοπέλα, είχαμε διαφωνήσει βασικά... Είχαμε πάει τότε ένα ταξίδι με ιστιοφόρα... Και συζητάγαμε μετά, στο τέλος της κάθε βδομάδας, συζητάγαμε για την εβδομάδα μας και για διάφορα... πως πέρασε, σαν ομαδικό... Και εγώ έλεγα ότι ήτανε τέλεια. Το άλλο κορίτσι είχε διαφωνία στο πως πέρασε... Είχε θυμώσει

μαζί μου και μου 'λεγε "δηλαδή λες ότι λέω ψέματα; Δεν ήτανε έτσι και έτσι και έτσι...". Και προσπαθούσα να της εξηγήσω ότι ξέρεις, ανάλογα με τα βιώματα που έχει ο καθένας, αν εσύ, άσχετο παράδειγμα, μένεις στο σπίτι σου και εγώ είμαι στο δρόμο και μας πάνε σε ένα ξενοδοχείο που είναι να μείνουμε και οι δύο και είναι χάλια... βρώμικο και έτσι, εμένα μπορεί να μου φανεί παράδεισος, εσύ να πεις τι αχούρι είναι αυτό... κατάλαβες; Γι' αυτό είναι ανάλογα με τα βιώματα που έχει ο καθένας. Την ίδια ακριβώς κατάσταση μπορεί να τη νιώσει διαφορετικά και να την αισθανθεί. Δεν σημαίνει ότι εγώ επειδή λέω ότι όλα είναι καλά ήταν όντως καλά για όλους ή ότι οι άλλοι λένε ψέματα... κατάλαβες; Ούτε ότι λέω εγώ ψέματα, γιατί εγώ έτσι το έζησα... (συν4:649-700). Απλά ξέρεις κάτι, υπήρχαν αρνητικά... (γέλιο δυνατό). Δεν σου λέω τώρα! Έχουν να κάνουν όλα με σένα. Το ένα ήταν που με είχες κλειδώσει στον ξενώνα κατά λάθος, θυμάσαι; Και ο τσακωμός μας μετά... Και αυτό μου είχε... με είχε πληγώσει πολύ. Το είχα πάρει βαρέως... Το ότι δεν με πίστευες... τέλος πάντων. (Το ότι δεν σου είχα δείξει εμπιστοσύνη;) Ναι. Μου το είπες... Μου το είπες στα ίσια... Μου είπες "Όχι, λες ψέματα. Ο λόγος που δεν ερχόσουν ήταν ότι ήθελες να πάρεις άδεια για να περάσεις με τον «Α» και όχι ότι ήσουνα άρρωστη". Και σου λέω «όχι... είχα πυρετό, δεν είχα να φάω», γιατί όντως δεν είχα να φάω τότε, ευτυχώς που είχε έρθει ο «Α» γιατί στην ουσία με γιατροπόρευε και μου 'φερε και κάτι να φάω. Μου λες, ξέρεις ας μ' έπαιρνες ένα τηλέφωνο να σου φέρω εγώ να φας και σκεφτόμουν... αφού σου είχα πει ότι είμαι άρρωστη, τι να σε πάρω τηλέφωνο να σου πω φέρε μου να φάω, σου λέω ότι είμαι άρρωστη, άμα ήθελες ξέρω εγώ ρώτα με αν έχω να φάω ή όχι... Τέλος πάντων. Αυτό που θέλω να σου πω είναι ότι δεν έχω αρνητικά να θυμάμαι ρε παιδί μου... Εντάξει πέρα από ένα-δύο πραγματάκια δεν έχω, δεν μου έχει μείνει κάτι αρνητικό. Γιατί ξέρεις κάτι; Τόσα χρόνια μετά, δεκαπέντε χρόνια μετά... είκοσι... τα βλέπεις πιο στρογγυλοποιημένα τα πράγματα. Αν κάτι είναι πολύ άσχημο θα το θυμηθείς, μπορεί να το γιγαντώσεις... Αν κάτι όμως ήταν καλό, πάλι... Εμένα ήτανε... Ήτανε καλό. Μου έχει αφήσει καλή ανάμνηση. Θεωρώ ότι με στήριξε, ότι με βοήθησε... Ότι ήτανε ένα χέρι που μ' έπιασε ας πούμε και ότι... Δεν ξέρω, δεν ξέρω πως θα είχε αλλάξει σου λέω και η ζωή μου αν δεν υπήρχε η Άρσις. Αλλά θεωρώ πως άλλαξε προς το θετικό... (συν4:704-730)

Το άλλο που θα άλλαζα στην Άρσις είναι... Με στεναχωρούσε που είχαμε τα προγράμματα... Ήταν ωραία, σούπερ... Και μετά την επόμενη χρονιά λόγω δασκάλου; Λόγω ωραρίου; Λόγω χρηματοδότησης; Εξαφανιζότανε. Δεν το 'χαμε την επόμενη χρονιά. Και ήτανε... Να πεις σε κάποια που δεν είχανε αποτέλεσμα, που ήτανε δύο άτομα, να πεις εντάξει... Αλλά τουμπερλέκι για παράδειγμα, θυμάμαι ήμασταν πόσα άτομα... Πόσα άτομα γύρω-γύρω και παίζαμε τουμπερλέκι!!! Μετά αυτό. Για μια στιγμή, δεν ξέρω για ποιο λόγο και πως, δεν θυμάμαι τι είχε γίνει, οικονομικό ήτανε; Και σταμάτησε... Μετά κάτι άλλο που κάναμε που είχε πάλι ωραίο... νομίζω φωτογραφία πάλι ήτανε ωραίο και σταμάτησε. Μετά πάλι κάναμε κάτι πολύ ωραίο και σταμάτησε... (Το να σταματάει απότομα κάτι που πήγαινε καλά) Ναι. Κάτι που πήγαινε καλά! Γιατί να σταματήσει, δηλαδή; Δεν ξέρω. Έπρεπε να... Δεν ξέρω πως θα μπορούσαμε να βρούμε την οικονομική λύση. Έπρεπε να τραβήξουμε βίντεο πόσο ωραίο είναι, να το στείλουμε στον κόσμο και να πούμε υποστηρίξτε μας γιατί αυτό το πράμα που βλέπετε άμα σας αρέσει,

σταμάτησε και δεν μπορούμε να το συνεχίσουμε (συν5:657-685). Ένα άλλο που θυμάμαι είναι ότι ήταν να κάνουνε γκράφιτι στο ξενώνα... Γκράφιτι απέξω στο τοίχο... Και ήταν να το κάνω εγώ. Αλλά επειδή νόμιζαν ότι είμαι στο εξωτερικό ή ήμουν και ήταν να έρθω μια βδομάδα πιο μετά και είχανε κανονίσει να γίνει το happening τότε... Φώναζαν άλλον και δεν το έκανα εγώ... Και αυτό λίγο μου ήτανε κακό. Γιατί νομίζω... Δεν ξέρω αν με πήρανε τηλέφωνο ή όχι... Νομίζω δεν με πήρανε αλλά είχαν τη γνώση ότι δεν θα είμαι εδώ. Ήξεραν από κάπου κάπως, αλλά δεν το 'χαν επιβεβαιώσει με εμένα. Δεν με πήραν τηλέφωνο. Θα μπορούσα να το 'χα αλλάξει. Θα μπορούσα να το αλλάξω και να είμαι εδώ ή κάπως... (συν5:1152-1186)

Όχι. Νομίζω ότι η Άρσις έδινε ότι μπορούσε. Και αυτό... Εάν θα μπορούσε η Άρσις να δώσει περισσότερα πράγματα θα εξαρτιόταν από εμάς. Δηλαδή εμείς πόσο επιτρέψαμε σε όλους εσάς να μας βοηθήσετε. Όχι. Νομίζω ότι η Άρσις ότι μπορούσε να δώσει... ψυχολογικά... τα μαθήματα... ακόμη και οικονομικά νομίζω ότι είχατε στηρίξει, πολλές φορές (συν6:570-580).

Κοίτα. Η ζωή είναι παράξενη και δεν ξέρεις πως θα εξελιχθεί... Γιατί και εγώ δεν ήξερα πως θα πάνε τα πράγματα στη ζωή μου. Είχαμε συζητήσει και ένα θέμα τότε, με το στρατό... Που είχανε βγάλει προκηρύξεις για το στρατό. Στο 'χα πει τότε... Είχες φέρει μια αντίρρηση... Δεν ξέρω αν το θυμάσαι; Λες εγώ δεν θα το έκανα... Εντάξει. Δεν πήγα. (Το μετάνιωσες;) Όχι. Δεν μπορώ... Στην αρχή λίγο μου κακοφάνηκε, αλλά λέω εντάξει. Αφού δεν... Δεν θα κάτσω να ασχοληθώ. Απλώς έλεγα ότι αν είχα μόνιμη δουλειά θα ήταν καλύτερα για εμένα. Ναι. Αλλά ούτε και ξέρω πως θα εξελισσότανε εκεί πέρα. Δεν το 'ξερα. Γιατί δεν ήμουν και ο καλύτερος για να μπορώ να ανταπεξέλθω και για αυτό... (συν7:528-545).

Τα υποκείμενα θεωρούν ιδιαίτερα σημαντικά και θα ήθελαν να παραμείνουν ως σταθερά γνωρίσματα των παρεμβάσεων η *σοβαρότητα* με την οποία προσεγγίζονταν κάθε φορά το όποιο αντικείμενο, η *άπειρη εμπιστοσύνη*, η *ανθρώπινη επαφή* και η *σχέση με συγκεκριμένους ανθρώπους*

Η σοβαρότητα της όλης κατάστασης! Ότι... πως το λένε. Που υπήρχε η «Π», ο Σεφ που είχαμε ή ο υπεύθυνος... Ή και marketing! Κάποιος που μας έκανε marketing. Που το είχανε σοβαρά-σοβαρά το θέμα, ότι κάνουμε αυτό... (συν2:530-539).

Το μάθημα που κάναμε στο Γκράφιτι παλιά-παλιά στη Πλαπούτα. Που 'χαμε το χώρο έξω στον τοίχο. Ήταν υπέροχο! Η εμπιστοσύνη που είχε ο «Β» σ' εμάς... Ήμασταν μια ωραία ομάδα τότε. Ήμασταν ωραία παιδιά! Είχαμε και γκραφιτάδες που ήτανε παράνομοι αλλά και γκραφιτάδες που ήταν νόμιμοι... Αλλά όλοι μας... Δεν ξέρω... Ο δάσκαλος; Ο χώρος; Τα άτομα τα τότε; Δεν ξέρω. Μας είχαν κάνει και σεβόμασταν το χώρο όλο. Μας άφηναν το ελεύθερο όποτε θέλαμε, πέρα από το μάθημα, να πάρουμε τα σπρέι, να πάμε στην αυλή που είχαμε απέξω και να κάνουμε ότι θέλουμε. Αυτή η... όχι ελευθερία, αυτή η εμπιστοσύνη γύρισε πίσω μ' εμπιστοσύνη

και το σεβόμασταν και ήτανε υπέροχο το όλο σκηνικό. Μετά η Άρσις δεν είχε το χώρο, τον τοίχο για να βάψουμε. Είχαμε καμβάδες, που οι καμβάδες δεν αντέχουν πολύ χρώμα... (Ενώ) ο τοίχος... Βάψαμε το ένα κομμάτι πάνω από τ' άλλο... Δεν υπήρχε... Ήταν ατελείωτο... ήταν endless. Δεν το ξανά-είχαμε μετά. Μ' άρεσε αυτό στην Πλαπούτα. Μ' άρεσε πολύ. Ήταν πιο... πιο φιλικό, πιο ωραίο, πιο λειτουργικό, πως να το πούμε... Εμπιστοσύνη άπειρη! Ναι. Εμπιστοσύνη άπειρη! Και δεν ήταν επειδή ήμουν εγώ... Εγώ μόνο θα μπορούσα να βγω έξω. Όλη η ομάδα που είχαμε, τα παιδιά τα τότε, οποιοδήποτε παιδί μπορούσε να βγει έξω και να βάψει να κάνει κάτι... Πέρναγε από εκεί πέρα, δεν είχε τι να κάνει, βαριότανε... Βέβαια ώρες που ήταν ανοιχτή η Άρσις και με συνεννόηση κατά κάποιο τρόπο, αλλά ήτανε... γινότανε! (συν5:768-790). Τα ταξίδια στο εξωτερικό που έγιναν πρώτα από την Άρσι και μετά συνέχισαν αλλού... Τα μαθήματα γκράφιτι. Γενικά ότι συνεχίζω και κάνω τώρα που τα ξεκίνησα από την Άρσις. Καταρχάς δεν θα το σταματήσω. Δεν θα το σταματήσω. Θα το συνεχίσω. Δηλαδή... Ο εθελοντισμός... Έχω πολλά από την Άρσις και τώρα δεν μπορώ... Ξέρεις πόσα πολλά έχω πάρει από την Άρσις; Δηλαδή, πολλές φορές σκέφτομαι ότι "χρωστάω" στην Άρσις... Χρωστάω πραγματικά. Και η Άρσις πολλές φορές πιστεύει ότι μου χρωστάει... Γιατί ο καθένας βλέπει... βλέπει διαφορετικά. Δηλαδή η Άρσις βλέπει αυτά που έχω δώσει και προσπαθώ και δίνω... Η Άρσις βλέπει ότι μου χρωστάει και εγώ βλέπω ότι χρωστάω στην Άρσις... (συν5:892-907)

Ναι... Μου βάζεις δύσκολα τώρα. Δεν ξέρω. Τι δεν θα ήθελα να αλλάξω; Λένε ότι αυτό που αξίζει στη ζωή σου παραμένει πάντα... Οπότε μάλλον η επαφή μου μαζί σου. Ναι, εσύ. Γιατί όπως βλέπεις να... Τώρα ας πούμε είμαστε μαζί και πίνουμε τον καφέ μας... Είμαι μαζί σου. Θα μπορούσα να είμαι μαζί με κάποιον άλλον άνθρωπο... Τελικά ίσως εσύ είσαι το κομμάτι το σημαντικό... Ναι (συν6:581-596)

3^B3δ. Πράγματα που δεν θα είχαν καταφέρει εάν δεν είχαν λάβει την εν λόγω υποστήριξη

Μια σημαντική ερώτηση αφορά το τι νομίζουν τα υποκείμενα ότι δεν θα είχαν καταφέρει εάν δεν είχαν λάβει την εν λόγω υποστήριξη. Οι απαντήσεις τους είναι ενδεικτικές της σπουδαιότητας που τα ίδια αποδίδουν στην εν λόγω εμπειρία. Οι συχνότερες αναφορές αφορούν στον *δρόμο* και τους *κινδύνους που αυτός συνεπάγεται* (*κλοπές, χρήση, πορνεία*), στη *σχέση με τον εαυτό, στον χαρακτήρα* και στη *ζωή που έχουν, στην επικοινωνία με τους άλλους*, στο να *παραμείνουν στη πορεία της ζωής και να είναι καλά*. Χαρακτηριστικές είναι οι ακόλουθες απαντήσεις:

Αν δεν ήταν τα σεμινάρια και όλα αυτά; Ε! Δεν θα 'μουν... Δεν θα 'χα το νου μου να ασχοληθώ για εργασία... Θα είχα το νου μου για άλλα πράγματα. Στο δρόμο... Γύρα έξω... Γενικά διάφορα... Δεν θα 'χα πετύχει... τη πορεία... Ότι κοίτα να ασχοληθείς με κάποια δουλειά. Να

είσαι εκεί ρε παιδί μου. Να μη ξεφύγεις από το μονοπάτι... Stay on the path δηλαδή... Αυτό. (συν1:342-349)

Δεν θα είχα καταφέρει να είμαι έτσι όπως είμαι... Σίγουρα. Ήταν μεγάλο σοκ για μένα η Άρσις... Και το λέω γιατί ήταν από τα πρώτα βήματα της ζωής μου... Να είμαι κοινωνική. Να είμαι κοινωνική δεν θα είχα καταφέρει. Γιατί δεν ήμουν κοινωνικός χαρακτήρας. Δεν μίλαγα πάρα πολύ τότε. Εντάξει μικρό παιδάκι... Επειδή από την οικογένειά μου δεν... Δεν είχα έναν άνθρωπο να μου δώσει βάσεις, που να πει, πως το λένε "Έτσι είναι η συμπεριφορά έξω... Κοίτα να ψάχνεις τον εαυτό σου... Να μιλάς με τον εαυτό σου... Να προσέχεις τον εαυτό σου..." Το μεγαλύτερο είναι "Να αγαπάς τον εαυτό σου ή έστω, μερικές φορές δεν τον αγαπάμε γιατί υπάρχουν προβλήματα... Να τον προσέχεις και να κάνεις πράγματα που σου αρέσουνε χωρίς να πειράζεις του άλλους..." Αυτά νομίζω τα πήρα από τις συζητήσεις μας και από ανθρώπους που έβλεπα και παρατηρούσα στην Άρσις. Και μπορεί να ήμουν... Δεν ξέρω. Μπορεί να ήμουνα κανένας άνθρωπος... Δεν ξέρω πως θα ήταν η ζωή μου αν δεν είχα κάνει ταξίδια, δεν γνώριζα την Άρσις και τα λοιπά (συν2:574-595). Αν δεν ήταν η Άρσις δεν ξέρω... Δεν μπορώ να συλλογιστώ πως θα ήμουνα σαν άνθρωπος... Ήταν μεγάλη βάση για το ξεκίνημα. Γιατί όντως μετά από το Παπάγου δεν υπήρχαν βάσεις. Τί θα κάνω ας πούμε, ή πως θα ανταπεξέλθω... Είχα στο μυαλό μου ότι... Ναι. Θα βγω από εδώ... θα μείνω μόνη μου... Δεν θα πάω στη μητέρα μου. Το τί θα κάνω μόνη μου... ούτε καν ξέρω. Λογαριάζεις ρε παιδί μου θα μείνεις μόνη σου... θα πιάσεις ένα σπίτι... θα πιάσεις μια δουλειά... Αυτά τα δύο. Πέρα από αυτό δεν... Δεν έχεις κάτι άλλο. Ή ας πούμε, δεν σκεφτόμουν να πιάσω το Λύκειο ξανά. Εκείνη την εποχή σκεφτόμουν να επιβιώσω... Ναι. Υπήρξε τεράστια εμπειρία σχετικά από αυτό... Και δεν ξέρω αν θα ήμουνα και καλά σαν άνθρωπος. Δεν ξέρω αν θυμάσαι, περάσανε πάρα πολλές ώρες ψυχολογικής αναλύσεως... (γέλιο). Μπορεί να ήμουνα... Σίγουρα έχω κάποια κόμπλεξ σαν άνθρωπος... Όλοι έχουμε. Ή κάποια ψυχολογικά ίσως έχω και δεν το ξέρω. Σίγουρα δεν θα ήμουνα υγιής ψυχολογικά. Νομίζω πως (με βοήθησε) πάρα πολύ... Ναι. Στο να μην φοβάμαι... Στο να μη κολλάω σε πράγματα... Εντάξει. Κολλάμε σε κάποια πράγματα, δεν μπορούμε να πούμε, αλλά τουλάχιστον υπάρχει μια εξέλιξη... (συν2:674-693)

Μπορεί να είχα μπλέξει... Ποιος μπορεί να μου δώσει εγγύηση; Στο δρόμο έμενα. Σίγουρα θα 'χα μπλέξει. Γιατί αναγκαστικά... Ή θα 'χα κλέψει, ή θα 'χα μπλέξει με τα ναρκωτικά ν' αρχίσω να πουλάω για να βγάλω τα προς το ζην μου. Σίγουρα θα 'χα μπλέξει. Όχι μπορεί... (συν3:574-578)

Δεν μπορώ να σου μιλήσω υποθετικά αλλά θεωρώ ότι δεν θα ήμουνα ο άνθρωπος που είμαι τώρα. Και δεν ξέρω καν πως θα ήμουνα... που θα ήμουνα... Δεν ξέρω. Η Άρσις, τότε, εμένα στην ουσία με πήρε από το δρόμο. Μπορεί να είχα να μείνω... Πέρα από το ότι τον πρώτο καιρό μου έδωσε στέγη, αλλά με έβγαλε από το δρόμο. Δηλαδή από το να γυρνάω... Και δεν ξέρω πως μπορεί να 'χα καταλήξει ας πούμε. Γενικά, δεν ήμουνα άνθρωπος που θα έκανε καταχρήσεις και δεν έμπλεκα εύκολα παρόλο που υπήρχανε γύρω μου διάφορα και εκείνο τον καιρό και πριν

γνωρίσω την Άρσις... Οι παρέες μου ήτανε, δηλαδή... Εντάξει, περίεργες. Χρήση... Πορνεία... Κλοπές... Ότι μπορείς να φανταστείς... Αλλά, για κάποιο λόγο, ενώ ήμουνα μέσα σε όλα αυτά, ήμουνα αποστασιοποιημένη... Ναι. Δηλαδή... Δεν ξέρω. Δεν με τράβηξε ποτέ όλο αυτό; Τί να πω; Ενώ είχε μια μαγεία, ξέρεις η όλη τότε κατάσταση... Και σου λέω και η πρωτόγνωρη ελευθερία για εμένα... Παρόλα αυτά δεν ήτανε κάτι... Δεν είχε να μου πει κάτι... Δεν μου έδινε τίποτα... Δεν με έκανε να αισθανθώ καλύτερα... Οπότε το γλύτωσα (γέλιο). Θεωρώ (ότι είμαι) τυχερή που ζω, σκεφτόμενη αυτά που είχα ζήσει εκείνη την περίοδο... Και θεωρώ ότι μια μεγάλη τύχη για μένα ήταν και αυτό, που βρέθηκε η Άρσις μπροστά μου, και αυτό το ότι έφυγα... Γιατί σου λέω, μπορεί μέχρι τότε να ήμουνα τυχερή αλλά δεν ξέρεις παρακάτω τι θα μου είχε συμβεί... Στην ουσία αυτό έκανε η Άρσις. *Με πήρε απ' το δρόμο και μου γέμισε τον ελεύθερο χρόνο μου.* Αυτός ήταν και ο λόγος που έκανα όλα τα εργαστήρια ελεύθερου χρόνου που υπήρχαν... Δηλαδή κουκλοθέατρο, θεατρικό παιχνίδι, αρμονική ασυμμετρία, το άλλο... που παίζαμε με τις κούκλες... με τις μαράκες, δεν θυμάμαι πως λεγότανε... και άλλα. Δεν μπορώ να τα θυμηθώ... Ό,τι υπήρχε σε εργαστήριο το έκανα και τα μόνα που δεν έκανα ήτανε κάποια που μπορεί να συμπίπτανε με άλλο πρόγραμμα. Ήθελα να 'χω το χρόνο μου γεμάτο, καθημερινά... Και ήθελα να τον έχω με πράγματα που να έχουνε να μου δώσουνε.. Να έχουνε κάποιο ενδιαφέρον και να μου προσφέρουνε. Να με κάνουνε καλύτερη σαν άνθρωπο και όχι να χάνω το χρόνο μου ας πούμε. Ναι. Γι' αυτό δεν μπορώ να σου πω υποθετικά. Αλλά, όπως σου είπα και πριν, θεωρώ ότι οτιδήποτε, το παραμικρό που συμβαίνει στη ζωή μας, μας αλλάζει σαν ανθρώπους, πόσο μάλλον δύο χρόνια... (συν4:563-594)

Νομίζω δεν θα 'μουν δάσκαλος γκράφιτι κατά κάποιο τρόπο... Αν δεν υπήρχε η Άρσις δεν θα υπήρχαν μάλλον τα μαθήματα γκράφιτι, γιατί δεν υπάρχουν νομίζω σε τέτοια φάση πουθενά σε όλο τον κόσμο... (συν5:791-796). Δεν θα κατάφερνα καταρχάς... Να ξεκινήσουμε με το τελευταίο, το τώρα-τόρα... Δεν θα κατάφερνα τη «κόρη» μου. Η «κόρη» μου είναι το παιδί που είναι να κάνουμε... Γιατί όλα ήτανε σαν συγκυρία... Δηλαδή ήτανε... Το φαινόμενο της πεταλούδας, πως να το πω... Φθάσαμε εκεί και... Και έχω αυτό το... Αυτό το πλάσματάκι! Δεν το 'χω δει ακόμα... Το 'χω δει με 3D ultra sound... αλλά ναι... Γενικά δεν ξέρω. Θα έκανα άλλα πράγματα. Αν δεν είχα την Άρσις παίζει να ήταν αλλιώς η ζωή μου... Γιατί κατά κάποιο τρόπο οι δραστηριότητες που έκανα εδώ στην Άρσις με βοήθησαν να μην κάνω άλλα πράγματα που ίσως να έκανα... Δεν ξέρω τι είναι αυτό. Μπορεί να είχα μπει και σε μια άλλη ρουτίνα δουλειάς... Να 'χα μια οικογένεια... μια γυναίκα... πέντε παιδιά... ένα σκύλο... ένα αυτοκίνητο... ένα κάτι. Θα 'ταν μια ζωή που να μην μου αρέσει. Βέβαια δεν θα ήξερα πως θα ήταν η άλλη ζωή που θα μ' άρεσε ή όχι, αλλά... Η ζωή που κάνω μ' αρέσει πάρα πολύ. Έχω γνωρίσει κόσμο απ' όλη τη γη... Έχω γυρίσει πολλά μέρη της γης... Έχω κάνει πολλά πράγματα που βλέπω φίλους μου που ζηλεύουνε... Με ζηλεύει πολύς κόσμος, γιατί πολύς κόσμος έχει κάνει αυτό που σου είπα. Έχουν πιάσει μια οικογένεια, έχουν πιάσει μια δουλειά, έχουνε μια ρουτίνα στη ζωή τους... και είναι σε αυτό το πράγμα. Δεν έχω καμία ρουτίνα στη ζωή μου, ακόμα. Τώρα πάω να μπω σε μια ρουτίνα και θα δούμε πως θα γίνει όχι ρουτίνα, θα γίνει πιο καλλιτεχνικό... πιο δημιουργικό... πιο αλλιώς. Οπότε... Ναι. Αυτό. (συν5:843-865)

Πιστεύω ότι θα κλεινόμουν πολύ στον εαυτό μου... Ότι δεν θα είχα... Μπορεί να έκανα και μια δεύτερη απόπειρα αυτοκτονίας και να πετύχαινε (γέλιο). Δεν ξέρω. Πιστεύω ότι... Επαναλαμβάνω πάλι ότι μου έδωσε τόση δύναμη και κουράγιο αυτή η ψυχολογική υποστήριξη και ότι ένιωθα ότι έχω ανθρώπους δίπλα μου που με στηρίζανε που δεν με άφηνε να πέσω, οπότε μου έδινε δύναμη να συνεχίσω, με όρεξη... Να προσπαθώ για να διορθώσω όλα τα... χαλασμένα που ήτανε στη ζωή μου εκείνη την περίοδο (συν6:608-618).

Πιστεύω με την επικοινωνία ανθρώπων. Αυτό... η επικοινωνία. Αυτό το team. Η διαφορετικότητα που είμαστε μεταξύ μας... Μπορεί να μην φαινόταν τόσο μεγάλο τότε, αλλά άμα το γυρίσουμε πίσω φαίνεται μεγάλη προσπάθεια... Φαίνεται μεγάλη προσπάθεια. Γιατί με τον κόσμο εγώ είμαι λίγο... Ξέρεις. Τον φοβάμαι λίγο τον κόσμο... για αυτό (συν7:565-580).

3^B3ε. Το πιο σημαντικό πράγμα που κέρδισαν

Όλα τα ερευνητικά υποκείμενα ανέφεραν σημαντικά πράγματα που κέρδισαν. Η γνώση, οι εμπειρίες, η επικοινωνία, η λειτουργία μέσα σε «ομάδα», η «σχέση με τον εαυτό» αποτελούν κάποια από τα σημαντικότερα οφέλη που αποκόμισαν. Χαρακτηριστικά είναι τα αποσπάσματα που ακολουθούν.

Το πιο σημαντικό είναι ότι γνώρισα ανθρώπους, με συμβουλέψανε, με βοηθήσανε, με βάλανε σε μια πορεία... Μετά τώρα... δικιά μου επιλογή αν θα την ακολουθήσω. Αν θα πάω προς τα πίσω, προς τον κατήφορο ή θα αρχίσω να ανηφορίζω, να σκαρφαλώνω... (συν 1:350-355). Η γνώση, η εμπειρία... Το πως να φτιάξω μια κιθάρα που κάναμε... Πως να φτιάξω μια παπουτσοθήκη, ένα έπιπλο, κάτι... Αυτό. Αυτό μένει. Δηλαδή στο τέλος και να το 'χεις ξεχάσει μετά από χρόνια, κάποια στιγμή... Θα έρθει η στιγμή να ασχοληθείς και θα πεις "Ωπ!" Θα θυμηθείς πάλι. Θα θυμηθείς το πως... που... πότε... Και θα το κάνεις αναλόγως με αυτά που είχες μάθει. Η γνώση... Η γνώση είναι όπλο... είναι δύναμη (συν 1:410-417).

Εμπειρίες... Ταξίδια που δεν θα τα έκανα ποτέ στη ζωή μου. Πήγαμε και σε κάποια σεμινάρια... Πήγα και στο Ευρωκοινοβούλιο... Εντάξει. Γνώρισα την πολιτική κατάσταση... Να παρατηρήσω πως είναι ένας κουστουμάτος που είναι στις Βρυξέλλες και με τι σκεπτικό μπαίνει... Να πω την άποψή μου... (συν2:596-604). Μπορώ να πω ότι είμαι ένα παιδί της Άρσις και το χαίρομαι... Το κέρδισα και αυτό με την αξία μου, νομίζω (γέλιο). Να έχω ένα τίτλο ας πούμε "είμαι παιδί της Άρσις". Κέρδισα μια μεγάλη πόρτα στη ζωή μου. Το ότι υπάρχουν άνθρωποι που ακόμα μπορεί να με βοηθήσουν σε όποιο πρόβλημα μπορεί να υπάρξει... Όπου μπορούνε φυσικά. Δεν είμαι ούτε ανήλικο, ούτε νεαρό άτομο... Αλλά ξέρω, ότι όταν θα υπάρξει κάποιο σοβαρό πρόβλημα και νομίζω ότι η Άρσις θα μπορεί να με βοηθήσει, σίγουρα θα μπορέσει να με βοηθήσει. Είχα απευθυνθεί ξανά στην Άρσις για άτομα που χρειαζότανε βοήθεια... Και μάλιστα υπήρξε εξέλιξη, πολύ καλή. Ναι. Και ακόμη μπορώ να κερδίσω (συν2:655-668).

Ένα από τα πιο σημαντικά είναι το ότι στην ουσία ένιωθα σαν άρχισα να βρίσκω τον εαυτό μου με την Άρσις... Που εντάξει... Και μετά, δηλαδή στην πορεία, συνέχισα να... Δεν είναι ότι τον βρήκα, αλλά ξεκίνησα να τον βρίσκω... Δηλαδή, άρχισα να νιώθω ότι έχω επιλογές σαν άνθρωπος εκεί πέρα... Και επιλογές λέγοντας, όχι επιλογές στο να... ξέρεις να διαλέξω κάτι... αυτό ή αυτό, ή τι θέλεις να κάνεις στη ζωή σου και τέτοια... Επιλογές σκέψης, στον τρόπο που σκεφτόμουνα ή στο πως αισθανόμουνα. Γιατί έχοντας μεγαλώσει σε μια οικογένεια αρκετά αυστηρή κάποια πράγματα ερχόντουσαν... Πως να στο πω... όχι έτοιμα αλλά ήταν σαν να σου λέγανε ότι ξέρεις αυτό νιώθεις, αυτό σ' αρέσει, αυτό δεν σ' αρέσει, αυτό θέλεις, αυτό δεν θέλεις... Και το είχα πιστέψει. Οπότε, είχα πιστέψει ότι αυτή ήμουν... αυτό που μου είχαν πει. Και στην Άρσις πηγαίνοντας, άρχισα να ανακαλύπτω ότι δεν ήμουν αυτή και σιγά-σιγά, δειλά-δειλά βηματάκια... άρχισα να βρίσκω τον εαυτό μου... (συν4:517-531)

Τη ζωή μου. Τη ζωή που έχω. Ναι... Να το ολοκληρώσω αλλιώς. Η ζωή που έχω είναι ένας καλλιτέχνης που κατά κάποιο τρόπο η Άρσις με στήριξε να παραμείνω καλλιτέχνης, να παραμείνω αυτό που είμαι... Ένας εθελοντής... που η Άρσις με έμαθε να είμαι εθελοντής, με ξεκίνησε τι είναι εθελοντισμός. Είμαι ένας νομίζω καλός άνθρωπος... Νομίζω μέσα από την Άρσις έμαθα τι είναι η καλοσύνη... Έμαθα... Μερικές καταστάσεις που είδα από ανθρώπους πως τις αντιμετωπίζουν και μου άρεσε η αντιμετώπιση που είχαν. Ήταν ήρεμη, ήπια και λογική, με σκέψη και με συναίσθημα. Κι έμαθα λίγο και από αυτό. Προσπαθώ να το τηρώ, καμιά φορά δεν το καταφέρνω... Καμιά φορά, από μόνα τους σπάνε (τα νεύρα) και αντιδρώ λάθος... αλλά επειδή έχω δει τη σωστή αντίδραση βλέπω ότι η αντίδρασή μου ήταν λάθος. Δηλαδή, έστω και έτσι με έχει βοηθήσει να δω το σωστό και το λάθος, κατά κάποιο τρόπο. Το σωστό και το λάθος για μένα, όπως το θεωρώ εγώ σωστό και λάθος... Τι άλλο μου έχει δώσει; Μου έχει δώσει πολλά άλλα... Δεν ξέρω πως να απαντήσω... (συν5:866-887)

Νομίζω... ο χαρακτήρας μου. Ο άνθρωπος που είμαι... Ναι. Ότι είμαι ένας άνθρωπος σωστός... Και αυτό νομίζω ότι δημιουργήθηκε από τους ανθρώπους που είχα στη ζωή μου... που με υποστηρίζανε... από καταστάσεις που έζησα... Να ας πούμε, αυτό που είπα ότι έχασα την ελευθερία μου. Μπορεί αν δεν πήγαινα στην Αίγυπτο και παρέμενα στην Ελλάδα, και να βγαίνω, να ξενοχτάω... να μην δώσω βάση σε αυτά που μου 'λεγε η μητέρα μου, να μην ήμουν υπάκουη, να αλήτευσω, να γινόμουν ας πούμε «κακό» κορίτσι... Αλλά πηγαίνοντας στην Αίγυπτο έμαθα να εκτιμάω αυτό που είχα. Ήμουν ελεύθερη. Οπότε... θα μπορούσα να γίνω οτιδήποτε, να μπλέξω με ναρκωτικά, να... χίλια δύο. Αλλά πιστεύω ότι αυτό... Από όλα αυτά τα άσχημα και τα καλά... Στην Άρσις ας πούμε σου δίνανε. Έμαθες να παίρνεις... έμαθες να δίνεις. Αν δεν πάρεις δεν θα μάθεις να δώσεις... Εκεί πέρα πήρα αρκετά πράγματα, οπότε και εγώ με τη σειρά μου έμαθα να δίνω όταν έχει ανάγκη ο άλλος... (συν6:626-644). Επειδή η βοήθειά σου, η ψυχολογική υποστήριξη που μου έδωσες και ένιωθα ότι έχω την «Π» ας πούμε, να πάω να της πω τον πόνο μου ή κάτι που με πλήγωσε ή κάτι που με στεναχώρησε, που θα με ακούσει, θα με συμβουλευτεί... Αυτό ήτανε ένα από τα πιο σημαντικά που πήρα από την Άρσις γιατί χωρίς ψυχολογία δεν κάνεις τίποτα... Ούτε τα μαθηματικά θα κάνεις, ούτε την εκδρομή με την Άρσις θα πας πουθενά. Νομίζω... ναι, ότι το πιο σημαντικό πράγμα ήταν αυτό. Η

ψυχολογική υποστήριξη που μου 'δωσες και μ' έκανες να πιστέψω στον εαυτό μου... Ναι. Και να ξεπεράσω φόβους μου... (συν6:599-607)

Δεν ήταν η μαγειρική... Ήταν η ομάδα που ήμασταν. Η συνεργασία. Αυτό... Δεν μπορώ να πω ότι ήταν η μαγειρική, ξέρεις ξεκάθαρα... Ήταν μόνο η μαγειρική. Ήταν τα παιδιά που ήμασταν όλοι μαζί... Παρ' όλες τις διαφορές... παρά τις διαφορετικές απόψεις του καθενός, βγάζαμε ένα σύνολο. Συνεργασία. Η συνεργασία... Η συνεργασία και να αντιμετωπίζουμε τις δυσκολίες. Στην επικοινωνία με τους ανθρώπους. Τι είναι μικρός, τι μεγάλος... Το βασικό είναι να τον αντιμετωπίσεις... Πως θα τον αντιμετωπίσεις (συν7:513-527). Η ομάδα... η επικοινωνία... Αυτό (συν7:641-643).

3^Β3στ. Συναισθήματα όταν σκέφτονται την πορεία μέχρι σήμερα

Τα συναισθήματα τα οποία αναφέρουν οι συμμετέχοντες συχνά είναι αντιφατικά: *όμορφες εμπειρίες και δύσκολες εποχές, χαρά και θλίψη, στενοχώρια και ευλογία* μαζί. Οι απαντήσεις τους συχνά συνοδεύονται από ευχές ή/και επιθυμίες.

Νιώθω μια καλή έτσι βοήθεια... Μια καλή προώθηση νιώθω. Αλλά νιώθω και λίγο down για όλα τα παιδιά που ήξερα ας πούμε *που* δεν τα κατάφεραν... που πήραν κατήφορο. Δηλαδή το μόνο που στεναχωριέμαι είναι αυτό. Ναι... Άμα έχεις μπει σε μια συγκεκριμένη φάση και είσαι χρόνια έτσι δύσκολα θα... Όπως και το κάπνισμα. Αν έχεις συνηθίσει να καπνίζεις, ξέρω εγώ δυο-τρία πακέτα κάθε μέρα, πολύ δύσκολα μετά... Εντάξει γίνεται. Υπάρχει ελπίδα, υπάρχει δρόμος αλλά πρέπει να... να θέλεις κιόλας (συν 1:356-370)

Όμορφα πάντως... Ναι. Δύσκολα... Δύσκολες εποχές. Όμορφα γιατί ήταν μια πολύ καλή εμπειρία στη ζωή μου και τη χρειαζόμουν... (συν2:669-674). Ζεστασιά νιώθω... Τα λάτρεψα εκείνα τα χρόνια... Τα λάτρεψα! Μπορεί να μην τα λάτρευα εκείνη την εποχή, αλλά όταν γυρνάς πίσω... είναι λατρεμένα χρόνια. (συν2:794-805)

Χαίρομαι που τα έζησα. Και λυπάμαι που διακόπηκαν. Μακάρι να μπορούσα να τα ξαναζήσω. Ευλικρινά σου μιλάω. Ήτανε πράγματα που με χαροποιούσαν... Ηρεμούσα. Έφευγαν λίγο οι σκέψεις από τα προβλήματά μου. Κάτι που πλέον λείπει (συν3:569-573). Χαίρομαι. Είναι από τις καλές αναμνήσεις η συγκεκριμένη... (συν3:594)

Μακάρι να συνεχίζοτανε. Να δινότανε ευκαιρία και σε άλλα παιδιά. Περισσότερα προγράμματα. Έχω μάθει ότι τώρα, δεν ξέρω αν κάνω λάθος... Έχω μάθει ότι τώρα δουλεύει κυρίως με μετανάστες, με μικρά παιδάκια... Ναι. Με παιδάκια στο δρόμο, στα φανάρια και τέτοια... Απλά, θα ήθελα να συνέχιζε και το άλλο κομμάτι. Δεν λέω να σταματήσει να κάνει αυτό που κάνει τώρα, αλλά να μεγάλωνε ας πούμε κατά ένα τρόπο... Να μην ήτανε ή το ένα ή το άλλο. Θα 'θελα να μεγάλωνε. Θεωρώ ότι είναι μια καρδιά η Άρσις που χτυπάει... Θα ήθελα

να χτυπάει για περισσότερο κόσμο... Έτσι για παιδιά όπως ήμουν εγώ τότε, που για τον α ή β λόγο είχα βρεθεί στο δρόμο... Μόνο χαρά και ένα, σου λέω, ένα ευχαριστώ έχω μέσα μου για την Άρσις (συν4:956-971).

Κοίτα. Έχω πολλά νοσταλγικά... Νοσταλγικά είναι καλό ε; Θετική νοσταλγία εννοώ. Θα ήθελα κατά κάποιο τρόπο, όχι να τα ξαναζήσω... Να τα δω... Να με δω και εμένα. Να ήμουν σε μια γωνιά να δω και εμένα... Γιατί είχα πολλές ευχάριστες και ωραίες στιγμές και θα 'θελα κατά κάποιο τρόπο να τις δω πάλι... Με χρονομηχανή να γυρίσω πίσω και να δω. Να το ζήσω ξανά... Να το ζήσω όχι όπως να μπω στη θέση μου, να μπω μέσα μου και να νιώσω το ίδιο συναίσθημα και να δω τα ίδια πράγματα και να κάνω τα ίδια πράγματα... Να είμαι σαν φάντασμα (*γέλιο*) και να με δω να χαίρομαι... Τι να σου πω. Απλά θυμάμαι ότι μου άρεσε πάρα πολύ και θέλω να το ξαναδώ επειδή ήτανε ωραίο. Ήταν πολύ ωραίο... Σκέψεις χαράς; Δεν ξέρω. Σκέψεις... Θετικές σκέψεις... Δεν θυμάμαι καμιά αρνητική σκέψη από την Άρσις. Δηλαδή προσπαθώ να θυμηθώ κάτι κακό και δεν μπορώ, πραγματικά... (συν5:912-947)

Νιώθεις μια στεναχώρια που θυμάσαι κάποια άσχημα γεγονότα και καταστάσεις... Νιώθεις μια ευλογία ότι γνώρισες κάποιους ανθρώπους που σε βοήθησαν σε αυτές τις δύσκολες καταστάσεις... Τι άλλο; Τίποτα... απλά συγκινείσαι... συγκινείσαι ναι... (619-625)

Ήταν ωραία... Ήταν μια ωραία εμπειρία. Μια ωραία περιπέτεια. Ήτανε σου λέω αυτό. Μια ωραία εμπειρία... μια ωραία ιστορία. Δηλαδή, δεν μπορώ να πω ότι τη ξέχασα, τη διέγραψα... πάει τελείωσε. Ήταν μια πολύ ωραία εμπειρία... Αυτό είναι που σου λέω. Ήτανε το πνεύμα, η ομάδα... αυτό. Αυτό μπορούσα να πάρω από την Άρσις. Δεν μπορούσα να πάρω κάτι άλλο (συν7:615-640).

3^Β3ζ. Με ποιον τρόπο εντάσσουν στη ζωή τους την εμπειρία της συμμετοχής στα εν λόγω προγράμματα και τις υπηρεσίες

Όλα τα υποκείμενα αποδίδουν ιδιαίτερα σημαντικό ρόλο στην εμπειρία της συμμετοχής τους στα εν λόγω προγράμματα. Αποτελεί *βάση, σταθμό κλειδί, λίπασμα, το Α και το Ω* στη ζωή τους. Χαρακτηριστικά είναι τα ακόλουθα αποσπάσματα.

Έχει μια καλή θέση, πιστεύω... Κάτι σαν αρχή που την έχω κρατήσει, μου έχει μείνει... Αρχή ρε παιδί μου... Οι αρχές του ανθρώπου... Δηλαδή αν έχεις αρχές δεν θα σε... Κάτι δεν θα σε κάνει να κατηφορίσεις. Αν έχεις αυτές τις αρχές. Αν δεν έχεις αρχές... (*Σε ποιες αρχές αναφέρεσαι;*) Ναι... Η αφοσίωση σε αυτό που θέλεις να κάνεις. Την αφοσίωση... Δηλαδή, άμα έχεις μάθει τις αρχές θα πας σε καλό δρόμο... Άμα δεν έχεις την αρχή σαν πρότυπο, θα επηρεαστείς εύκολα από άλλα πράγματα... Αυτό (συν1:420-431).

Σημαντικό... Οι βάσεις που λέω εγώ. Μπορεί οι βάσεις μου να μην ήταν από πολύ μικρή, αλλά εκείνη την εποχή... Επειδή έβλεπα καινούργια πράγματα... "σφουγγάρι" τι λένε. Αφού δεν τα είδα μικρότερη και τα μικρότερα χρόνια δεν μου άρεσε κιόλας... Όχι ότι δεν είχα... Είχα ωραία παιδικά χρόνια γιατί μεγάλωσα σε γειτονιές, με φίλους... Άσχετα από την οικογενειακή κατάσταση, μεγάλωσα "καλά". Έπαιζα στα χώματα, ρε παιδί μου... το θυμάμαι. Βάσεις στο κοινωνικό σύνολο, πως να το πω... Βάσεις στο να μπορείς να λειτουργείς έξω πέρα. Αυτό... (συν2:806-819)

Ήταν σταθμός κλειδί σε μένα... Σταθμός κλειδί. Γιατί με βοήθησε στο να μην καταντήσω να είμαι αυτή τη στιγμή στη φυλακή, νεκρή, οτιδήποτε. Μπορεί να... Όταν γνώρισα... και έκανα τα παιδιά να πέρασα δύσκολα. Αλλά έχω τέσσερα υπέροχα παιδιά αυτή τη στιγμή. Πράγμα που, ειλικρινά επειδή ήμουν πάνω στην εφηβεία και ήμουν και λίγο και εγώ αντιδραστικό άτομο, θα 'χα μπλέξει... Σίγουρα. Έμενα στο δρόμο. Έπρεπε να βγάλω τα προς το ζειν... Σου λέω ή θα με είχαν κάνει κλεφτρόνη ή θα 'χα γίνει ναρκομανής, βαποράκι για να παίρνω τη δόση μου, να βγάζω το προς το ζειν μου (συν3:598-606).

Νομίζω σαν μια μαμά που παίρνει ένα παιδάκι από το χέρι, το βοηθάει στα πρώτα του βήματα και το αφήνει... αυτό. (συν4:972-980)

Μεγάλο (ρόλο). Ωραία να στο πω αλλιώς. Πες ότι η ζωή μου είναι 100%, ωραία; Δηλαδή έχω το 100% της ζωής μου... Ε! η Άρσις έχει παίζει πάνω από το 50%. Δηλαδή είναι πάνω από το 50% της ζωής μου. Όχι... όχι 50. Όχι το 50... Πάνω από το 50. Τί είναι αυτό το πάνω από το 50; Ε, τα πάντα. Τι να σου πω. Γνώσεις; Ενέργεια; Θετικότητα... Πως λέγεται το βλέπω μισογεμάτο-μισοάδειο... (συν5:948-991)

Ναι... Εγώ... Πραγματικά ήταν πολλές οι παροχές της Άρσις αλλά δίνω έμφαση στο ψυχολογικό κομμάτι, γιατί το ψυχολογικό κομμάτι είναι το είναι σου, είναι ο άνθρωπος, είναι ο οργανισμός που πρέπει να υπάρχει και να είναι καλά για να δεχτεί όλες τις άλλες υπηρεσίες. Νομίζω ότι... δεν το λέω επειδή είσαι εδώ και επειδή είμαστε εδώ και επειδή κάνουμε τη συνέντευξη... Πραγματικά ήτανε μια πολύ... ένα πολύ καλό λίπασμα για να ορθοποδήσω στα πόδια μου και να σταθώ. Ας πούμε με την μητέρα μου δεν είχα καλή επαφή. Πατέρας δεν υπήρχε... Εμένα οι άνθρωποί μου ήταν η Άρσις... Η «Π», η κα «Κ»... Με στηρίζατε... Οπότε... ναι... το Α και το Ω. Ναι. (συν6:665-645).

Τι ρόλο; Με βοήθησε στο να βγω από την απομόνωση να το πω και λίγο... Γιατί ήμουν σε μια απομόνωση. Και επειδή εκεί που ήμουν δεν ήταν και ότι καλύτερο... Υπήρχαν πολλές εντάσεις και πολλοί τσακωμοί και πολλά κλεψίματα... μια κατάσταση που ήταν ανυπόφορη. Και με βοήθησε τότε η Άρσις στο να ξεφύγω από αυτές τις καταστάσεις... Αυτό, τίποτε άλλο. Δεν έχω να προσθέσω κάτι άλλο... (συν7:658-663)

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4^ο: ΣΥΖΗΤΗΣΗ – ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

4.1. ΑΞΙΟΛΟΓΗΣΗ ΤΩΝ ΕΥΡΗΜΑΤΩΝ ΤΗΣ ΈΡΕΥΝΑΣ

Για την αξιολόγηση των ερευνητικών ευρημάτων χρειάζεται να ληφθεί υπόψη ο βαθμός στον οποίο, μέσω της αναλυτικής διαδικασίας, *δόθηκαν απαντήσεις στα ερευνητικά ερωτήματα και επιτεύχθηκε η εύρεση στοιχείων ουσιαστικών σε σχέση με το στόχο της έρευνας.*

Η *εξέλιξη των υποκειμένων* από την εποχή της παρέμβασης μέχρι και σήμερα καταγράφεται από τη σύγκριση των δημογραφικών στοιχείων αλλά και περιγράφεται από τα ίδια τα υποκείμενα στις συνεντεύξεις. Η προσωπική και οικογενειακή τους διαδρομή συνδέεται άμεσα με την εκπαιδευτική, την επαγγελματική και την οικονομική τους εξέλιξη, τις σημερινές τους ανάγκες, τα προβλήματα και τα σχέδιά τους για το μέλλον. *Οι τομείς αυτοί αλληλοεπηρεάζονται και αλληλοκαθορίζονται. Στο πλαίσιο της αξιολόγησης των ερευνητικών ευρημάτων μπορούμε να επισημάνουμε τα στοιχεία τα οποία αφορούν κοινούς τόπους στη ζωή των υποκειμένων καθώς και τους παράγοντες που αναδεικνύονται σημαντικοί στην εξέλιξή τους.*

Όλα τα υποκείμενα σήμερα διανύουν τη τέταρτη δεκαετία της ζωής τους, είναι δηλαδή *ώριμοι ενήλικες*. Τα υποκείμενα που *έχουν δημιουργήσει οικογένεια και ζουν μαζί με τον/την σύντροφό τους φαίνεται να αντιμετωπίζουν περισσότερο θετικά τη ζωή τους*, να έχουν εξασφαλίσει ένα πλαίσιο μέσα στο οποίο μπορούν με μεγαλύτερη ασφάλεια να υποστηρίξουν ο ένας τον άλλον, να εκπληρώνουν τις υποχρεώσεις τους και να αντιμετωπίζουν τα όποια προβλήματα τυχόν συναντούν. *Οι δύο συμμετέχουσες οι οποίες είναι αρχηγοί μονογονεϊκών οικογενειών, φαίνεται να αντιμετωπίζουν μεγαλύτερες δυσκολίες:* η πρώτη αναφέρεται κυρίως σε οικονομικές δυσκολίες, η δεύτερη όμως, η οποία είναι και *πολύτεκνη*, αντιμετωπίζει *εξαιρετικά σοβαρές, οικονομικές, συναισθηματικές και κοινωνικές δυσκολίες, οι οποίες καθιστούν δύσκολη ακόμη και τη καθημερινή διαβίωση.*

Η *σχέση με τη γονεϊκή οικογένεια* αναφέρεται πάντα στις συνεντεύξεις. Τις περισσότερες φορές η σχέση αυτή είναι *δύσκολη*, ιδιαίτερα για τα υποκείμενα που έχουν ιδρυματικό παρελθόν, *όχι όμως μόνο για αυτά. Αν στο πέρασμα των χρόνων η σχέση αυτή μπορέσει με κάποιο τρόπο, έστω και μερικώς, να αποκατασταθεί ή να αντικατασταθεί με σταθερότητα από κάποιο άλλο πλαίσιο (φορέα/υπηρεσία ή/και φιλικό περιβάλλον), επηρεάζει θετικά την εξέλιξη των υποκειμένων, καθώς αποτελεί ένα πλαίσιο μέσα στο οποίο εκείνα μπορούν να μοιραστούν έξοδα, υποχρεώσεις και δυσκολίες. Βοηθητική στα παραπάνω είναι η ύπαρξη ιδιόκτητης κατοικίας, γεγονός*

το οποίο αν και αποτελεί δείκτη για την οικονομική κατάσταση των υποκειμένων, φαίνεται να επηρεάζει θετικά και την οικογενειακή ζωή καθώς εγγυάται ένα χώρο που κάποιος μπορεί με ασφάλεια να ζήσει με τους δικούς του ανθρώπους. Αντιθέτως, στη περίπτωση που η οικογένεια λειτουργεί διαλυτικά και η επαφή μαζί της συνεχίζει να είναι πονετική, η εξέλιξη της ζωής των υποκειμένων συναντά εξαιρετικά μεγάλες δυσκολίες.

Οι προσωπικές και οι ευρύτερα κοινωνικές σχέσεις των υποκειμένων φαίνεται να χαρακτηρίζονται από απογοήτευση, έλλειψη εμπιστοσύνης, επιφυλακτικότητα και ενίοτε ανάγκη απομόνωσης. Η επιφυλακτικότητα και η ανάγκη απομόνωσης, συχνά, έχουν προστατευτικό χαρακτήρα για τα υποκείμενα, με την έννοια της αποφυγής αρνητικών επιδράσεων και της μεγαλύτερης επιλεκτικότητας στις συναναστροφές τους.

Η εκπαιδευτική πορεία των ερευνητικών υποκειμένων χαρακτηρίζεται από συχνές αποτυχίες, επαναλήψεις τάξεων και κατά περιόδους διακοπή της φοίτησης, συχνά για λόγους όχι εκπαιδευτικούς αλλά κοινωνικούς και οικογενειακούς. Τα περισσότερα υποκείμενα ολοκλήρωσαν την εκπαίδευσή τους σε νυχτερινές σχολικές μονάδες (γυμνάσιο ή/και Λύκειο) ενώ ένας συμμετέχοντας είναι απόφοιτος Σχολείου Δεύτερης Ευκαιρίας, γεγονός το οποίο αναδεικνύει τη σημασία ύπαρξης σχολικών δομών που διευκολύνουν την ένταξη ή/και την επανένταξη νέων και ενηλίκων στην εκπαιδευτική διαδικασία. Θετικό είναι το γεγονός, ότι στο διάστημα μετά την έναρξη της παρέμβασης δύο από τα υποκείμενα επανεντάχθηκαν στην εκπαιδευτική διαδικασία και ολοκλήρωσαν την υποχρεωτική εκπαίδευση, ενώ δύο ακόμη συνέχισαν ολοκληρώνοντας, ο πρώτος το Γυμνάσιο και η δεύτερη το Λύκειο. Κοινό χαρακτηριστικό της εκπαιδευτικής κατάστασης των υποκειμένων παραμένει ωστόσο, το χαμηλό εκπαιδευτικό επίπεδο.

Οι περισσότεροι συμμετέχοντες έχουν παρακολουθήσει και προγράμματα επαγγελματικής κατάρτισης, όχι μόνο στην Άρσις αλλά και σε άλλους φορείς. Πέντε από αυτούς τοποθετήθηκαν σε θέσεις εργασίας τις οποίες φαίνεται ότι διατήρησαν για αρκετό καιρό μετά. Σήμερα, μία συμμετέχουσα εργάζεται σε αντικείμενο σχετικό με το αντικείμενο της κατάρτισης, ενώ πέντε ακόμη υποκείμενα έχουν εργαστεί στο παρελθόν σε σχετικές εργασίες. Τα ίδια τα υποκείμενα αξιολογούν τη συμμετοχή τους στην κατάρτιση ως μια σημαντική εμπειρία, κυρίως προσωπικής και κοινωνικής ανάπτυξης, ως βοήθεια στο να στρωθεί ο δρόμος και να γίνει η έναρξη της επαγγελματικής δραστηριότητας. Η απουσία τυπικής αναγνώρισης της αξίας του τίτλου σπουδών που αποκτήθηκε μέσω της κατάρτισης και το γεγονός ότι δεν προχώρησαν σε περαιτέρω

εκπαίδευση/εξειδίκευση αποτελούν δυο σημεία τα οποία οι συμμετέχοντες επισημαίνουν ως αρνητικά.

Γενικότερα, η επαγγελματική διαδρομή των υποκειμένων χαρακτηρίζεται από συχνές αλλαγές εργασιακών πλαισίων, εργασίες χωρίς την απαίτηση εξειδίκευσης, χαμηλές αμοιβές, μερική ή περιστασιακή απασχόληση, ανασφάλιστη εργασία ή ασφάλιση η οποία δεν αντιστοιχεί στις πραγματικές ώρες εργασίας. Αν και το διάστημα αμέσως μετά την παρέμβαση, τα περισσότερα υποκείμενα τοποθετήθηκαν σε θέσεις εργασίας, τις οποίες και διατήρησαν για μεγάλο χρονικό διάστημα, γεγονός που σηματοδοτεί μια κατά κάποιο τρόπο επιτυχημένη διαδικασία ένταξης ή/και επανένταξης τους στην αγορά εργασίας, οι μεταβολές που τα τελευταία χρόνια έχουν συντελεστεί στο εργασιακό και γενικότερα οικονομικό περιβάλλον φαίνεται ότι δυσχεραίνουν τη σημερινή επαγγελματική και οικονομική τους κατάσταση. Τόσο κατά την περίοδο της παρέμβασης, όσο και σήμερα, η ύπαρξη υποστηρικτικού περιβάλλοντος (υπηρεσίες όπως ξενώνες φιλοξενίας, οικογένεια ή φιλικό περιβάλλον, ιδιόκτητη κατοικία) αποτελούν παράγοντες που διευκολύνουν τα υποκείμενα να αντιπαρέρθουν τις δυσκολίες που προκύπτουν, όπως η μετάβαση από το ίδρυμα στην κοινότητα, οι περίοδοι ανεργίας ή το διάστημα που μεσολαβεί για το πέρασμα από τη μια δουλειά στην άλλη.

Παρά τις όποιες δυσκολίες αντιμετωπίζουν, τα περισσότερα υποκείμενα αναφέρουν ότι είναι ικανοποιημένα από τη ζωή τους. Σχεδόν όλοι και όλες αναφέρονται σε προβλήματα που αφορούν την εργασία και την οικονομική τους κατάσταση. Προβλήματα που αντιμετώπιζαν την περίοδο της παρέμβασης φαίνεται πλέον να μπορούν να τα διαχειριστούν με ικανοποιητικό τρόπο. Εξαίρεση αποτελεί η μία συμμετέχουσα, η οποία φαίνεται να χρειάζεται ένα ευρύ πλαίσιο υπηρεσιών για να την βοηθήσει να αντιμετωπίσει ολιστικά τις ανάγκες της (διατροφή και στέγη, ενημέρωση και πρόσβαση σε επιδόματα και κοινωνικά βοηθήματα, οικογενειακή συμβουλευτική και υποστήριξη στο γονεϊκό ρόλο, νομική συμβουλευτική, στήριξη για την επανένταξη στην αγορά εργασίας, συναισθηματική και εκπαιδευτική υποστήριξη των παιδιών).

Η εμπειρία από τη συμμετοχή των υποκειμένων στα προγράμματα και τις υπηρεσίες της Άρσης και η επίδραση που είχε η τότε παρέμβαση στη μετέπειτα πορεία της ζωής τους, αποτιμάται από τα ίδια τα υποκείμενα στο πλαίσιο των συνεντεύξεων. Οι σημαντικότερες αναμνήσεις, οι θετικές επιδράσεις και τα πλέον σημαντικά οφέλη, όσα θα ήθελαν να είχαν κερδίσει αλλά δεν το κατάφεραν και όσα θα

ήθελαν να αλλάξουν, αυτά που πιστεύουν ότι δεν θα είχαν καταφέρει εάν δεν είχαν λάβει την εν λόγω υποστήριξη, τα συναισθήματα όταν ανακαλούν στη μνήμη τους την εν λόγω εμπειρία και η θέση που αυτή κατέχει εντέλει στη ζωή τους αναδεικνύουν στοιχεία σημαντικά για το νόημα και την αξία που αποδίδουν τα υποκείμενα στις εν λόγω παρεμβάσεις. Στο πλαίσιο της αξιολόγησης των ερευνητικών δεδομένων, ως σημαντικότερες έννοιες, αναδύονται συμπερασματικά οι ακόλουθες.

Η γνώση, η εμπειρία και οι «εμπειρίες». Η εκπαίδευση σε μια τέχνη, η γνώση και η εμπειρία που αποκομίζεται στο πλαίσιο μιας κατάρτισης αλλά και γενικότερα οι εμπειρίες που απέκτησαν τα υποκείμενα μέσα από τη συμμετοχή σε δραστηριότητες όπως μια εκδρομή ή/και κάποιο ταξίδι αναφέρονται τόσο στο πλαίσιο των σημαντικότερων αναμνήσεων, όσο και ως τα πλέον σημαντικά πράγματα που κέρδισαν τα υποκείμενα. Η περαιτέρω αξιοποίηση των ευκαιριών που τους δόθηκαν (μέσω της κατάρτισης ή των προγραμμάτων ανταλλαγής) αναφέρεται στα πράγματα που τα υποκείμενα θα ήθελαν να είχαν κερδίσει αλλά δεν τα κατάφεραν. Το γεγονός ότι όλα τα υποκείμενα αναφέρονται με θετικό τρόπο σε εμπειρίες από εκδρομές και ταξίδια αναδεικνύει τη σπουδαιότητα που έχουν αυτού του τύπου οι δράσεις στο πλαίσιο μιας εκπαιδευτικής ή/και υποστηρικτικής διαδικασίας.

Ο δρόμος και ο ελεύθερος - «κενός» χρόνος. Ως εξαιρετικά θετική επίδραση και ένα από τα πιο συχνά πράγματα που τα υποκείμενα πιστεύουν ότι δεν θα είχαν καταφέρει να αποφύγουν εάν δεν είχαν λάβει την εν λόγω υποστήριξη, είναι το γεγονός ότι τους πήρε από το δρόμο και τους κινδύνους που στην ουσία αυτός συνεπάγεται (κλοπές, χρήση, πορνεία). Ο δρόμος αναφέρεται όχι μόνο με την έννοια του να έχω κάπου να μείνω (της στέγης) αλλά και με την έννοια του γυρνάω χωρίς ενδιαφέροντα, του «κενού» χρόνου: Με πήρε απ' το δρόμο και μου γέμισε τον ελεύθερο χρόνο μου. Ήθελα να 'χω το χρόνο μου γεμάτο, καθημερινά... Και ήθελα να τον έχω με πράγματα που να έχουν να μου δώσουνε. Να έχουνε κάποιο ενδιαφέρον και να μου προσφέρουνε. Να με κάνουνε καλύτερη σαν άνθρωπο...

Η «πορεία» στη ζωή, το σημείο αναφοράς και ο στόχος. Ο δρόμος απαντάται και με μια επιπλέον και τελείως διαφορετική αλλά εξαιρετικά σημαντική έννοια, αυτή της διαδρομής, της πορείας στη ζωή. Τα υποκείμενα αναφέρουν ότι ήταν σημαντική η βοήθεια στο να κρατηθούν σταθερά σε μια πορεία χωρίς να στραβοπατήσουν, να έχουν μια βάση, ένα σημείο αναφοράς, ένα στόχο και «ένα καθήκον» να τους κρατά· στο να επιβιώσουν, να παραμείνουν στη πορεία και να είναι καλά σαν άνθρωποι και υγιής ψυχολογικά.

Ο εαυτός. Κεντρική έννοια η οποία επανέρχεται συνεχώς στο πλαίσιο των συνεντεύξεων με όλα τα υποκείμενα είναι η έννοια του εαυτού. Στις βασικές θετικές επιδράσεις και τα πλέον σημαντικά οφέλη που αναφέρουν τα υποκείμενα εντάσσεται η ευκαιρία να μιλήσουν για τον εαυτό τους και το γεγονός ότι έμαθαν να κατανοούν τις ανάγκες τους· ότι μπόρεσαν να πιστέψουν στον εαυτό τους, στις δυνατότητές τους και να ξεπεράσουν τους φόβους τους· ο χαρακτήρας τους και η ζωή που έχουν (με έμαθε τι είναι η καλοσύνη, έμαθα να παίρνω και να δίνω όταν έχει ανάγκη ο άλλος)· το να μπορούν μόνοι τους με βάση τον αναστοχασμό να βρίσκουν απαντήσεις στα προβλήματά τους στο μέλλον. Εξαιρετικής σημασίας για τα υποκείμενα φαίνεται να είναι τόσο το γεγονός ότι **άρχισαν να βρίσκουν τον εαυτό τους** (άρχισα να νιώθω ότι έχω επιλογές σαν άνθρωπος, επιλογές στον τρόπο που σκεφτόμουνα ή στο πως αισθανόμουνα), όσο όμως και το γεγονός ότι τους **στήριξε να παραμείνουν αυτό που είναι**, κάτι το οποίο πιστεύουν ότι δεν θα είχαν καταφέρει εάν δεν είχαν λάβει την εν λόγω υποστήριξη: δεν θα είχα πετύχει να είμαι ή/και να παραμείνω ο άνθρωπος που είμαι και να έχω τη ζωή που σήμερα έχω και μου αρέσει. Αντίστοιχα στα πράγματα που θα ήθελαν να είχαν κερδίσει αλλά δεν τα κατάφεραν εντάσσεται και η επιθυμία να αλλάξουν κάποια γνωρίσματα του χαρακτήρα και της συμπεριφοράς τους όπως το να λειτουργούν στο πλαίσιο μιας σχέσης, να μπορούν να διεκδικούν, να μην φοβούνται και να μην χάνουν ευκαιρίες σημαντικές για τη ζωή τους.

Οι άλλοι: η ομάδα και η επικοινωνία. Οι άλλοι αποτελούν εξίσου συχνή και εξαιρετικής σημασίας αναφορά για όλα τα υποκείμενα. Η παρέα και η επικοινωνία με τους υπόλοιπους νέους, η συνεργασία, η δυνατότητα να δουν έναν άλλο τρόπο διαλόγου και συμπεριφοράς, να επικοινωνούν με τους άλλους και να λειτουργούν σε ομάδα αναφέρονται ανάμεσα στις σημαντικότερες αναμνήσεις, στις θετικές επιδράσεις και στα πλέον σημαντικά οφέλη που αποκόμισαν τα υποκείμενα από τη συμμετοχή τους στις εν λόγω παρεμβάσεις. Αντίστοιχα, ανάμεσα σε αυτά που τα υποκείμενα θεωρούν ότι δεν θα είχαν καταφέρει, εντάσσεται η **κοινωνικότητα**, το να **μπορείς να επικοινωνείς με τους ανθρώπους** και το να μην κλείνεται περισσότερο στον εαυτό σου. Σε ότι αφορά τα προγράμματα επαγγελματικής κατάρτισης και τη προετοιμασία για την εργασία, τα υποκείμενα αναφέρουν ότι θα ήθελαν να προσθέσουν τη **μεγαλύτερη έκθεση στις δυσκολίες που μπορεί να υπάρχουν σε ένα εργασιακό πλαίσιο** όσον αφορά κυρίως στις **σχέσεις** και όχι στο αντικείμενο εργασίας, γεγονός που αναδεικνύει τη σπουδαιότητα και ταυτόχρονα την δυσκολία στη διαχείριση των κοινωνικών και ιδιαίτερα των επαγγελματικών σχέσεων και επαφών.

Τα πρόσωπα και η σχέση. Στο πλαίσιο των συνεντεύξεων αναδεικνύεται η σπουδαιότητα της σύνδεσης των υποκειμένων με συγκεκριμένα **πρόσωπα** της οργάνωσης με τα οποία υπήρχε ιδιαίτερα σημαντική **σχέση**. Η γνωριμία με ανθρώπους που τους συμβούλεψαν και τους βοήθησαν να μουν σε μια πορεία, η ανθρώπινη επαφή, η δυνατότητα να έχουν συμβουλές και καθοδήγηση, κάποιους να τους νοιάζονται και να τους στηρίζουν και κάποιους από τους οποίους μπορούν να απολαμβάνουν εμπιστοσύνη, αναφέρεται από όλα τα υποκείμενα. Η σχέση αυτή ενίοτε φαίνεται ότι «ξεφεύγει» από τα στενά όρια του «επαγγελματισμού» (εγγύηση σε δικαστήριο, φιλοξενία στο σπίτι) αποτελεί όμως σημείο κλειδί για τη σύνδεση των ανθρώπων με την οργάνωση και πιθανά σημείο που μπορεί να εμπλουτίσει τη συζήτηση για την οργάνωση των εν λόγω υπηρεσιών.

Η εμπιστοσύνη. Στα λεγόμενα των υποκειμένων η εμπιστοσύνη αναδεικνύεται ως μια *ιδιαίτερα σημαντική έννοια*. Σε ατομικό επίπεδο, αναφέρεται ως κάτι που για πρώτη φορά απόλαυσαν κάποια από τα υποκείμενα και θεωρούν ότι *ίσως ήταν το καλύτερο πράγμα που έκανε ποτέ κάποιος για εκείνα*. Σε επίπεδο ομάδας, αποτέλεσε το *ξεχωριστό χαρακτηριστικό μιας δημιουργικής, όμορφης και αναντικατάστατης περιόδου στο πλαίσιο της εκπαιδευτικής διαδικασίας*. Αντιθέτως, μία από τις αρνητικές αναμνήσεις που σημειώνεται, είναι ακριβώς η *έλλειψη εμπιστοσύνης*, η οποία μπορεί να γίνει ιδιαίτερα *πονετική*. Αρνητική εμπειρία, αποτελεί και το γεγονός να μην ερωτηθεί κάποιος για κάτι που τον αφορά, να αποφασίσουν άλλοι για εκείνον ή να νιώσει/να νομίσει ότι αποφασίζουν άλλοι για εκείνον, ακόμη και αν αυτό γίνει για λόγους προστασίας του ίδιου. Τα παραπάνω αναδεικνύουν την *ιδιαίτερη προσοχή που χρειάζεται από την πλευρά των επαγγελματιών έτσι ώστε να μην διαρρηγνύεται η εμπιστοσύνη και να προστατεύεται η σχέση με τα υποκείμενα*.

Η συνέχεια των παρεμβάσεων, είτε αφορά τη συνέχεια στο χρόνο τόσο μεμονωμένων δράσεων που ήταν πετυχημένες τη μια χρονιά και διακόπτονταν την άλλη (π.χ. κάποια εργαστήρια ελεύθερου χρόνου) είτε αφορά τη συνολική δουλειάς της οργάνωσης με την έννοια της ανάπτυξης και όχι της «σύμπτυξης» δράσεων ή της αναγκαστικής επιλογής κάποιων προγραμμάτων έναντι κάποιων άλλων αποτελεί το σημείο εκείνο στο οποίο τα υποκείμενα άσκησαν κριτική και θεωρούν ότι θα έπρεπε να αλλάξει. Αντίθετα η *σοβαρότητα* με την οποία προσεγγίζονταν κάθε φορά το όποιο αντικείμενο, η *άπειρη εμπιστοσύνη*, η *ανθρώπινη επαφή* και η *σχέση με συγκεκριμένους ανθρώπους* αποτελούν αυτά τα οποία τα υποκείμενα θεωρούν

ιδιαίτερα σημαντικά και θα ήθελαν να παραμείνουν ως σταθερά γνωρίσματα των παρεμβάσεων.

Η δυσκολία εκείνης της περιόδου, τα συναισθήματα και η θέση που κατέχει η εν λόγω εμπειρία στη ζωή των υποκειμένων. Τα συναισθήματα τα οποία αναφέρουν οι συμμετέχοντες συχνά ενέχουν μια αντίφαση η οποία και αναδεικνύει τη δυσκολία εκείνης της περιόδου: μια καλή βοήθεια, μια καλή προώθηση νιώθω, αλλά και λίγο down για όλα τα παιδιά που δεν τα κατάφεραν· όμορφες εμπειρίες και δύσκολες εποχές· χαρά και θλίψη· στεναχώρια που θυμάσαι κάποια άσχημα γεγονότα και καταστάσεις και *ευλογία* ότι γνώρισες κάποιους ανθρώπους που σε βοηθήσανε σε αυτές τις δύσκολες καταστάσεις· συγκίνηση· ζεστασιά· νοσταλγία· μόνο χαρά και ένα ευχαριστώ έχω μέσα μου για την Άρσις. Αντίστοιχα η *θέση* την οποία τα ίδια τα υποκείμενα θεωρούν ότι κατέχει η εν λόγω εμπειρία στη ζωή τους αποδίδει με εξαιρετικά γλαφυρό τρόπο τη σπουδαιότητα της τότε παρέμβασης: αρχή και πηγή αξιών· βάση (βάσεις στο κοινωνικό σύνολο... στο να μπορείς να λειτουργείς έξω)· σταθμός κλειδί· μια μαμά που παίρνει ένα παιδάκι από το χέρι, το βοηθάει στα πρώτα του βήματα και το αφήνει· πάνω από το 50% της ζωής μου... Τί είναι αυτό το πάνω από το 50%; Τα πάντα. Γνώσεις... ενέργεια... θετικότητα· ένα πολύ καλό λίπασμα για να σταθώ στα πόδια μου, οι άνθρωποί μου, το Α και το Ω.

4.2. ΠΕΡΙΟΡΙΣΜΟΙ ΚΑΙ ΜΕΛΛΟΝΤΙΚΕΣ ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΕΣ ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ

Όπως ήδη έχει αναφερθεί, η τελική επιλογή να γίνει μια ποιοτική μελέτη μικρής κλίμακας μέσω συνεντεύξεων με ένα μικρό αριθμό νέων που είχαν λάβει μέρος σε μια σειρά από προγράμματα και υπηρεσίες εκείνης της περιόδου, *περιορίζει τη δυνατότητα διενέργειας συγκρίσεων και γενίκευσης των ερευνητικών αποτελεσμάτων.* Οι δυσκολίες που συνεπάγεται η παραπάνω επιλογή αφορούν στο μικρό δείγμα και τη σαφώς υποκειμενική ματιά τόσο των συμμετεχόντων όσο και της ερευνήτριας. Στις παραπάνω δυσκολίες, θα πρέπει να προστεθεί ο πολυδιάστατος χαρακτήρας των υπηρεσιών που παρέχονται από την εν λόγω οργάνωση. Ένα πρόγραμμα, (όπως μια επαγγελματική κατάρτιση), μια παρέμβαση συγκεκριμένης διάρκειας (όπως η συμμετοχή σε μια δράση ανταλλαγής ή σε ένα εργαστήριο ελεύθερου χρόνου) και η συμβουλευτική (ψυχοκοινωνική ή/και επαγγελματική) αποτελούν διαφορετικές διαδικασίες με ιδιαίτερα χαρακτηριστικά τα οποία σε ένα βαθμό διαφοροποιούν και τον τρόπο με τα οποία μπορεί να γίνει η αξιολόγησή τους. Στο πλαίσιο της παρούσας έρευνας αξιολογήθηκε ένα σύνολο διαφορετικών παρεμβάσεων,

οι οποίες *(όλες ή μέρος τους)* είχαν παρασχεθεί στα υποκείμενα για συγκεκριμένο χρονικό διάστημα. Ως εκ τούτου εκλαμβάνονται ως *ένα ενιαίο σύνολο* και οι πληροφορίες που αφορούν ειδικότερα σε κάθε επιμέρους πρόγραμμα ή υπηρεσία αξιοποιήθηκαν στο πλαίσιο της αναλυτικής διαδικασίας.

Περιορισμούς επιβάλλει και *το μεγάλο χρονικό διάστημα* που έχει μεσολαβήσει από την εποχή της παρέμβασης μέχρι σήμερα. Η συμμετοχή των υποκειμένων στις εν λόγω παρεμβάσεις αφορά το παρελθόν σε βάθος περίπου είκοσι ετών, γεγονός το οποίο πέρα από πρακτικές δυσκολίες που έθεσε *(όπως η πληρότητα των στοιχείων που είχαν κρατηθεί και η εύρεση των υποκειμένων)*, επιβάλλει την ανάγκη στη διεξαγωγή της όποιας συζήτησης να λαμβάνονται υπόψη οι μεταβολές που έχουν συντελεστεί από τότε μέχρι σήμερα είτε οφείλονται σε ατομικούς παράγοντες *(ηλικία, μνήμη, επεξεργασία της εμπειρίας)*, είτε στο περιβάλλον *(αλλαγές στην αγορά εργασίας και στο οικονομικό και κοινωνικό τοπίο της χώρας)*.

Αν και τα ζητήματα *αξιοπιστίας και εγκυρότητας* στην παρούσα έρευνα συναντούν τους περιορισμούς που επιβάλλουν οι μεθοδολογικές επιλογές που έγιναν στο πλαίσιο της, η παραγωγή και η ανάλυση των δεδομένων υπήρξε προσπάθεια να είναι *διεξοδική, προσεκτική, έντιμη και ακριβής*, να ανταποκρίνεται στο στόχο της έρευνας και να απαντά στα ερευνητικά ερωτήματα (Mason, 2009).

Η επιστροφή στο παρελθόν, η αναζήτηση σήμερα ανθρώπων που τότε είχαν λάβει κάποιες υπηρεσίες και η διερεύνηση της γνώμης τους σε σχέση με το αν αυτές είχαν κάποια θετική ή όχι επίδραση στη πορεία της ζωής τους έχει τη δυνατότητα να *αναδείξει αυτό που τελικά μένει στο χρόνο, το σημαντικό*. Η διαδικασία αυτή μπορεί να οδηγήσει στη καλύτερη κατανόηση του τρόπου με τον οποίο επενεργούν αυτές οι παρεμβάσεις και κατά συνέπεια στη βελτίωση τους. Μπορεί, δηλαδή **να διδάξει** σε σχέση με τις ανάγκες που *σήμερα απαντώνται* και τους τρόπους με τους οποίους μπορούμε ή επιλέγουμε να τις αντιμετωπίσουμε. Η κριτική αποτίμηση των αποτελεσμάτων τα οποία αντλήθηκαν από την παρούσα έρευνα μπορεί να συμβάλλει εμπλουτίζοντας τις γνώσεις μας αλλά και την κριτική μας σκέψη σε σχέση με τον τρόπο οργάνωσης και υλοποίησης αποτελεσματικότερων μεθόδων, εργαλείων και προγραμμάτων συμβουλευτικής και υποστήριξης των νέων ανθρώπων. Ενδιαφέρουσα μελλοντική ερευνητική πρόταση υπό αυτή την έννοια μπορεί να είναι κάθε πρόταση που με στόχο τα παραπάνω επιχειρεί να εμβαθύνει στα ζητήματα που στο πλαίσιο της παρούσας έρευνας αναδείχτηκαν.

5. ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

5.1. ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Bonniol Jean-Jacques, Michel Vial (2007). *Τα μοντέλα της αξιολόγησης: θεμελιώδη κείμενα με ερμηνευτικά σχόλια*. Πολυμεροπούλου Ζ., Παπαδημητρίου, Η. (επιμέλεια). Αθήνα. Εκδόσεις: Μεταίχμιο.
- Demunter, P. (2001). Η αξιολόγηση: Θεωρητική και πρακτική προσέγγιση. Στο Γ. Μπαγάκης (Επιμ.), *Αξιολόγηση εκπαιδευτικών προγραμμάτων και σχολείου*. Αθήνα: Μεταίχμιο, 23-39.
- Grawitz, M. (2006). *Μέθοδοι των Κοινωνικών Επιστημών*. τόμος Α & Β, Αθήνα: εκδόσεις Οδυσσέας.
- Mason, J. (2009). *Η Διεξαγωγή της Ποιοτικής Έρευνας*. Αθήνα: εκδόσεις Ελληνικά Γράμματα (7^η έκδοση).
- Mertens, D. (2009). *Έρευνα και αξιολόγηση στην εκπαίδευση και την ψυχολογία*. Αθήνα. Εκδόσεις: Μεταίχμιο.
- Mishler, E.G. (1996). *Η Συνέντευξη Έρευνας*. Αθήνα: εκδόσεις Ελληνικά Γράμματα
- Robson, C. (2007). *Η έρευνα του πραγματικού κόσμου*. Αθήνα. Εκδόσεις: Gutenberg.
- Αμίτσης, Γ. (2000). *Θεσμοί και Πολιτικές Επαγγελματικής Κατάρτισης*. Αθήνα, Παπαζήση.
- Αβραμίδης, Η., Καλύβα, Ε. (2006), *Μέθοδοι Έρευνας στην Ειδική Αγωγή: Θεωρία και εφαρμογές*. Αθήνα: εκδόσεις Παπαζήση
- Αρσις - Κοινωνική Οργάνωση Υποστήριξης Νέων, (2008). *ΣΤΑΘΜΟΣ ΕΡΓΑΣΙΑΣ: Προετοιμάζοντας τους νέους για την Αγορά εργασίας* (επιμέλεια: Ανδρέας-Νικόλαος Βλαχάκης, Επ. ευθύνη: Αικατερίνη Πούτου). Αθήνα.
- Γεωργούλα, Α. (2011). Η τήρηση της υποχρέωσης και του δικαιώματος των παιδιών στην εκπαίδευση με έμφαση στις περιπτώσεις των ομάδων που κινδυνεύουν με κοινωνικό αποκλεισμό στην Ελλάδα και στην Αγγλία. Αδημοσίευτη διδακτορική διατριβή. Παιδαγωγικό Τμήμα Δημοτικής Εκπαίδευσης. Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης. Θεσσαλονίκη.
- Γούλας, Χ. Ζάγκος, Χ. Κατσης, Α. Κόκκινος, Γ. Κορδάτος, Π. Μπουκουβάλας, Κ. Παληός, Ζ. Πανδής, Π. Φωτόπουλος, Ν. (2013). Φωτόπουλος, Ν. (επιμέλεια).

Κατάρτιση, Απασχόληση, Εκπαιδευτική Πολιτική: Διερεύνηση της σύνδεσης της επαγγελματικής κατάρτισης με την απασχόληση. Κέντρο Ανάπτυξης Εκπαιδευτικής Πολιτικής Γενικής Συνομοσπονδίας Εργατών Ελλάδας. Αθήνα.

Γουργιώτου, Ι. (2012). Πολιτικές ένταξης στην αγορά εργασίας ευπαθών κοινωνικά ομάδων: η περίπτωση των πρώην χρηστών (ψυχοτρόπων ουσιών)". Τμήμα Πολιτικής Επιστήμης και Δημόσιας Διοίκησης - Τομέας Διεθνών και Ευρωπαϊκών Σπουδών. Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών.

Δημητρόπουλος, Ε. (1998). *Συμβουλευτική και Συμβουλευτική Ψυχολογία. Η θεωρία, η πράξη, οι εφαρμογές της.* Αθήνα: Γρηγόρης.

Δημητρόπουλος, Ε. (1999). *Αξιολόγηση προγραμμάτων εκπαίδευσης και κατάρτισης.* Αθήνα. Εκδόσεις: Γρηγόρης.

Δημητρόπουλος, Ε. (1999). *Συμβουλευτική-Προσανατολισμός. Μέρος δεύτερο: Συμβουλευτική Σταδιοδρομίας.* (Θ' εκδ.). Αθήνα: Γρηγόρης

Δημητρόπουλος, Ε. (2005). *Συμβουλευτική-Προσανατολισμός. Μέρος πρώτο: Συμβουλευτική και Συμβουλευτική Ψυχολογία* (Ε' εκδ.). Αθήνα: Γρηγόρης.

Δημουλάς, Κ. & Μιχαλοπούλου, Κ. (2008). *Ενεργητικές Πολιτικές Απασχόλησης. Η περίπτωση των ολοκληρωμένων παρεμβάσεων στους νομούς Άρτας, Θεσπρωτίας, Πρεβέζης, Λαρίσης και Φθιώτιδας.* Αθήνα: ΙΝΕ ΓΣΕΕ-ΑΔΕΔΥ

Εθνικό Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών, Μέντωρ Εκπαιδευτική Α.Ε., Δέλτα Αναπτυξιακή και Εκπαιδευτική Α.Ε., Τεχνική Εκπαιδευτική Α.Ε., & Integration Κέντρο Επαγγελματικής Κατάρτισης Α.Ε. (2008). *Συμβουλευτική.* Προσβάσιμο στο repository.edulll.gr/edulll/retrieve/4774/1369.pdf

Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών (ΕΚΚΕ), Δ. Μπαλούρδος, Ν. Σαρρής, Α.Τραμουντάνης, Μ. Χρυσάκης (επιμέλεια), (2014). *Ευάλωτες Κοινωνικά Ομάδες (ΕΚΟ) και διακρίσεις στην αγορά εργασίας.* Αθήνα. Εκδόσεις Παπαζήση ΑΕΒΕ.

Θανοπούλου, Μ. & Μοσχόβου, Β. (1998). Εκπαιδευτική και επαγγελματική πορεία αποφυλακισμένων και ανηλίκων παραβατών. Διερεύνηση μιας βασικής διάστασης των προγραμμάτων επαγγελματικής κατάρτισης. Υπουργείο Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων. Γενική Γραμματεία Λαϊκής Επιμόρφωσης. Αθήνα.

Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών: Ίδρυμα Μ. Τριανταφυλλίδη (2013). *Λεξικό της Κοινής Νεοελληνικής.* Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης.

Ιωσηφίδης, Θ. (2008), *Ποιοτικές Μέθοδοι Έρευνας στις Κοινωνικές Επιστήμες*, Αθήνα: εκδόσεις Κριτική.

Καραλής, Θ. (1999). Οργάνωση και διαχείριση προγραμμάτων εκπαίδευσης ενηλίκων. Στο *Εκπαίδευση ενηλίκων: Σχεδιασμός, Οργάνωση και Αξιολόγηση Προγραμμάτων*. Πάτρα: ΕΑΠ, 63-110.

Καραφύλλης, Γ. (2005). *Αξιολογία και παιδεία: φιλοσοφική θεώρηση των αξιών στο χώρο της παιδείας*. Αθήνα: Τυπωθήτω.

Κασσωτάκης, Μ. (2003). *Η αξιολόγηση της επιδόσεως των μαθητών*. Αθήνα: Γρηγόρης.

Κασσωτάκης, Μ. (2004). Συμβουλευτική και Επαγγελματικός Προσανατολισμός: Εννοιολογικές διασαφήσεις, σκοποί και στόχοι. Στο Κασσωτάκης, Μ. (Επιμ.). *Συμβουλευτική και Επαγγελματικός Προσανατολισμός: Θεωρία και Πράξη* (σελ. 43-59). Αθήνα: Τυπωθήτω - Γιώργος Δάρδανος.

Καψάλης, Α. (1998). *Αξιολόγηση και βαθμολογία στο Δημοτικό Σχολείο*. Αθήνα: Gutenberg.

Κωνσταντίνου, Χ. (2004). *Η αξιολόγηση της επίδοσης του μαθητή ως παιδαγωγική λογική και σχολική πρακτική*. Αθήνα: Gutenberg

Μαγγόπουλος, Γ. (2011). *Αξιολόγηση Προγραμμάτων Εκπαίδευσης Ενηλίκων: η περίπτωση των Σχολείων Δεύτερης Ευκαιρίας*. Αδημοσίευτη διδακτορική διατριβή. Παιδαγωγικό Τμήμα Δημοτικής Εκπαίδευσης, Σχολή Επιστημών Αγωγής, Πανεπιστήμιο Κρήτης. Ρέθυμνο.

Μαλικιώση-Λοΐζου, Μ. (1999). *Συμβουλευτική Ψυχολογία*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.

Μαλικιώση-Λοΐζου, Μ. (2004). Η ψυχοπαιδαγωγική προσέγγιση του Επαγγελματικού Προσανατολισμού και η μεθοδολογία της. Στο: Μ. Κασσωτάκης (επιμ.), *Συμβουλευτική και Επαγγελματικός Προσανατολισμός- θεωρία και Πράξη*. Αθήνα: Τυπωθήτω – Γιώργος Δαρδανός.

Μαλικιώση-Λοΐζου Μ. (2011). Η Συμβουλευτική Ψυχολογία στην Ελλάδα σήμερα. *Hellenic Journal of Psychology*, Vol.8, pp. 266-288.

Μπαλούρδος Δ. (2012). Η φτώχεια στην Ελλάδα: τάσεις, προκλήσεις και πολιτικές. Στο Μπαλούρδος Δ., Πετράκη Μ. (επιμέλεια), (2012). *Νέα Φτώχεια και Κοινωνικός Αποκλεισμός: Πολιτικές Καταπολέμησης & καθιέρωση ενός ελάχιστου εγγυημένου εισοδήματος*. Ειδική Συνεδρία Διαρκούς Επιτροπής Κοινωνικών Υποθέσεων. Βουλή των ελλήνων ΙΓ περίοδος - Σύνοδος Γ'. Αθήνα 15.02.2012.

Νόμος 4019/2011 - ΦΕΚ 216/Α'/30.09.2011. "*Κοινωνική Οικονομία και Κοινωνική Επιχειρηματικότητα και λοιπές διατάξεις*".

Νόμος 4052/2012 - ΦΕΚ 41/Α'/01.03.2012. "*Νόμος αρμοδιότητας Υπουργείων Υγείας και Κοινωνικής Αλληλεγγύης και Εργασίας και Κοινωνικής Ασφάλισης για εφαρμογή του νόμου «Έγκριση των Σχεδίων Συμβάσεων Χρηματοδοτικής Διευκόλυνσης μεταξύ του Ευρωπαϊκού Ταμείου Χρηματοπιστωτικής Σταθερότητας (Ε.Τ.Χ.Σ.), της Ελληνικής Δημοκρατίας και της Τράπεζας της Ελλάδος, του Σχεδίου του Μνημονίου Συνεννόησης μεταξύ της Ελληνικής Δημοκρατίας, της Ευρωπαϊκής Επιτροπής και της Τράπεζας της Ελλάδος και άλλες επείγουσες διατάξεις για τη μείωση του δημοσίου χρέους και τη διάσωση της εθνικής οικονομίας» και άλλες διατάξεις*."

Ξωχέλλης, Π.Δ. (1990). Εκπαίδευση, Παιδαγωγική Ψυχολογική Εγκυκλοπαίδεια. Λεξικό. τ.3, Αθήνα, Ελληνικά Γράμματα, σσ. 1685-1687.

Παμουκτσόγλου, Α. (2003). *Αξιολόγηση και σχολικός Σύμβουλος: Συνιστώσες της σχολικής αποτελεσματικότητας*. Αθήνα: Σύγχρονη Εκδοτική

Παναγιωτόπουλος, Ν. & Βιδάλη, Μ. (χ.χ.). Συμβολή στην ανάλυση της διαμόρφωσης ενός Συστήματος Ποιότητας των Υπηρεσιών Συμβουλευτικής, Στήριξης και Απασχόλησης. ΕΕΤΑΑ Α.Ε.Αθήνα.

Παπαδάκης, Ν. (2006). Προς την «Κοινωνία των Δεξιοτήτων»; Αθήνα, Σάκκουλα.

Σεργέδου, Ε., Κιοστεράκης, Γ., Τσιούγκρη, Β., Πεταλωτής, Μ., Μουχτούρη, Β., Πουλής, Β., Μπάρας, Σπ., Λυμνιούδης, Α., Τσακίρης, Φ. (2014). Αποτελεσματικότητα προγράμματος απεξάρτησης αλκοολικών, εσωτερικής παραμονής, με ναλτρεξόνη, τα έτη 1997-2010. *Εγκέφαλος* 51, 56-67.

Σεργέδου, Ε., Κιοστεράκης, Γ., Τσιούγκρη, Β., Πεταλωτής, Μ., Μουχτούρη, Β., Πουλής, Β., Μπάρας, Σπ., Λυμνιούδης, Α., Τσακίρης, Φ. (2014). Αποτελεσματικότητα προγράμματος απεξάρτησης αλκοολικών, εσωτερικής παραμονής, με ναλτρεξόνη, τα έτη 1997-2010. *Εγκέφαλος* 51, 56-67.

Σιδηροπούλου-Δημακάκου, Δ. (2004). *Συμβουλευτική και Επαγγελματικός Προσανατολισμός. Πανεπιστημιακές Σημειώσεις*. Αθήνα: Πανεπιστήμιο Αθηνών. Τμήμα Φιλοσοφίας, Παιδαγωγικής και Ψυχολογίας.

Σιδηροπούλου-Δημακάκου, Δ. (2006). Εισαγωγή στην Ελληνική Έκδοση. Στο Nathan, R. & Hill, L. *Επαγγελματική Συμβουλευτική: Η συμβουλευτική προσέγγιση της επαγγελματικής επιλογής και σταδιοδρομίας* (Δ. Σιδηροπούλου-Δημακάκου, μετάφραση-επιστημονική επιμέλεια). Αθήνα: Μεταίχμιο (σελ.11-30).

Στογιαννίδου, Α. (2011). Μια πρόταση αξιολόγησης της συμβουλευτικής γονέων στο πλαίσιο της εμπειρικής τεκμηρίωσης. *Hellenic Journal of Psychology*, Vol. 8 (2011), pp. 338-358

Συνήγορος του Πολίτη - Ανεξάρτητη αρχή, (2007). Υλοποίηση Ενεργητικών Πολιτικών Απασχόλησης από τον ΟΑΕΔ - Εμπειρία του Συνηγόρου του Πολίτη. Ειδική Έκθεση.

Συνήγορος του Πολίτη - Ανεξάρτητη αρχή, (2015). *Οδηγός δικαιωμάτων & παροχών για ευάλωτες ομάδες*. Αθήνα, Δεκέμβριος 2015. Διαθέσιμο ηλεκτρονικά στο <http://www.synigoros-solidarity.gr>

Τσαούσης, Δ.Γ. (2007). Η εκπαιδευτική πολιτική των Διεθνών Οργανισμών. Παγκόσμιες και ευρωπαϊκές διαστάσεις. Εκδόσεις Gutenberg. Αθήνα

Τσιάκαλος, Γ. (1998). Κοινωνικός αποκλεισμός: Ορισμοί, Πλαίσιο και Σημασία. Στο Κ. Κασιμάτη (επιμ.), *Κοινωνικός αποκλεισμός: η ελληνική εμπειρία* (σελ.: 39-65). Αθήνα: Gutenberg.

Τσιώλης, Γ. (2011), «Η σχέση ποιοτικής και ποσοτικής έρευνας στις κοινωνικές επιστήμες: Από την πολεμική των ‘παραδειγμάτων’ στις συνθετικές προσεγγίσεις;» στο Μ. Δαφέρμος, Μ. Σαματάς, Μ. Κουκουριτάκης & Σ. Χιωτάκης (επιμ), *Οι κοινωνικές επιστήμες στον 21^ο αιώνα. Επίμαχα θέματα και προκλήσεις*. Αθήνα: εκδόσεις Πεδίο.

Τσιώλης, Γ. (2014), *Μέθοδοι και Τεχνικές Ανάλυσης στην Ποιοτική Κοινωνική Έρευνα*. Εκδόσεις Κριτική. Αθήνα.

Υπουργείο Εργασίας, Κοινωνικής Ασφάλισης και Πρόνοιας (2014) *Εθνικό Στρατηγικό Πλαίσιο για την Κοινωνική Ένταξη*. Αθήνα, Δεκέμβριος 2014. Διαθέσιμο ηλεκτρονικά στο <http://www.ypakp.gr/uploads/docs/7695.pdf>

Φλουρής, Γ. (2006). Αξιολόγηση των προγραμμάτων σπουδών. *Συγκριτική και διεθνής εκπαιδευτική επιθεώρηση*, 7, 93-125

Χατζηβαρνάβα, Ε., ΕΚΠΟΣΠΟ ΝΟΣΤΟΣ (2001). Κοινωνικός Αποκλεισμός και Ομογενείς από την πρώην ΕΣΣΔ: Στοιχεία αξιολόγησης και συμπεράσματα από την εφαρμογή των Συοδευτικών Υποστηρικτικών Ενεργειών σε προγράμματα κατάρτισης παλλινοστούντων. Στατιστική επεξεργασίας Χατζόπουλος, Α. Αθήνα. Εκδόσεις Παπαζήση.

5.2. ΞΕΝΟΓΛΩΣΣΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Alkin, M. and Christie, C. (2004). An evaluation theory tree. In, Alkin, M (Eds), *Evaluation roots: Tracing theorists' views and influences*. London, Sage, 12-66

Bickman, L. (1996). A continuum of care: More is not always better. *American Psychologist*, 51, 689-701.

CEDEFOP (1996). *Vocational Training Glossarium*. Thessaloniki: CEDEFOP

Clarke, A. (1999). *Evaluation research*. London: Sage

Eurofound (2012), NEETs – *Young people not in employment, education or training: Characteristics, costs and policy responses in Europe*, Publications Office of the European Union, Luxembourg.

Fitzpatrick, J., Sanders, J., and Worthen, B. (2004). *Program evaluation: alternative approaches and practical guidelines*. Boston: Pearson

Gall, M., Borg, W., Gall, J. (1996). *Educational Research: an Introduction*. New York: Longman

House, E., and Howe, K. (1999). *Values in evaluation and social research*. London: Sage.

Kelly, A. (2006). *The Curriculum: Theory and Practice*. London: Sage

Knox, A. (2002). *Evaluation for Continuing Education: A Comprehensive guide to success*. San Francisco: Jossey-Bass

Kuipers, H. & Richardson, R. (1999). Active Qualitative Evaluation Core Elements and Procedures. *Evaluation*, 5(1), 61–79

Mabry, L. (1997). Implicit and explicit advocacy in postmodern evaluation. In Stake, R., Mabry, L. (Ed), *Advances in program evaluation: Evaluation and the postmodern dilemma*. London: Jai press Inc, 191-203

Mackay, H.C., Barkman, M., Rees, A. & Stiles, W.B. (2003). Appraisal of published reviews of research on psychotherapy and counseling with adults 1990-1998. *Journal of Consulting and Clinical psychology*, 71, 652-656.

Marby, L. (2003). In Living Color: Qualitative Methods in Educational Evaluation. In Kellaghan, T., Stufflebeam, D. (ED), *International handbook of educational Evaluation*. Boston: Kluwer Academic Publishers, 167-188

McCord, J. (1978). A thirty-year follow up of treatment effects. *American Psychologist*, 2, 284-289.

Oliver, L.W. & Spokane, A.R. (1988). Career intervention outcome: What contributes to client gain? *Journal of Counseling Psychology*, 35, 447-462.

Owen, J. (2007). *Program Evaluation: Forms and Approaches*. New York: The Guilford Press.

Smith, M. (2006): Evaluation - theory and practice. Retrieved on 4-7-2008 from www.infed.org/biblio/b-eval.htm

Whiston, S.C., Sexton, T.L., & Lasoff, D.L. (1998). Career - intervention outcome: A replication and extension of Oliver and Spokane (1988). *Journal of Counseling Psychology*, 45, 150-165.

5.3. ΣΧΕΤΙΚΕΣ ΙΣΤΟΣΕΛΙΔΕΣ

www.arsis.gr

6. ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

6.1. Στοιχεία Βάσης Δεδομένων

Όνοματεπώνυμο:

Διεύθυνση:

Τηλέφωνο:

A/A:

1. Φύλο
2. Ημερομηνία Γέννησης
3. Ηλικία κατά την έναρξη της παρέμβασης
4. Οικογενειακή κατάσταση κατά την έναρξη της παρέμβασης
5. Κατοικία κατά την έναρξη της παρέμβασης
6. Συνθήκες διαμονής κατά την έναρξη της παρέμβασης
7. Εκπαιδευτικό επίπεδο κατά την έναρξη της παρέμβασης
8. Εκπαιδευτική κατάσταση κατά την έναρξη της παρέμβασης
9. Επαγγελματική κατάσταση κατά την έναρξη της παρέμβασης
10. Παραβατικότητα στην παρέμβαση
11. Χρήση κατά την έναρξη της παρέμβασης
12. Άλλα προβλήματα (υγεία, οικογενειακή κατάσταση, στέγη... κ.ά.) κατά την παρέμβαση
13. Φορέας/πρόσωπο παραπομπής ή ενημέρωσης
14. Αιτία παραπομπής
15. Αίτημα
16. Υπηρεσίες και προγράμματα στα οποία συμμετείχε
17. Ολοκλήρωση – Διακοπή της παρέμβασης
18. Μετα-παρακολούθηση

6.2. Οδηγός Συνέντευξης

ΟΔΗΓΟΣ ΣΥΝΕΝΤΕΥΞΗΣ

Στοιχεία Επικοινωνίας

Όνομα:

Διεύθυνση:

Τηλέφωνο:

1ο ΜΕΡΟΣ: ΔΗΜΟΓΡΑΦΙΚΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ

1. Φύλο:
2. Ημερομηνία Γέννησης:
3. Περιοχή κατοικίας / Τόπος διαμονής:
- 3α. Συνθήκες διαμονής σήμερα*:
4. Οικογενειακή κατάσταση σήμερα*:
- 4α. Πρόσωπα που φροντίζεις;
5. Εκπαιδευτικό επίπεδο σήμερα*:
- 5α. Εκπαιδευτική κατάσταση σήμερα*:
6. Επαγγελματική κατάσταση* :
7. Προβλήματα που αντιμετωπίζεις σήμερα:
8. Υπηρεσίες / προγράμματα στα οποία σήμερα συμμετέχεις:

* όπου αστεράκι γίνεται συσχέτιση με την εποχή που συμμετείχε στα προγράμματα και τις υπηρεσίες της Άρσης

2ο ΜΕΡΟΣ: ΑΞΙΟΛΟΓΗΣΗ ΤΩΝ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΩΝ/ΥΠΗΡΕΣΙΩΝ

1ο Ερευνητικό Ερώτημα: Πως περιγράφεται η εξέλιξη των υποκειμένων από την περίοδο της παρέμβασης μέχρι σήμερα; Ποια είναι η εκπαιδευτική και επαγγελματική τους πορεία, η οικονομική και η οικογενειακή τους κατάσταση;

1. Ποιοι ήταν οι λόγοι που τότε είχες ζητήσει να λάβεις μέρος στα προγράμματα και τις υπηρεσίες της Άρσης;
2. Θα μπορούσες να περιγράψεις σε ποια φάση ζωής ήσουν τότε; (Που έμενες, αν πήγαινες σχολείο, αν αντιμετωπίζες κάποια προβλήματα και ποια ήταν αυτά...;)
3. Θα ήθελες να μου μιλήσεις για τη διαδρομή σου από τότε μέχρι και σήμερα; (Την εκπαιδευτική σου πορεία, την επαγγελματική σου εξέλιξη, την οικονομική σου κατάσταση, την οικογένεια, τις συνθήκες διαμονής, προβλήματα που μπορεί να αντιμετωπίζεις, προγράμματα στα οποία σήμερα συμμετέχεις ή θα είχες ανάγκη να συμμετέχεις ...)

2ο Ερευνητικό Ερώτημα: Πως τα υποκείμενα αξιολογούν τα προγράμματα και τις υπηρεσίες στις οποίες πήραν μέρος και πως αποτιμούν σήμερα την επίδραση που είχε η τότε παρέμβαση στη μετέπειτα πορεία της ζωής τους;

1. Ποιες είναι οι σημαντικότερες αναμνήσεις που έχεις από αυτά τα προγράμματα και τις υπηρεσίες που είχες λάβει εκείνη την περίοδο;
2. Θεωρείς ότι η συμμετοχή σου στα εν λόγω προγράμματα και τις υπηρεσίες είχε κάποια θετική επίδραση στη ζωή σου; Αν ΝΑΙ, με ποιους τρόπους; Αν ΟΧΙ, για ποιους λόγους θεωρείς ότι δεν έγινε;
3. Υπάρχουν πράγματα που θα άλλαζες στα συγκεκριμένα προγράμματα/υπηρεσίες; Αν ναι, ποια είναι αυτά;
4. Υπάρχουν πράγματα που θα κράταγες ως σημαντικά και δεν θα ήθελες να αλλάξουν; Αν ναι, ποια είναι αυτά;
5. Υπάρχουν πράγματα που θεωρείς ότι δεν θα είχες καταφέρει αν δεν είχες λάβει αυτή την υποστήριξη; Αν ναι, ποια είναι αυτά;
6. Τι θεωρείς τελικά, ότι είναι το πιο σημαντικό που κέρδισες από όλη αυτή την εμπειρία;
7. Ποια είναι τα συναισθήματα που νιώθεις όταν σκέφτεσαι όλη αυτή την εμπειρία και τη διαδρομή σου από τότε μέχρι σήμερα;
8. Κλείνοντας αυτή τη συνομιλία και κάνοντας μια συνολική αποτίμηση της εμπειρίας που είχες στα εν λόγω προγράμματα και τις υπηρεσίες, τι ρόλο θα έλεγες ότι έπαιξε αυτή στην πορεία της ζωής σου; Τι θέση έχει δηλαδή στη ζωή σου;

Ημερομηνία συνέντευξης:

Σημειώσεις:

6.3. Συγκριτικοί Πίνακες Διαδρομών

Πίνακας 5α: Προσωπικές & Οικογενειακές Διαδρομές

Οικογενειακή κατάσταση & συνθήκες κατοίκησης στην έναρξη της παρέμβασης	Οικογενειακή κατάσταση & συνθήκες κατοίκησης στην συνέντευξη
Το μικρότερο παιδί της οικογένειας. Ζούσε με τους γονείς και τις δύο αδερφές του στο ιδιόκτητο σπίτι της οικογένειας.	Δεν έχει δημιουργήσει δική του οικογένεια. Ζει στο ιδιόκτητο γονεϊκό σπίτι μαζί με την μεγαλύτερη αδερφή του.
ΙΑΑΘΠ (πριν σε άλλο ίδρυμα από το οποίο είχε κάνει φυγή-είχε ζητήσει η ίδια να μπει σε ίδρυμα λόγω συγκρούσεων με την μητέρα)	Ανύπαντρη μητέρα μιας κόρης 12 χρονών. Ζει σε ενοικιαζόμενο διαμέρισμα μαζί με τη μητέρα και τη κόρη της
Πριν τον ΕΟΠ έμενε σε άλλο ίδρυμα. Ουσιαστικά έχει μεγαλώσει σε ιδρύματα. Προέρχεται από πολυμελή οικογένεια με εξαιρετικά έντονες δυσκολίες.	Ανύπαντρη μητέρα τεσσάρων παιδιών ηλικίας 13, 10, 9 & 8 χρονών. Ζει σ' ενοικιαζόμενη κατοικία μαζί με τα παιδιά της.
Είχε φύγει από το σπίτι και έμενε σε διάφορα σπίτια είτε συγκατοικώντας με φίλους είτε φιλοξενούμενη	Έγγαμη με ένα γιό 6 χρονών. Μένει σε ιδιόκτητη κατοικία με το σύζυγο και τον 6χρονο γιό της.
Ζούσε με τους γονείς και τα αδέρφια του	Έγγαμος σε αναμονή για τη γέννηση του 1ου παιδιού (γεννήθηκε λίγο καιρό μετά τη συνέντευξη). Ζει σε ιδιόκτητη κατοικία της γυναίκας του σε άλλη ευρωπαϊκή πρωτεύουσα.
Ζούσε με τη μητέρα και τα δυο της αδέρφια σ' ενοικιαζόμενο σπίτι. Η μητέρα μόλις είχε χωρίσει από τον πατέρα με τον οποίο υπήρχαν έντονες δυσκολίες. Αιγυπτιακή καταγωγή.	Δεν έχει δημιουργήσει δική της οικογένεια. Ζει μόνη της σε ενοικιαζόμενο διαμέρισμα σε άλλη πόλη της Ελλάδας.
Στέγη ΕΠΑ. Τόσο ο ίδιος όσο και ο αδερφός του έχουν μεγαλώσει σε ιδρύματα.	Ζει σε ιδιόκτητο σπίτι με την μητέρα του, τον σύντροφό της και τον μικρότερο αδερφό του

Πίνακας 5β: Διαδρομές στην εκπαίδευση

Εκπαιδευτικό επίπεδο στην έναρξη της παρέμβασης	Εκπαιδευτική κατάσταση στην έναρξη της παρέμβασης	Εκπαιδευτικό επίπεδο στη συνέντευξη	Εκπαιδευτική κατάσταση στη συνέντευξη
Απόφοιτος Α' γυμνασίου. Τεχνική Σχολή Αγίας Βαρβάρας: Αγγειοπλαστική	Είχε αφήσει το σχολείο.	Απόφοιτος Γυμνασίου (ΣΔΕ)	2014: κατάρτιση σε ΚΕΚ Ζαχαροπλαστικής (ΟΑΕΔ). Πριν κατάρτιση στη Ξυλουργική (Άρσις) & στη Μηχανολογία Δικύκλων (ΓΓΛΕ)
Απόφοιτη Γυμνασίου (είχε παρακολουθήσει Α' Λυκείου και είχε μείνει)	Είχε αφήσει το σχολείο	Απόφοιτη Γυμνασίου	Έκανε απόπειρα να συνεχίσει στην Α' τάξη νυχτερινού ΕΠΑΛ αλλά δεν τα κατάφερε. Κατάρτιση στην Τροφοδοσία (Άρσις)
Απόφοιτη Β' γυμνασίου	Είχε παρακολουθήσει τη Γ' γυμνασίου δυο χρονιές – έμενε - δεν είχε πάρει απολυτήριο	Απόφοιτη Α' ΓΕΛ (νυχτερινό)	Την Γ' γυμνασίου την τελείωσε όταν ερχόταν στην Άρσις. Την Α' Λυκείου αργότερα. Η κατάρτιση στην Τροφοδοσία διακόπηκε χωρίς να την ολοκληρώσει.
Απόφοιτη Α' ΕΠΑΛ & Α' ΓΕΛ (παρακολούθησε και την Β' ΕΠΑΛ αλλά κόπηκε)	Είχε αφήσει το σχολείο	Απόφοιτη Α' ΕΠΑΛ (& Α ΓΕΛ)	Ολοκλήρωσε την Α' ΓΕΛ & έκανε μεταγραφή στο ΕΠΑΛ. Αναγκαστικά παρακολούθησε ξανά την Α τάξη. Συνέχισε στη Β' ΕΠΑΛ, κόπηκε και το παράτησε. Κατάρτιση στη Χειροτεχνία (χ2) και στα Πολιτιστικά (Άρσις)
Απόφοιτος Νυχτερινού ΓΕΛ	Είχε ολοκληρώσει το ΓΕΛ	Απόφοιτος ΓΕΛ (νυχτερινό - συνέχισε μία χρονιά στο στρατό και μία αφού απολύθηκε)	Απόφοιτος ΓΕΛ (νυχτερινό). Κατάρτιση στην Εικονοληψία (ΚΕΚ & Άρσις ΚΕΣΥ)
Απόφοιτη Β' γυμνασίου	Μαθήτρια της Γ' γυμνασίου	Απόφοιτη ΓΕΛ (νυχτερινό και μετά από διακοπή 2 ετών)	Απόφοιτη ΓΕΛ (νυχτερινό)
Απόφοιτος Δημοτικού	Συνέχιζε μαθητής στην Α' νυχτερινού γυμνασίου	Απόφοιτος Γυμνασίου (νυχτερινό - εξετάσεις μετά το στρατό)	Απόφοιτος γυμνασίου (νυχτερινό)

Πίνακας 5γ: Επαγγελματικές & οικονομικές διαδρομές

Επαγγελματική κατάσταση στην έναρξη της παρέμβασης	Επαγγελματική κατάσταση στην συνέντευξη
Δουλειές του ποδαριού χωρίς ένσημα	Ταμείο Ανεργίας. Ανασφάλιστη εργασία (ποδηλατάδικο) σε δυο διαφορετικά αφεντικά για λίγα χρήματα
Για μικρό διάστημα δουλειά σε καφετέρια χωρίς ασφάλεια	Εργασία πλήρης απασχόλησης (αλλά με ασφάλιση μερικής) σε ταχυφαγείο
Καλοκαίρι σε κάποια βιοτεχνία	Περιστασιακά μεροκάματα. Παλαιότερα ασφαλισμένη στο ΙΚΑ (security) & μεροκάματα ως αποκλειστική
Δουλειές του ποδαριού για αρκετά μεγάλα χρονικά διαστήματα χωρίς ένσημα	Οικιακά. (στο παρελθόν κατασκευές, αγροτικές εργασίες, βοήθεια στην επιχείρηση του συζύγου κ.ά. χωρίς ένσημα)
Διάφορες εργασίες συνήθως με ένσημα (αλουμινοσιδεράς, οικοδομή, πωλήσεις κ.ά).	Διάφορες εργασίες, συνήθως με ένσημα (αλουμινοσιδεράς, οικοδομή, πωλήσεις κ.ά). Για μεγάλο διάστημα ως εικονολήπτης. Προσπάθεια αξιοποίησης της τέχνης & επαγγελματικά. Μετάβαση σε άλλη χώρα.
Μαθήτρια γυμνασίου. Κατά καιρούς βοηθούσε τη μητέρα (καθαρίστρια)	Φαίνεται ως ελ. Επαγγελματίας (ΟΑΕΕ). Έχει το 5% μιας επιχείρησης στην οποία όμως είναι μισθωτή
Περιστασιακά εργασίες (διανομή εντύπων, βοηθός σε κατάστημα ποδηλάτων) χωρίς ένσημα	Ναυτικό φυλλάδιο. Βγήκε το Σεπτέμβριο & δικαιούται ταμείο ανεργίας αλλά δεν κάνει τη διαδικασία. Σε αναμονή για να ξαναπαρκάρει (στο παρελθόν Everest, καράβια, village cinemas & Βρυξέλλες: πάντα με ασφάλεια)